



Na úvod

Keď raz Stalin vyplňal - ako delegát krajského zjazdu strany - prihláškový dotazník, do kolónky „vzdelanie“ vpísal kurióznú vec: bol „vylúčený z kňazského seminára za propagandu marxizmu“. Zvláštne, ak niekto svoje vzdelanie môže definovať iba ako vylúčenie zo štúdia z disciplinárnych dôvodov. Ešte zvláštnejšie je, ak sa s takýmto vzdelaním - bývalý klerik Džugašvili, neskôr generalissimus Stalin - o niekoľko rokov stane diktátorom vlastnej krajiny. Diktátorom, ktorý v roku 1936 osobne prikáže zdemolovať Chrám Najsvätejšieho Spasiteľa.

Dnes tento pravoslávny chrám znovu stojí, jeho skvostný interiér možno vidieť v priamych prenosoch Ruskej televízie, ako sa počas slávnostných liturgii aj najvyšší predstavitelia krajiny prežehnávajú, modlia, sústredia. Zdalo by sa, že Stalinov príznak definitívne pominul a jeho činy zostávajú nezvratne odsúdené. No v nedávnej ankete o najslávnejších osobnostiach ruských dejín mnohí občania Ruska vyzdvihli Josifa Vissarionoviča na tretie miesto. Podľa nedávneho prieskumu Nadácie MacArthur a servera Russia Profile.org celých 44 percent Rusov tvrdí, že sovietska minulosť, a najmä stalinizmus, „mali pozitívny vplyv na morálku moderných Rusov“ a 50 percent je presvedčených, že aj pozitívny

vplyv na rozvoj ruskej kultúry, 63,5 percenta opýtaných pripúšťa, že Stalinov režim má na svedomí milióny obetí.

Čím dodnes fascinuje masový vrah a politický terorista toľkých ľudí? Kam sa podela „pamäť národa“, ktorá akoby často podliehala kolektívnej amnézii vzhľadom na nedávnú totalitu? Zdá sa, že arogancia krutovládov presahuje predstavivosť normálneho človeka, ktorý potom ľahko podľahne ilúzii, že moc nedostižných, no propagandou zbožštených autorít im ponúkne existenčnú istotu, zaručí spoločenský poriadok, jasne vymedzí mantinely pravdy. No zbožštenie človeka malo vždy katastrofálne dôsledky, ktoré na milióny nevinných dopadali v podobe pekla koncentrákov a gulagov. Aj tak, aj napriek všetkému na začiatku tretieho milénia jeden z ich pôvodcov obsadí vysokú priečku popularity... Mal pravdu zakladateľ Ústavu pamäti národa Ján Langoš, keď raz konštatoval, že „kolektívna pamäť existuje, ale je možné ju aj vymazať...“.

Jediným liekom proti „výmazu“ pamäti – kolektívnej či individuálnej - je systematicky jej pripomínať pravdu. Postupne, odborne, vecne. O to sa naďalej pokúša aj práve prezentované číslo časopisu Pamäť národa. Okrem drobnokresby dejov minulých (napríklad februárový prevrat v Trnave alebo kolektivizácia v trenčianskom regióne), či osobného svedectva komunistami šikanovaného Tomáša Konca prináša aj dôležitú informáciu o nadviazaní celoeurópskej spolupráce inštitúcií, spravujúcich dokumenty komunistických bezpečností. Práve v tejto poslednej iniciatíve sa črtá nádej, že vznikne platforma na ešte dôslednejšie porovnanie totalitných procesov v jednotlivých krajinách. Čím jasnejšie a na vyššej úrovni bude definovaná táto spoločná skúsenosť - vo svojej faktickej i interpretačnej rovine - tým väčšia bude nádej, že minulé zlo nedostane šancu sa vrátiť.

Jozef Haľko

Obsah

Štúdie

Jozef Haľko

Na úvod

1)

Jana Miklovičová

Pôsobenie Akčného výboru v Trnave

4)

Dominika Vicenová

Kolektivizácia a jej obeť v obciach trenčianskeho regiónu v rokoch 1948 – 1960

20)

Prokop Tomek

Kdo zabil Matúše Černáka?

42)

Dokumenty

Martina Fiamová

Úloha žandárstva pri deportáciách Židov v roku 1942

48)

Martin Lacko

Nacistická poprava v Dubnici nad Váhom

56)

Obete

Matej Medvecký

Prvá obeť Štátnej bezpečnosti

59)

ÚPN interne

Ivan Petranský

Založenie Európskej siete úradov, spravujúcich písomnosti tajnej polície

72)

Predstavujeme

Matej Medvecký

Rozhovor s riaditeľom Archívu bezpečnostných slo-
žek Ladislavom Bukovským

75)

Kariéry v službách ŠtB

Pavol Pytlík

Ján Jackuliak, Michal Moroz

78)

Apendix

Tomáš Konc

Spomienky po 25 rokoch na exilovú náboženskú literatúru

82)

Anna Hlaváčová

Sága jednej rodiny

84)

Martin Lacko

recenzia knihy JANAS, K.: Trenčianska župa (1940 – 1945). K niektorým otázkam vzniku, existencie a fungovania verejnej správy na Trenčiansku

86)

Peter Balún

T. Isakowicz – Zaleski: Vzťah kňazov k bezpečnosti

89)

Prehľad článkov uverejnených v roku 2008

Pôsobenie Akčného výboru Slovenského národného frontu v Trnave

PhDr. Jana Miklovičová
(1980), absolventka
Katedry histórie
a Katedry archeológie
UKF Nitra,
externe spolupracuje
s Pamiatkovým úradom
SR

Februárovým prevratom v roku 1948 – určite jedným z najvýznamnejších medzníkov v dejinách Československa – sa začalo viac ako štyridsaťročné obdobie komunistickej diktatúry, ktoré významne ovplyvnilo a modifikovalo naše povojnové dejiny. Komunistická strana Československa (ďalej KSČ) ako vedúca sila v spoločnosti, citiac sa silná vďaka podpore predovšetkým Sovietskeho zväzu a všeobecným vývojom udalostí v štátoch strednej a východnej Európy, uzurpovala si prvenstvo v každej oblasti spoločenského života. Úlohou číslo jeden sa stala „ochrana novonastoleného politického systému, ktorá bola postavená na roveň ochrany štátu“.¹ Komunistická strana preto v rámci očisty spoločnosti od všetkých elementov, ktoré by mohli akýmkoľvek spôsobom spochybniť jej postavenie a autoritu, neváhala využiť na tento cieľ všetky prostriedky, ktoré ani zďaleka nie výnimočne prekračovali hranicu zákonnosti. Tzv. masová nezákonnosť sa tak stala jedným z typických znakov obdobia, predovšetkým koncom 40. a počas prvej polovice 50. rokov, keď dosiahla svojho vrcholu.

Perzekúcie, samozrejme, pokračovali aj v ďalšom období, odlišovali sa len svojou formou a intenzitou. Masová nezákonnosť nadobúdala rôzne podoby – od existenčného postihu (strata zamestnania, obmedzovanie detí v štúdiu na vysokých školách, kontrola osobnej korešpondencie, násilné presťahovanie atď.) až po násilnosti najhrubšieho zrna, zaraďovanie do táborov nútených prác, uväznenie.

Jedno z najvýznamnejších postavení pri očiste spoločnosti od „škodlivých elemen-

tov“ mali tzv. akčné výbory Národného frontu (ďalej NF), resp. na Slovensku Slovenského národného frontu (ďalej SNF), ktoré v obciach, okresných a krajských mestách, ale aj výrobných podnikoch a rôznych organizáciách – teda všade tam, kde to „bolo potrebné“ – začali vznikať v priebehu februára 1948.²

Akčné výbory boli, prirodzene, úplne podriadené Komunistickej strane (ďalej KS), aj keď v počiatočnom období mohli byť ich členmi aj inostranici. Komunisti si z akčných výborov vytvorili nástroj, ktorý mal zabezpečiť cestu k nastoleniu monopolnej moci.

Akčné výbory tvorili organizovaný systém, ktorý mal pokryť potreby zabezpečenia komunistickej moci v štáte a zasahoval v podstate do každej oblasti života československej spoločnosti.

Február 1948 a vznik akčných výborov

V podstate ihneď po vypuknutí vládnej krízy, dňa 21. februára 1948, Klement Gottwald vo svojom prejave na Staromestskom námestí v Prahe vyzval k vytváraniu akčných výborov v mestách, obciach, závodoch, spoločenských organizáciách na jediný účel – a tým bola očista verejného života od politických protivníkov KSČ.³

Na Slovensku ešte v ten istý deň vystúpil s obdobnou výzvou podpredseda vlády a predseda Komunistickej strany Slovenska (ďalej KSS) Viliam Široký.⁴

Výzva o zakladaní akčných výborov sa rozšírila medzi členmi KSČ veľmi rýchlo – niekde vznikali dokonca už v deň Gottwaldovho prejavu.⁵ 23. februára je zástupcami strán a spoločenských organizácií utvorený príp-

1 ZAVACKÁ, K.: Totalita neznáša liberalizmus. *OS – Fórum občianskej spoločnosti*, 1998, č. 1, s. 20.

2 Tejto problematike sa do istej miery venoval aj Michal Barnovský v štúdií Preberanie moci a pofebruárová očista 1948. In: BARNOVSKÝ, M. (ed.): *Od diktatúry k diktatúre*. Bratislava 1995, s. 88 – 96.

3 Akčné výbory vznikli dokonca aj v rámci jednotlivých nekomunistických strán. KAPLAN, K.: *Nekrvavá revolúce*. Praha 1993, s. 166.

4 Jan Pešek o prejave Viliama Širokého píše: „Vyhlásil, že „skutočná príčina terajšieho stavu vládnej krízy tkvie v tom, že reakcia chce rozbiť skutočný Národný front, zväz robotníkov a roľníkov, živnostníkov a inteligencie“. Národný front treba očistiť od „reakcionárov“, pričom „nositeľmi jednoty demokratických síl majú byť akčné výbory Národného frontu. Pristúpme k ich tvorení v obciach, okresoch i v celoslovenskom meradle. Utvárajme ich zo skutočne demokratických predstaviteľov všetkých politických strán a celonárodných organizácií, ako sú Revolučné odborové hnutie, Jednotný zväz slovenských roľníkov, Odbojové zložky, Zväz slovenskej mládeže, Zväz slovenských žien atď.“. PEŠEK, J.: Komunistická strana – „štátostrana“ – Februárový prevrat 1948 a uchopenie moci. In: PEŠEK, J. - LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948 - 1989*. Prešov 2004, s. 19.

5 KAPLAN, K.: *Nekrvavá revolúce*, s. 164. Inštitúcie boli pri zakladaní skutočne veľmi iniciatívne – až komicky pôsobí žiadosť Trnavského slovenského spevokolu o povolenie vytvoriť vo vlastných radoch akčný výbor. Okresný akčný výbor SNF v Trnave túto žiadosť ako neopodstatnenú zamietol. Štátny archív Bratislava (ďalej ŠABA) – pobočka Trnava, f. Okresný výbor Slovenského

ravný výbor na založenie Ústredného akčného výboru Národného frontu (ďalej ÚAV NF). Dva dni nato sa jeho predsedom stáva podpredseda vlády Antonín Zápotocký, podpredsedom Rudolf Slánský a Zdeněk Fierlinger, generálnym tajomníkom Alexej Čepička.⁶

25. februára 1948 je zvolený prípravný výbor Akčného výboru SNF a sedemčlenné predsedníctvo na čele s Viliamom Širokým, kde si komunisti - podobne ako v ÚAV NF v Prahe - zabezpečili výraznú prevahu.⁷

8. marca 1948 bol za prvého podpredsedu ÚAV SNF zvolený generálny tajomník KSS Štefan Bašťovanský, za druhého podpredsedu predseda Slovenskej odborovej rady František Zupka a za generálneho tajomníka ÚAV SNF tajomník Ústredného výboru KSS Ladislav Holdoš.⁸

Ustanovujúca schôdza Okresného akčného výboru SNF (ďalej OAV SNF) v Trnave, z dokumentov ktorého autorka pri svojom archívnom výskume čerpala, sa konala 26. februára 1948. Jeho predsedom sa stal Mikuláš Gašparík, prvým podpredsedom Ján Válek (za Demokratickú stranu), druhým podpredsedom Josef Bachratý, tajomníkom Jaromír Klír. Prvé riadne zasadnutie sa konalo na druhý deň, 27. februára 1948.⁹

Po februárovom prevrate 1948 vedenie KSČ vyhlasuje tzv. ostrý kurz proti reakcii. Čistky, ku ktorým následne došlo a ktoré mali pokračovať s rôznou intenzitou a na rôznych úrovniach prakticky po celé obdobie komunistického režimu, boli zahájené a realizované práve prostredníctvom akčných výborov NF. Karel Kaplan označuje túto prvú vlnu politických perzekúcií ako „politickú pomstu víťazov nad porazenými“.¹⁰

V nasledujúcom období sa tak činnosť akčných výborov stala ohniskom, aj keď nie jediným, ale určite jedným z najdôležitejších v reťazi masovej nezákonnosti - tá sa stala „politickým programom, šírila sa ako reťazová reakcia, prenikala do všetkých pórov života spoločnosti a postupne sa premenila na normálnosť každodenného života“.¹¹ Jej uplatňovaním v bežnom živote sa rodil nový politický režim.

Akčné výbory, ktoré začali vznikať už 21. februára 1948 a v najbližších dňoch, pôsobili počas prvých týždňov ako „rozhodujúca mocenskopolitická sila“¹² v Československu.

Vznikli za účelom očistiť celú spoločnosť od „triedneho nepriateľa“,¹³ a tým vyláďiť cestu komunistom k pevnému uchopeniu moci.

národného frontu Trnava (ďalej OVSNF Trnava), neinventarizované. Odpoveď OAV SNF v Trnave Trnavskému slovenskému spevokolu z roku 1948.

6 Teda v podstate všetko (okrem ľavicového sociálneho demokrata Fierlingera, v skutočnosti však skrytého spolupracovníka KSČ) členovia KSČ. Ako uvádza Jan Pešek, „slovenskí predstavitelia v Ústrednom akčnom výbore NF pri jeho vzniku zastúpení neboli. Menovali ich až dodatočne, na schôdzi Ústredného akčného výboru Slovenského národného frontu 8. marca 1948. Do predsedníctva delegovali Viliama Širokého, Júliusa Ďuriša a Jozefa Vala (KSS) a „spoľahlivých“ súputníkov Jána Ševčíka a Vavra Šrobára. Do ÚAV NF bolo celkovo delegovaných 22 členov za Slovensko.“ PEŠEK, J.: *Komunistická strana - „štátostrana“*, s. 19.

7 „ÚAV SNF mal celkom 56 členov. Za KSS, sociálnodemokratickú stranu, opozičnú skupinu v Demokratickej strane, Stranu slobody... Slovenskú odborovú radu a Jednotný zväz slovenských roľníkov bolo po 5 členoch. Po 3 členoch vysielali Zväz slovenských partizánov, Zväz vojakov povstania, Zväz politických a rasovo prenasledovaných oslobodených väzňov, Zväz slovenskej mládeže a Zväz slovenských žien. Zvyšok tvorili „významní kultúrne a verejní činitelia“. Jednoznačne sa prejavilo celkom bezvýznamné postavenie nekomunistických politických strán, ktorých zástupcovia sa doslova „stratili“ v mase komunistických predstaviteľov „celonárodných organizácií“ a „významných kultúrnych a verejných činiteľov“. Tamže, s. 21.

8 Tamže, s. 21. Jan Pešek o predsedníctve ďalej píše: „Pôvodne sedemčlenné predsedníctvo ÚAV SNF sa postupne rozširovalo, a to i v súvislosti s tým, ako sa do ÚAV SNF postupne zapájali ďalšie organizácie na čele so „spoľahlivými ľuďmi“. Už 2. apríla 1948 prizvali zástupcov Spolku sv. Vojtecha, Matice slovenskej, Ukrajinskej národnej rady a Sokola. Vytváralo sa akési širšie predsedníctvo... Malo okolo dvadsať členov (počty mierne kolísali) a z pochopiteľných dôvodov nebolo príliš funkčné, preto v polovici decembra 1948 vzniklo „Užšie predsedníctvo“ ÚAV SNF. Tvorili ho V. Široký, G. Husák, Š. Bašťovanský, L. Holdoš a Josef Forint (podpredseda Slovenskej odborovej rady) za KSS, Milan Polák za Stranu slovenskej obrody a Vincent Pokojný za Stranu slobody.“ Tamže, s. 21.

9 ŠABA - pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Zápisnica z ustanovujúcej schôdze OAV SNF v Trnave zo dňa 26. 2. 1948. Kompletne personálne obsadenie OAV SNF Trnava v nasledujúcom období pre nespracovanosť archívneho fondu nebolo možné zrekonštruovať.

10 KAPLAN, K.: *Československo v lete 1948 - 1953, 2. časť*. Praha 1991, s. 10.

11 KAPLAN, K.: *Nekrvavá revolúcie*, s. 180.

12 Tamže, s. 186 - 187.

13 Termín „triedny nepriateľ“ nebol nikdy výraznejšie špecifikovaný. Ako uvádza Karel Kaplan: „Triedny nepriateľ bol hľadaný za nespĺnením hospodárskeho plánu, za odmietaním roľníkov vstúpiť do družstva, za zvýšenou návštevnosťou kostolov, za nízkou účasťou na schôdzach, hľadali ho na ministerstvách, úradoch, medzi funkcionármi i v samotnom komunistickom vedení.“ Tamže, s. 185. Ako teda vidno, klasifikovanie činnosti „triedneho nepriateľa“ malo neobmedzenú škálu možností. Jan Pešek uvádza termín „bývalí ľudia“, používaný príslušníkmi Štátnej bezpečnosti a ktorý mal vyjadrovať, že príslušná skupina ľudí „patrí do minulosti, je s ňou spojená a nemá právo na existenciu ako bežní občania štátu v rámci vtedajšieho systému, ktorý mal predstavovať budúcnosť ľudstva“, zároveň však obsahoval také spektrum možností klasifikácie triedneho nepriateľa, že sa tento termín dal aplikovať takmer na každú osobu v Československu. Bližšie informácie PEŠEK, J.: Bývalí ľudia. Nepriatelia v popredí záujmu Štátnej bezpečnosti. In: *Storočie propagandy. Slovensko v osídľach ideológií*. Bratislava 2005, s. 173 - 180.

Ako sa píše v Smerniciach pre prácu akčných výborov NF, vydaných ÚAV SNF, „činnosť akčných výborov Národného frontu smeruje k tomu, aby bola potlačená reakcia, aby boli odstránené reakčné živly z verejného života a aby bol upevnený režim ľudovej demokracie“.¹⁴

Jan Pešek uvádza v podstate dve roviny pôsobenia akčných výborov: na jednej strane navrhovali zaškoľovanie nepohodlných osôb, čo už zabezpečovali iné orgány, napr. Štátna bezpečnosť¹⁵ (ďalej ŠtB), a na strane druhej zbavovali nežiaduce osoby funkcií, prepúšťali z práce alebo preraďovali osoby na podradnejšie pracovné miesta.¹⁶ Činnosť akčných výborov bola teda zameraná predovšetkým na neustále sledovanie hospodárskych, politických, sociálnych a kultúrnych pomerov a na základe zistených skutočností sa akčné výbory mali postarať, „aby boli urobené v záujme riadneho chodu verejného života“¹⁷ príslušné opatrenia.

Špecifikom pôsobenia akčných výborov bolo, že počas prvých mesiacov nebola ich existencia právne nijako podložená. K právnomu ukotveniu ich vyčísňania došlo až v júli 1948 zákonom č. 213.

Dňa 15. apríla 1948 boli všetkým oblastným a okresným akčným výborom SNF zaslané obežníky, týkajúce sa osnovy zákona o opatreniach akčných výborov, ktoré mali

akčné výbory pripomienkovať. Tento zákon mal dať „... právnu sankciu všetkým opatreniam akčných výborov nimi prevedených od 20. februára 1948 do dňa vyhlásenia zákona z dôvodu verejného záujmu“.¹⁸

Ako sa v obežníku ďalej uvádza, „za tieto opatrenia nestiha členov akčných výborov trestné a občianske právo, pokiaľ ich jednanie neuzná Ústredný akčný výbor Národného frontu tak nespravodlivými a svojvoľnými, že sa nemôže pokladať ako prevedené vo verejnom záujme“.¹⁹

Z uvedeného jednoznačne vyplýva, že akčné výbory a ich reprezentanti sa týmto mali stať nositeľmi určitého druhu „imunity“, ktorá sa vyznačovala aj spätnou platnosťou.

Zaujímavosťou je, akým alibizmom ÚAV SNF zdôvodňuje správnosť takéhoto konania: „Tým, že takéto jednanie, ktorým nedá Ústredný akčný výbor Národného frontu podľa § 3 pečať zákonnosti svojím prehlásením, budú cestou práva zrušené, je iba podtrhnutá zákonnosť ostatných opatrení akčných výborov. Autoritu akčných výborov upevňuje ďalej i ustanovenie § 4, ktorý ukladá verejným orgánom a úradom, teda i národným výborom, povinnosť dbať opatrení a rozhodnutí akčných výborov.“²⁰

Zaujímavé konštatovania priniesla dôvodová správa, priložená spolu s návrhom tohto zákona.²¹

14 ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Smernice pre prácu akčných výborov Národného frontu. V smerniciach sa ďalej o úlohách akčných výborov píše: „Úlohou akčných výborov Národného frontu je starať sa o to, aby politika Gottwaldovej vlády v rámci ich pôsobnosti, t.j. v oblastiach, okresoch, v mestách a na dedinách bola uskutočňovaná. Staráť sa o to, aby ľudová demokracia bola upevňovaná na všetkých úsekoch nášho života, t.j. na poli politickom, hospodárskom a sociálnom. Príslušné akčné výbory sa postarajú o to, aby boli okamžite odstránené všetky rozvrtné, protištátne a reakčné živly z úradov, hospodárskych a kultúrnych podnikov, z politických strán a z celého verejného života. Akčné výbory Národného frontu dbajú o to, aby pracovné úsilie nášho ľudu nebolo marené sabotážnymi činmi reakčných živlov. V súčinnosti s Revolučným odborovým hnutím starajú sa o to, aby chod hospodárskeho života nebol porušovaný...“ Tamže.

15 K problematike prepojenia ŠtB s akčnými výbormi pozri LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994, s. 69 – 70.

16 PEŠEK, J.: *Komunistická strana – „štátostrana“*, s. 26 – 27.

17 ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Smernice pre prácu akčných výborov Národného frontu.

18 ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Obežník ÚAV SNF v Bratislave zo dňa 15. 4. 1948.

19 Tamže.

20 Tamže.

Kompletný návrh Zákona o úprave niektorých pomerov na ochranu verejných záujmov znel nasledovne:

„§ 1: Jednanie, opatrenia alebo rozhodnutia akčných výborov, ku ktorým došlo alebo dôjde v dobe od 20. februára 1948 do dňa vyhlásenia tohto zákona a ktoré sledujú vo verejnom záujme ochranu alebo zabezpečenie ľudovodemokratického zriadenia, alebo očistu verejného života, sú po práve i v tých prípadoch, kde by neboli v súlade s platnými predpismi.

§ 2: Členov akčných výborov nestiha za činnosť podľa § 1. zodpovednosť ani civilne ani trestne právna.

§ 3: Ústredný akčný výbor národného frontu môže prehlásiť, že nejde o jednanie, opatrenie alebo rozhodnutie podľa § 1.

§ 4: Verejné úrady a orgány sú povinné dbať jednaní, opatrení alebo rozhodnutí akčných výborov podľa § 1. a spolupôsobiť pri prevádzaní tohto zákona.

§ 5: Tento zákon nabýva účinnosti dňom vyhlásenia; prevedú ho všetci členovia vlády.“ Tamže.

21 „Akčné výbory vznikli z vôle ľudu na ochranu ľudovodemokratického zriadenia Republiky proti domácim a zahraničným nepriateľom... V dobe ohrozenia ľudovodemokratického zriadenia nášho štátu ukázali sa akčné výbory ako nositelia politickej vôle ľudu a ako orgány, ktorými ľud bojoval za ľudovodemokratické zriadenie proti pokusu domácich a zahraničných nepriateľov o zvrátenie mocenských síl. Tento boj viedli akčné výbory na pôde zákonnej a ústavnej, lebo v nich sa naplnila a nimi bola prevádzaná kardinálna zásada našej ústavy, že ľud je jediným zdrojom všetkej moci v štáte.

V rámci tohto obranného boja previedli akčné výbory isté opatrenia, ktoré boli nutné k zaisteniu a ochrane štátneho zriadenia a k očiste verejného života od tých, ktorí priamo alebo nepriamo podporovali snahy nepriateľov o zvrátenie ľudovodemokratických

Ako z nej vyplýva, v prípade návrhu tohto zákona teda jednoznačne ide o akési ospravedlnenie vyčiniť akčných výborov od obdobia ich vzniku, ktoré sa dodatočne snaží legalizovať po právnej stránke ich činnosť. Navyše, § 2 návrhu tohto zákona uvedené len potvrdzuje – najmä keď sa v zvlášťnej časti dôvodovej správy k návrhu tohto zákona k § 2 píše: „Toto ustanovenie je len logickým dôsledkom a rozvedením zásad vyslovených v § 1, lebo keď ide o opatrenia protiprávne, nemožno nikomu uložiť ani civilnú ani trestnú zodpovednosť.“²²

Pod opatreniami v zmysle § 1 sa rozumeli najmä „zásahy do pracovných /služobných/ pomerov, do oprávnení členov záujmových alebo stavovských organizácií vykonávať slobodné povolania alebo živnosti, alebo do činnosti organizácií zriadených podľa príslušných spoločovacích predpisov alebo podľa zákona o spoločenstvách“.²³

„Očistu verejného života“, ktorá bola realizovaná akčnými výbormi v Československu, po právnej stránke teda zastrelil až zákon č. 213 z 21. júla 1948.²⁴

Až v tomto momente dostávajú činnosťou akčných výborov postihnutí občania možnosť odvolať sa proti rozhodnutiam akčných výborov.²⁵

Možnosť odvolania sa však bola v tomto prípade viac než diskutabilná. Na jednej strane odvolanie nemalo odkladný účinok²⁶ – ak sa teda postihnutý občan aj odvolal, opatrenie akčného výboru bolo napriek odvolaniu realizované.

Na strane druhej, odvolať sa bolo postihnutému umožnené len so súhlasom ÚAV NF: „Za činnosť akčných výborov možno



podľa § 1 považovať len také jednania, opatrenia alebo rozhodnutia, ktoré vo verejnom záujme sledujú ochranu alebo zabezpečenie ľudovodemokratického zriadenia alebo očistu. Kde týchto podmienok niet, môže Ústredný akčný výbor Národného frontu prehlásiť, že nešlo o jednania, opatrenia alebo rozhodnutia akčných výborov. Až keď bolo toto prehlásenie Ústredným akčným výborom NF vydané, môže sa postihnutý so svojimi nárokmi obrátiť na porad práva.“²⁷

Na základe uvedeného je len logické, že možnosť „obrany“ voči rozhodnutiam akčných výborov po právnej stránke bola minimálna a viac-menej formálna.

Vyčiniť akčných výborov tak skutočne nič nestálo v ceste, o čom svedčí aj fakt, že mohli niekoľko mesiacov fungovať napriek neexistencii zákonného podloženia, pričom sa dokázali vyhnúť akýmkoľvek sankciám. Naopak, stali sa jednou z najvýznamnejších inštitúcií v poľnohospodárstve Československu.

1. mája, Paulínska ul. - Obrancov mieru.
Zdroj: archív Mgr. Romana Beňa

síl. Išlo teda o ochranu a zabezpečenie ekonomickej základne nášho štátu.

Pretože úlohou práva v štáte v zmysle vedeckého svetového názoru je práve ochrana ekonomickej základne a politického zriadenia štátu, vyhovujúcich životným záujmom pracujúceho ľudu, a pretože akčné výbory túto úlohu plnia, je touto skutočnosťou daný ich charakter ako vykonávateľov práva.

Jednania a opatrenia, ktoré k výkonu tohto práva previedli akčné výbory, je treba hodnotiť ako jednania a opatrenia právne.

Preto osnova nechce byť konštitúciou, legalizujúcou opatrenia nositeľa štátnej moci, ktorým je a zostáva ľud, ale toto ústavou zaručené výsostné právo ľudu len aplikuje.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Obežník ÚAV SNF v Bratislave zo dňa 15. 4. 1948, dôvodová správa – všeobecná časť.

22 ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Obežník ÚAV SNF v Bratislave zo dňa 15. 4. 1948, dôvodová správa – časť zvláštna.

23 Tamže. Ďalej sa uvádza: „U príslušníkov vojska SNB a SFS previedli príslušné opatrenia služobné úrady na návrh Ústredného akčného výboru Národného frontu, takže aj tu je daná náležitosť § 1.“ Tamže.

24 Na tomto mieste je potrebné zdôrazniť, že do života československého občana zasahovala inštitúcia, ktorá napriek tomu, že predstavovala štátnu moc, fungovala v podstate takmer päť mesiacov protizákonne. Táto situácia poskytuje jasné svedectvo o „fungovaní“ právneho systému v Československu.

25 Ako uvádza Karel Kaplan, právo na odvolanie využilo cca 15 tisíc postihnutých, z tohto počtu bolo vyhovené odvolávajúcim sa iba v 500 prípadoch. KAPLAN, K.: *Nekrvavá revolúcia*, s. 187.

26 PEŠEK, J.: *Komunistická strana – „štátostrana“*, s. 26.

27 ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Obežník ÚAV SNF v Bratislave zo dňa 15. 4. 1948, dôvodová správa – časť zvláštna.



1. mája, Nám. SNP – Evanjelický dom
Zdroj: archív Mgr. Romana Beňa.

Personálne zloženie akčných výborov

Rovnako ako vo všetkých ostatných štátnych úradoch a inštitúciách, aj akčné výbory museli byť zložené z členov, ktorí boli bezpodmienečne lojálni voči režimu; boli tvorené „zo spoľahlivých, republiky a národu verných a osvedčených občanov, zo zástupcov politických strán a zo zástupcov celonárodných organizácií, ako je Revolučné odborové hnutie, Jednotný zväz slovenských roľníkov, Zväz slovenských žien, Zväz slovenskej mládeže a všetky odbojové organizácie, združené v ústredí odbojových zväzov (Zväz slovenských partizánov, Zväz protifašistických väzňov, Zväz vojakov Slovenského národného povstania, atď.)“.²⁸

Čo sa týka straníckej príslušnosti, v Smerniciach pre prácu akčných výborov NF sa uvádza, že „v akčnom výbore Národného frontu môžu byť len takí zástupcovia politických strán, ktorí stoja pevne za Gottwaldovou vládou a ktorí chcú uskutočňovať program vlády. Z bývalej Demokratickej strany možno prijímať do akčných výborov len takých príslušníkov, ktorí sa jasne a verejne odhraničili od protifudovej a reakčnej, kapitalistickej a veľkostatkárskej politiky ursínyovsko-lettrichovského vedenia bývalej Demokratickej strany“.²⁹ Zároveň „vyšší orgán Národného frontu má právo preskúmať zloženie nižších orgánov Národného frontu a vylúčiť z nich takých členov, ktorí nevyhovujú uvedeným podmienkam a nie sú spo-

ľahlivými zástancami ľudovodemokratického režimu. V takých úradoch a v takých organizáciách a inštitúciách, do ktorých sa votreli protištátne a rozvrtné reakčné živly, tvoria sa akčné výbory zo štátne spoľahlivých, republiky verných a ľudovodemokratickému režimu oddaných zamestnancov dotýčajúcich úradov alebo členov dotýčajúcich organizácií. Hlavnou úlohou týchto akčných výborov je očistiť úrad alebo organizáciu od reakčných živlov a takto zabezpečiť, aby budovateľské úsilie nášho ľudu nebolo marené. Pôsobnosť týchto akčných výborov je obmedzená na obor, pre ktorý boli vytvorené“.³⁰

Členmi akčného výboru SNF boli predsedovia okresných výborov rôznych inštitúcií (výrobné podniky, združenia, záujmové organizácie atď.).³¹

Samozrejme, išlo o inštitúcie, ktoré pôsobili v príslušnom regióne, z čoho vyplýva, že zloženie členstva sa menilo v závislosti od okresu.

V archívnych dokumentoch OAV SNF v Trnave sa nachádza aj niekoľko kópií tlačív, ktoré informujú o zložení členov miestnych akčných výborov SNF (ďalej MAV SNF). Tu sa v predtlačenom upozornení píše:

„Na základe uznesenia Okresného výboru Slovenského národného frontu predsedami miestnych výborov SNF sú väčšinou predsedovia miestnych národných výborov, môžu byť aj podpredsedovia, ale vždy funkcionár, ktorý je aktívne činný... Miestny výbor SNF možno ešte doplniť, napr. ak je v mieste závod, to záleží na miestnych podmienkach v obci, koho treba pre dobrú spoluprácu a koordináciu.“³²

K tejto problematike sa ústredné orgány vrátili ešte v roku 1957, keď bolo stanovené, že „za predsedov miestnych výborov SNF nech sú vybraní vedúci funkcionári miestnych národných výborov (komunisti) a ďalší členovia, predsedovia základných organizácií SNF s prihliadnutím na to, aby vo výbore boli i bezpartajní a ženy“.³³

Táto situácia sa ale zásadne odlišovala od situácie v roku 1948, keď ÚAV SNF ešte poukazoval na to, že „v niektorých miestach a okresoch sa vyskytli prípady, že predsedovia akčných výborov SNF sú zároveň pred-

28 ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Smernice pre prácu akčných výborov Národného frontu z roku 1948.

29 Tamže.

30 Tamže.

31 ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Zloženie predsedníctva Okresného výboru SNF v Trnave zo dňa 14. 4. 1958.

32 ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Zloženie členov miestnych výborov SNF – tlačivo, bližšie nedatované.

33 ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Obežník Krajského výboru SNF zo dňa 10. 12. 1957.

sedami národných výborov. Z hľadiska rozdielneho poslania týchto jednotlivých orgánov nie je možné zlučovať funkciu predsedu národných výborov a akčných výborov SNF. K vysloveniu tohoto stanoviska sme vedení skúsenosťami... miestne akčné výbory začali sa zaoberať záležitosťami... národných výborov a neprevádzali svoje vlastné úkoly“.³⁴ Napriek tomuto konštatovaniu v obciach, kde nebol vytvorený MAV SNF, niektoré jeho kompetencie na seba preberal práve miestny národný výbor.

K personálnym výmenám vo vedení akčných výborov dochádzalo pomerne často. Oficiálne dôvody boli dva. Na prvom mieste musíme spomenúť prijatie funkcie, ktorej vykonávanie bolo nezlučiteľné s vykonávaním funkcie v akčnom výbore. V takomto prípade bolo odvolanie z funkcie logické vzhľadom na momentálne platné predpisy a nariadenia ústredných orgánov.

Avšak nemenej dôležitým a často praktizovaným bolo odvolanie z politických dôvodov. Stačilo, aby funkcionár dal najavo čo len náznak nespokojnosti s režimom. V nariadení Krajského akčného výboru SNF (ďalej KAV SNF) v Bratislave z dňa 17. augusta 1948, ktoré nariaďovalo okamžité uskutočnenie reorganizácie MAV SNF v obci Suchá nad Parnou, sa píše: „Vytvorenie akčných výborov vyžiadala si doba, kedy bolo treba poraziť reakciu a iné živly nepriateľské nášmu ľudovodemokratickému zriadeniu. Akčné výbory musia byť strážcami pokoja a poriadku... Funkcionári akčných výborov musia byť príkladom na každom kroku svojej práce.“³⁵ A ďalej: „V revolučných chvíľach februárových dní dostali sa do akčných výborov ľudia, ktorí si teraz členstvo v akčnom výbore nezaslúžia, lebo sa neosvedčili ako dobrí bojovníci za socializmus...“³⁶ Správa o činnosti OAV SNF v Trnave za mesiac január a február 1949 zasa hovorí o tom, že „zloženie starého Okresného akčného výboru SNF nám ako také vôbec nevyhovovalo a to za 1./ členovia sa riadne neschádzali 2./ mnohí z nich



nemajú kladný pomer k nášmu ľudovodemokratickému zriadeniu“.³⁷

*Gottwaldovo nám.
okolo r. 1950.*

*Zdroj: archív Mgr. Romana
Beňa*

Štruktúra a spôsob práce akčných výborov

Fenomén akčných výborov vytváral prísnu organizovanú hierarchiu. V celoštátnom meradle najvyššou inšinciou bol ÚAV NF v Prahe, na Slovensku to bol ÚAV SNF, sídlili v Bratislave. Pod neho spadali jednotlivé KAV SNF,³⁸ ďalej OAV SNF.

Najnižšiu zložku predstavovali MAV SNF, vznikajúce pri miestnych národných výboroch v jednotlivých obciach.

Špecifikom boli akčné výbory vznikajúce vo vedení niektorých organizácií, ako boli výrobné podniky³⁹ atď.

Akčné výbory však nevznikali vo všetkých organizáciách, dokonca ani vo všetkých obciach – mali vzniknúť len tam, kde to „bolo potrebné“, to znamená tam, kde prejav „nespokojnosti“ dosahovali určitú mieru. Napriek tomu bolo žiaduce (a často aj dôrazne vyžadované), aby akčné výbory boli vytvorené v každej obci.

Všetky akčné výbory od ÚAV po akčný výbor v najmenšej obci spájala úzka spolupráca. Každý obežník z ústredia sa dostal na kraje, z nich na okresy, z okresov do jednotlivých obcí.⁴⁰

34 ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Obežník ÚAV SNF z 26. 4. 1948. Dôvodom tohto nariadenia bolo zrejme to, že v období tesne po februárovom prevrate ešte nebola dokončená očista miestnych národných výborov.

35 ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Nariadenie Krajského akčného výboru SNF v Bratislave zo dňa 17. 8. 1948.

36 Tamže.

37 ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Správa o činnosti OAV SNF v Trnave za mesiac január a február 1949.

38 Pôvodne sa v Smerniciach pre prácu akčných výborov Národného frontu uvádza miesto pomenovania „Krajský akčný výbor“ pomenovanie „Oblasťný akčný výbor“. Toto pomenovanie je v neskoršom období nahradené práve označením „krajský akčný výbor“, nakoľko územná samospráva tej doby nepoznala ako regionálnu jednotku „oblasť“, ale práve „kraj“.

39 „V závodoch spravidla netvoríme akčné výbory. Len celkom výnimočne tam, kde by bola pre osobitné pomery ohrozená výroba, možno vytvoriť akčný výbor v závode. V takýchto mimoriadnych prípadoch treba si k tvorení akčného výboru vyžiadať súhlas Krajskej odborovej rady.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Smernice pre prácu akčných výborov Národného frontu z roku 1948.

40 „Uznesenia vyšších orgánov Národného frontu sú záväzné pre nižšie orgány Národného frontu. Miestne, okresné a oblasťné (t.j.

Gottwaldovo nám. Podpora
kubánskej revolúcie.
Asi r. 1959
Zdroj: archív
Mgr. Romana Beňa



Zatiaľ čo KAV, OAV a MAV SNF tvorili akúsi miestnu štátnu správu, akčné výbory pri organizáciách slúžili výlučne na represie voči členom, resp. zamestnancom príslušnej organizácie.

Čo sa týka vzťahu akčných výborov k miestnym národným výborom, resp. ostatným inštitúciám štátnej správy, už v zákone bola ukotvená povinnosť ostatných inštitúcií rešpektovať rozhodnutia akčných výborov a spolupracovať s nimi. Dokonca sa zdá, že akčné výbory mali v istých oblastiach nadradené postavenie voči týmto inštitúciám, keďže „uznesenia akčného výboru sú záväzné pre všetky inštitúcie v obvode jeho pôsobnosti a musia byť nimi uskutočnené“.⁴¹

Rovnako v Smerniciach pre prácu akčných výborov NF sa píše: „Akčné výbory Národného frontu sú trvalými orgánmi a predstaviteľmi vôle ľudu. Nenahradzujú národné výbory alebo dočasné správne komisie obcí a okresov, alebo iné orgány verejnej správy, ale spolupracujú s týmito orgánmi, sledujú ich činnosť, navrhujú im také opatrenia, ktoré sú prospešné ľudu a starajú sa o to, aby vládne opatrenia a zákony boli uskutočňované na každom poli verejného života... V záujme zvládnutia hospodárskych a administratívnych úloh je potrebné, aby úrady a inštitúcie hneď vošli do styku s akčnými výbormi Národného frontu, aby s nimi spolupracovali, všestranne umožňovali ich prácu, ako aj dbali na podnety akčných výborov.“⁴²

Pri akčných výboroch – v závislosti od situácie v tom-ktorom obvode pôsobnosti – veľmi často pôsobili rôzne komisie, ktoré mali efektívnejšie riešiť úlohy akčného výboru v príslušnej sfére. Takto fungovala pri niektorých akčných výboroch napr. komisia pre očistu, komisia hospodárska, komisia pre otázky výživy a ďalšie.⁴³

Komisie vznikali aj pri príležitostiach poriadania rôznych slávností (napr. komisia pre prípravu osláv 1. mája atď.), volieb, referendum a podobne.

Členmi komisií boli najmä členovia akčných výborov. Avšak do týchto komisií bolo možné prizvať i ďalších občanov-nečlenov, pričom kritériá ich výberu boli také isté, ako pri výbere členov akčných výborov.

Pár informácií o organizácii činnosti akčných výborov poskytuje Správa o činnosti OAV SNF v Trnave z decembra 1953. Z nej sa dozvedáme, že predsedníctvo OAV SNF v Trnave sa schádzalo približne raz za 14 dní. Raz za mesiac sa konali porady vedúcich tajomníkov zložiek NF.⁴⁴

Ako bolo uvedené, hlavnou náplňou činnosti akčných výborov bolo uskutočnenie očisty spoločnosti od všetkých „reakčných živlov“, ktoré by mohli narušovať pokojné prevzatie moci komunistami.

Aj keď istý čas toto prebiehalo doslova živelné, čoskoro boli akčným výborom zaslané príslušné smernice.

Stalo sa tak v apríli 1948, keď bol všetkým akčným výborom SNF zaslaný obežník ÚAV SNF v Bratislave. Hovoril o kritériách, ktoré mali byť akčnými výbormi uplatňované pri odstraňovaní nežiaducich osôb z verejného a politického života.⁴⁵ Týmto osobám malo byť odňaté právo voliť. Obežník zároveň nariaďoval aj okamžité vytvorenie tzv. očistnej komisie pri každom akčnom výbore.

Podľa týchto kritérií z verejného a politického života mal byť vylúčený každý občan, ktorý „je odsúdený alebo proti nemu sa vedie trestné pokračovanie podľa zákona na ochranu republiky; kto bol potrestaný podľa zákona na ochranu dvojročnice; kto vedome

krajské – pozn. J. M.) akčné výbory Národného frontu musia plniť uznesenia Ústredného akčného výboru Československého národného frontu v Prahe a Ústredného akčného výboru Slovenského národného frontu. Okresné a miestne akčné výbory musia plniť uznesenia oblastného akčného výboru. Miestne akčné výbory musia plniť všetky uznesenia okresného akčného výboru.“ Tamže.

41 Tamže.

42 Tamže.

43 Tamže.

44 ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Správa o činnosti OAV SNF v Trnave zo dňa 22. 12. 1953.

45 ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Obežník ÚAV SNF zo dňa 30. 4. 1948.

usiloval o hospodársky rozvrat, vyzýval na neplnenie dodávok, k zníženiu pracovnej výkonnosti, zlomyseľne vykladal zmysel hospodárskej pomoci ZSSR a hospodárskych vzťahov s našimi spojencami; kto svojím postupom vedome hatil hospodárske, sociálne a kultúrne povznesenie Slovenska a vyrovnanie rozdielov medzi slovenskými a českými zemami; kto prevádzal čierny obchod, verejne odrádzal občianstvo od účasti na dobrovoľných pracovných brigádach, alebo sa dopustil sabotáže vo výrobe; kto svojím postupom napomáhal k udržiavaniu zvyškov nacizmu a fašizmu v akýchkoľvek formách; kto aktívne usiloval o oslabenie slovanskej spolupráce a družby; kto svojím počínaním bránil uskutočneniu myšlienky zjednotenia národa a najmä jeho pracujúcich zložiek; kto zneužil verejné alebo politické funkcie k svojmu obohateniu; kto prijal úplatky.⁴⁶

Škála dôvodov, resp. zámeniek na prevádzanie očisty spoločnosti bola teda veľmi široká – niektoré body mohli byť vysvetľované viacerými spôsobmi a takto poskytovali akčným výborom široké spektrum možností vlastnej interpretácie.

Tieto kritériá na jednej strane boli teda vypracované veľmi všeobecne, na strane druhej však veľmi obozretne, pretože dávali akčným výborom v podstate voľnú ruku pri ich činnosti.

Najvýznamnejšie oblasti pôsobenia akčných výborov SNF

Na základe výskumu archívnych dokumentov pochádzajúcich z činnosti OAV SNF v Trnave možno skonštatovať, že okruh pôsobnosti akčných výborov bol skutočne rozsiahly. Akčné výbory zbierali údaje o nepohodlných osobách; zasielali informácie o nich nadriadeným orgánom a iným inštitúciám; zabezpečovali účasť občanov vo voľbách, na rôznych slávnostiach; starali sa o „dôstojný“ priebeh týchto akcií; rozhodovali, kto ostane vo funkcii, v zamestnaní; bez ich súhlasu radový občan nezmohol prakticky nič.

Z niektorých oblastí pôsobenia OAV SNF v Trnave v porovnaní s inými sa nám zachovalo výraznejšie množstvo dokumentov. Môže to byť dôkazom toho, že akčné výbory



Hlavná ul. – Stalinova pri
Evanjelickom dome.
Zdroj: archív
Mgr. Romana Beňa

sa týmito oblastiam venovali intenzívnejšie než tým ostatným, je však možné, že tieto oblasti len vyžadovali intenzívnejšiu administratívnu agendu.

Tieto oblasti možno rozdeliť do dvoch základných skupín. Prvú skupinu predstavujú perzekúcie, resp. očista akéhokoľvek druhu – najviac sa prejavujú perzekúcie namierené proti cirkvi a jej predstaviteľom, ďalej perzekúcie voči dedine v procese kolektivizácie, v menšej miere perzekúcie voči predstaviteľom nekomunistických strán.

Druhú skupinu predstavujú oblasti, ktoré nemožno charakterizovať ako perzekúcie, ale zahŕňajú v sebe výrazný druh obmedzení, prípadne usmerňovaní radového občana. V najvýraznejšej miere sa tu prejavujú obmedzovania občana prostredníctvom vydávania odporúčaní, povolení alebo posudkov a ideologické pôsobenie na občana využívaním propagandy v príprave udalostí politického a spoločenského charakteru.

Hlavná ul. – Stalinova.
Zdroj: archív
Mgr. Romana Beňa



46 ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Kritériá pre vylúčenie osôb z verejného a politického života z apríla 1948.



Ul. M. Sch. Trnavského.
Zdroj: archív
Mgr. Romana Beňa

Pozornosť akčných výborov sa takmer ihneď po ich vzniku zamerala na predstaviteľov nekomunistických strán. V počiatočnom období, keď ich komunisti ešte aspoň navonok tolerovali, boli dokonca priamo členmi akčných výborov. V Trnave napríklad ihneď po založení OAV SNF spomedzi 23 členov štyria boli členmi Strany slovenskej obrody, ktorá bola založená časťou členov bývalej Demokratickej strany (pod silným vplyvom KSS), dvaja členovia OAV boli bezpartajní. Ostatní boli členmi KSS.

Inostranici, pochopiteľne, boli neustále pod drobnohľadom komunistických

funkcionárov akčných výborov, ktorí boli povinní zasielať zistené informácie nadriadeným orgánom.⁴⁷ Ešte v roku 1951 ÚAV SNF inštruuje ostatné akčné výbory nasledovne: „Nezdeľujte im (predstaviteľom Strany slovenskej obrody a Strany slobody v okresoch – pozn. J. M.) rôzne veci tajného rázu, nemusia byť zasvätení do všetkého, ale snažte sa ich v jednotlivých akciách využiť a dať im možnosť prejavíť skutkami ich pomer k ľudovodemokratickému zriadeniu.“⁴⁸

V neskoršom období v súvislosti s celkovou zmenou postoja komunistov k ostatným politickým stranám sa už inostranici z týchto postov vytrácajú. Veľmi skoro dochádza k ich postupnému vylučovaniu nielen z akčných výborov, ale celkovo z verejného života.⁴⁹

Už v marci 1948 ÚAV SNF v Bratislave usúdil, že je potrebné „uložiť Oblasťným a Okresným akčným výborom SNF, aby okamžite vypracovali... zoznam osôb, ktoré pre svoju nepriateľskú činnosť proti ľudovodemokratickému zriadeniu majú byť vylúčené z verejného života...“⁵⁰ a takisto „okamžite preskúmať zloženie vedúcich orgánov... Strany slobody a postarať sa o to, aby kompromitované osoby boli z týchto orgánov odstránené“.⁵¹

Ešte v polovici 50. rokov ústredie stále prejavuje záujem o pôsobenie členov ostatných politických strán, prípadne bezpartajných funkcionárov, avšak je evidentné, že tento záujem má už len čisto kontrolný charakter⁵² – hlavná časť práce v tejto oblasti už bola urobená.

Tak ako mala činnosť akčných výborov dosah na celú spoločnosť, rovnako ho mala aj na jednotlivca. Jej vplyv sa prejavoval

47 „Pre získanie prehľadu o sile, vplyve a postavení Strany slobody ako zložky obnoveného Národného frontu, žiadame Vás o podanie správy o jej činnosti vo Vašej oblasti /okrese/,“ uvádza sa v obežníku Ústredného akčného výboru SNF v Bratislave z augusta 1948. Akčné výbory sa mali zamerať na také informácie ako počet organizácií Strany slobody, mená jej členov, či sú členmi akčných výborov, aký majú vplyv na občanov a podobne.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Obežník ÚAV SNF v Bratislave zo dňa 16. 8. 1948.

48 ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Obežník ÚAV SNF v Bratislave zo dňa 8. 3. 1951.

49 „Akčný výbor... zaoberajúc sa doterajšou činnosťou Miestneho národného výboru sa jednohlasne uzniesol, aby všetci členovia v Miestnom národnom výbore za bývalú Demokratickú stranu na čele s predsedom Rudolfom Baranom boli okamžite vylúčení z MNV. Títo členovia za bývalú Demokratickú stranu boli zjavnými odporcami ľudovodemokratického režimu, čo najhrubším spôsobom nadávali na predsedu vlády Klementa Gottwalda, osočovali nášho spojencu ZSSR, konali schôdze, kde konali prípravu na sabotovanie dvojročného plánu a proti politike ministra Ďuriša. Tento svoj postoj si nezmenili ani teraz.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Návrh Miestneho akčného výboru v Borovej, okr. Trnava, zo dňa 10. 3. 1948.

50 Tamže.

51 Tamže.

Zdá sa však, že nie vždy tieto zákroky mali taký koniec, ako si to akčné výbory a KSS predstavovali. V októbri 1949 sa Krajský akčný výbor SNF v Bratislave vyjadril, že „v poslednej dobe sme obdržali správy z viacerých okresov, podľa ktorých februárovou očistou postihnuté elementy zastávajú dôležité funkcie v národných podnikoch a inde. Žiadame Vás, aby ste zbierali materiál o februárovou očistou postihnutých, ktorí dnes majú výhodnejšie funkcie ako pred februárom“. ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Obežník KAV SNF v Bratislave zo dňa 28. 10. 1949.

52 V žiadosti Krajského výboru SNF Okresnému výboru SNF v Trnave zo septembra 1955 sa píše: „Žiadame Ťa..., aby si zaslal sekretariátu Krajského výboru SNF správu o činnosti poslancov bezpartajných a inopolitických. V správe vyhodnoť pomoc týchto poslancov okresnému výboru SNF..., účasť na rôznych schôdzach vo volebných obvodoch, spoluprácu s okresným národným

val v bežnej praxi predovšetkým prostredníctvom vydávania odporúčaní na povolenie akejkoľvek činnosti – či už išlo o nástup občana do nového zamestnania, vycestovanie do zahraničia a pod.

Začiatkom novembra 1948 bol okresným akčným výborom SNF zaslaný obežník ÚAV SNF v Bratislave, ktorý špeciálne upozorňoval na to, že: „... nie je vecou akčných výborov SNF dávať... potvrdenia o štátnej a ľudovodemokratickej spoľahlivosti a pod.“⁵³

Napriek tomu, práve takéto potvrdenia, vyjadrenia či posudky – ako boli dobovou terminológiou nazývané – tvoria v období 40. až 50. rokov v podstate základ agendy OAV SNF v Trnave.

Takéto potvrdenia sa vyžadovali pri uchádzaní sa a nástupe do nového zamestnania,⁵⁴ preverovaní politickej spoľahlivosti funkcionárov,⁵⁵ pri vycestovaní do cudziny či pri vstupe do akýchkoľvek verejných združení a organizácií.⁵⁶

V týchto potvrdeniach sa preverujúci orgán zameriaval v prvom rade na „pomer ku KSS, ľudovej demokracii a k ZSSR“, ďalej politickú príslušnosť, „postoj k februárovým udalostiam“, sociálny pôvod preverovanej osoby a na poslednom mieste „odborné znalosti, osobný život a charakterové vlastnosti a pomer k ľuďom“.⁵⁷

Koncom 50. rokov dochádza v náplni činnosti akčných výborov SNF (teraz už len výborov SNF) v tejto oblasti k zásadnej zmene. Podľa platných smerníc nadriadeného orgánu kádrové posudky môžu vydávať výlučne a len na základe žiadosti nadriadeného orgánu.

V archívnych materiáloch OAV SNF v Trnave evidujeme viaceré odpovede na žiadosti o vydanie kádrových posudkov, v ktorých táto inštitúcia odkazuje žiadateľa na príslušný miestny národný výbor, prípadne miestny výbor KSS.⁵⁸

*Nám. SNP a Stalinova ul.,
prelom 40. a 50. rokov.*

*Zdroj: archív
Mgr. Romana Beňa*



výborom...“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Žiadosť Krajského výboru SNF zo dňa 9. 9. 1955. Táto žiadosť svedčí nielen o tom, že komunisti a akčné výbory už mali funkcionárov-nekomunistov pod svojou kontrolou, ale takisto aj o tom, že okresné akčné výbory SNF inostranickým funkcionárom už venovali menej pozornosti.

53 ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Obežník ÚAV SNF v Bratislave zo dňa 3. 11. 1948.

54 „Okresný akčný výbor SNF v Trnave na základe potvrdenia MSK (miestnej správnej komisie – akejsi dočasnej obdoby miestneho národného výboru do tej doby, kým po očiste nebol zvolený riadny miestny národný výbor – pozn. J. M.), ako i Miestneho akčného výboru SNF v Dolnej Krupej doporučuje Dominika Balažoviča, narodeného dňa 19. februára 1909 v Hornej Krupej, okres Trnava, prijať do štátnych služieb. Menovaný je štátne a ľudovodemokraticky spoľahlivý a má kladný postoj k nášmu ľudovodemokratickému zriadeniu.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Doporučenie OAV SNF v Trnave pre Dominika Balažoviča z roku 1948.

55 „Opold Anton: Narodil sa v Križovanoch nad Dudváhom, je robotníkom u ČSD. Do strany vstúpil dňa 1. apríla 1946, číta tlač, je členom mimoriadnej vyživovacej komisie, ktorú funkciu svedomite plní. Sľubuje, že bude i naďalej dobrým členom a straníkom. Preveruje sa za riadneho člena.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Preverovanie členov akčných výborov SNF z roku 1948.

„František Bublinec: Narodil sa v Križovanoch nad Dudváhom, robotník, do strany vstúpil v roku 1932, číta dennú tlač a iné strániče časopisy, je členom miestneho národného výboru a tiež má niekedy vo zvyku použiť viac alkoholu, ale nerobí pri tom žiadne výtržnosti a tak nikomu neškodí. Napomenutý je preto, aby to nerobil a sľubuje, že pije viac nebude, ani na pohár nesiahne. Je preto preverený za riadneho člena s tou poznámkou, že bude stále funkcionárom našej strany pozorovaný.“ Tamže.

56 Napriek odporúčaniam v uvedenom obežníku situácia niekedy zachádza až do takej absurdity, keď OAV SNF v Trnave vydáva vyjadrenie ako odpoveď trnavskému spevokolu, že „nemá žiadnych námietok proti mimoriadnemu prideleniu čiernej látky pre 62 členov...“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Odpoveď OAV SNF v Trnave Trnavskému slovenskému spevokolu z roku 1948. Odporúčanie dokonca bolo v jednom prípade potrebné aj na povolenie chovu poštových holubov alebo na to, že „súduh Michal Fridrich, cukrár v Trnave, môže predávať zmrzlinu na Devíne pre našich súduhov.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Povolenie OAV SNF v Trnave z roku 1950.

57 ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Žiadosť Závodov J. V. Stalina, národný podnik Martin, o kádrový posudok, zo dňa 29. 6. 1954.

58 „K Vášmu prípisu č. 1/1959 oznamujeme, že na základe smerníc nadriadených orgánov nevybavujeme kádrové posudky. Tieto predkladáme len na žiadosť nášho nadriadeného orgánu, t.j. Krajského výboru SNF Bratislava, prípadne vyššieho. Obráťte sa na Miestny výbor KSS alebo Miestny národný výbor Trnava.“, uvádza sa v odpovedi Okresného akčného výboru SNF Rade Okresného národného výboru Bratislava – okolie. ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Odpoveď OAV SNF v Trnave Rade Okresného národného výboru Bratislava – okolie zo dňa 21. 1. 1959.

Ako vyplýva z ďalších dokumentov, žiadateľ sa mohol obrátiť aj na zamestnávateľa preverovanej osoby.

Akčné výbory vydávaním posudkov, potvrdení alebo odporúčaní výrazne zasahovali do života bežného občana. V ich moci bolo neumožniť prijatie žiadateľa do zamestnania, neudelíť mu povolenie vycestovať do zahraničia či len združiť sa v záujmovej organizácii. Dôsledky však boli evidentné nielen pre konkrétneho občana, ale samozrejme, aj pre jeho rodinných príslušníkov a blízkych priateľov, rovnako aj pre širší okruh známych. Činnosťou akčných výborov tak bol dotknutý v podstate každý jeden občan Československa.

Cirkev ako inštitúcia s prísne organizovanou hierarchiou predstavovala pre komunistickú moc nepriateľa číslo jeden, a preto musela pociťiť pôsobenie akčných výborov asi najintenzívnejšie. Akčné výbory plnili jednu z najdôležitejších úloh pri „decimácii“ cirkvi.⁵⁹ Ich pôsobenie pozostávalo z najrozličnejších činností - od sledovania jednotlivých duchovných,⁶⁰ vedenia agendy o ich pôsobení, cez násilné vysťahovávanie cirkevných budov, až po navrhovanie koncepcie plánu ďalšieho postupu voči cirkvi ústrednými orgánmi. Pri ÚAV SNF pôsobila cirkevná komisia⁶¹ a cirkevné oddelenie,⁶² ktoré - napriek tomu, že ich vznik nebol právne podložený - zohrávali významnú úlohu v proticirkevnej politike KSS.

Všetci kňazi boli neustále kontrolovaní cirkevnými referentmi, ktorí v pravidelných správach informovali predsedníctvo akčných výborov o ich pohybe, obsahu ich kázni,

majetkových pomeroch, rodinných pomeroch, povahových črtách a pod., čo sa veľmi výrazne odzrkadľuje aj v náplni agendy OAV SNF v Trnave.

Zozbierané informácie referenti zhromažďovali vo forme dotazníkov, ktoré boli vedené o jednotlivých cirkevných hodnostároch. V dotazníkoch sa akčné výbory zameriavali najmä na nasledovné informácie o jednotlivých farnostiach: zoznam duchovných, pôsobiacich vo farnostiach; v čom hmotne prispievajú; koľko akej pôdy má farnosť; aké púte konajú; meno kostolníka atď.

V dotazníkoch, týkajúcich sa jednotlivých predstaviteľov cirkevnej hierarchie od kňazov až po hodnostárov, boli evidované informácie, ako adresa bydliska preverovanej osoby, informácia, s kým žije v domácnosti, vzdelanie preverovanej osoby, jej sociálny pôvod, majetkové pomery, povaha, vplyv na veriacich, obsah kázni, informácie o prípadnom pobyte v zahraničí a ďalšie. Zvláštny dôraz kladli akčné výbory predovšetkým na to, aké bolo správanie preverovanej osoby pred a počas volieb a aký má pomer k ľudovodemokratickému zriadeniu.⁶³

Zmyslom a hlavným cieľom tejto činnosti bolo získať prehľad o kňazoch, rehoľníkoch, biskupoch a ich vzťahu ku komunistickému režimu. Aj keď spočiatku komunistická strana nedávala otvorene najavo svoj skutočný vzťah k cirkvi a k náboženstvu ako takému, postupne začína aj verejne presadzovať úplnú ateizáciu spoločnosti. V tomto jej mali byť nápomocní práve „pokrokoví zmýšľajúci“ kňazi, ktorí mali veriacich pripra-

59 „V otázke duchovných sme poučovali členov MAV-SNF, ako týchto treba sledovať a postupovať proti nim... Vyzvali sme MAV-SNF, aby nám podali správy o ich miestnych duchovných“, uvádza sa v Správe o činnosti Okresného akčného výboru SNF v Trnave za mesiac január a február 1949. Toto sa v ďalšom období stalo bežnou praxou. MV SR, ŠABA - pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Správa o činnosti OAV SNF v Trnave za mesiac január a február 1949.

60 OAV SNF v Trnave uvádza v správe o púti v obci Trstín dňa 15. 8. 1949: „V kázni sa zmieňoval iba o veciach náboženského rázu a nepoužil slov, ktoré by sa dotkli ľudovodemokratického zriadenia.“ ŠABA - pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Správa OAV SNF v Trnave o púti v obci Trstín zo dňa 15. 8. 1949.

„... bolo bezpečne zistené, že riaditeľ apoštolského úradu Dr. Mitošinka bol v mesiaci júli trikrát v Olomouci. S kým sa menovaný tam stretol, nepodarilo sa nám zistiť, ale isté je to, že tam cestoval v najväčšej tajnosti, nevedel o tom nikto...“, píše sa v správe OAV SNF v Trnave, ktorá bola zaslaná ÚAV SNF v Bratislave. (Ten správy z „nášho cirkevného a náboženského života“ posielal ďalej Ústrednému akčnému výboru NF v Prahe každý týždeň.) ŠABA - pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Správa OAV SNF v Trnave z roku 1949.

Správy o dianí v cirkvi, ktoré mal OAV SNF týždenne zasielať na ÚAV SNF v Bratislave, však zrejme postupne upadali do zabudnutia, keďže ÚAV SNF posielal „upomienku“ v zmysle, že „cirkevné oddelenie ÚAV SNF môže jedine tak úspešne rozvinúť svoju prácu, keď bude dostávať pravidelné, presné a správne zachytené správy o každom duchovnom.“ ŠABA - pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Obežník ÚAV SNF v Bratislave z roku 1949.

61 Cirkevná komisia alebo komisia pre náboženské a cirkevné otázky sa sformovala dňa 18. 3. 1948, rozdelená bola na katolícku a nekatolícku sekciu. Jej členmi boli Alexej Čepička, Jan Felcman a František Hub. Do komisie patrili zástupcovia rímskokatolíckej, československej, evanjelickej, pravoslávnej, židovskej, československej unitárskej cirkvi. LETZ, R.: *Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 - 1989*. In: MIKLOŠKOVÁ, F. - SMOLÍKOVÁ, G. - SMOLÍK, P. (zost.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 : 1989*, I. Prešov 2001, s. 76.

62 Cirkevné oddelenie malo na starosti aj kádrovú evidenciu všetkých duchovných. Tamže, s. 76.

V druhej polovici roku 1948 sa cirkevná komisia Ústredného výboru KSČ (tzv. cirkevná šestka) uzniesla v cirkevnom oddelení ÚAV NF založiť kartotéku kňazov podľa ich pomeru k režimu. Tamže, s. 78.

63 Tamže.



Začiatok Hlavnej ulice.

Zdroj: archív

Mgr. Romana Beňa

viť na postupné pretvorenie celej spoločnosti po stránke duchovnej.

Skutočný teror rozpútali akčné výbory nielen proti predstaviteľom cirkví, ale aj voči československému vidieku. Ich úlohou bolo „rozvinúť masovopolitickú prácu, názornú a osobnú agitáciu pri upevňovaní a zakladaní jednotných roľníckych družstiev, zvlášť venovať pozornosť obciam, kde sa zakladajú JRD“.⁶⁴

Akčné výbory mali v tejto oblasti široké právomoci od monitorovania situácie až po trestné sankcie voči „triednemu nepriateľovi“. Tie sa pohybovali v širokých medziach a vý-

razne zasahovali do existenčných podmienok postihnutých občanov.⁶⁵

Pri MAV SNF boli zriadené tzv. vyživovacie komisie, ktorých úlohou bolo „presne si zistiť, ktorý roľník koľko doteraz odovzdal“.⁶⁶ V kompetenciách akčných výborov tak bolo, „aby proti sabotérovi dodávkových povinností čo najostrejšie zakročili“,⁶⁷ pričom formy tohto zákroku sa spravidla pohybovali vo veľmi širokom spektre.⁶⁸

Túto situáciu sledovali referenti akčných výborov, ktorí pravidelne mali podávať správy nadriadeným orgánom.⁶⁹ Tieto správy obsahovali väčšinou zoznamy obcí okresu, ktoré

64 ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Uznesenie ÚAV SNF, bližšie nedatované.

65 „Tým, čo neodovzdávajú (obilie – pozn. J. M.) pohrozte, že nedostanú nijaké prídely (cukor, textil, cement...)... Je v kompetencii miestnych akčných výborov SNF, aby proti sabotérovi dodávkových povinností čo najostrejšie zakročili.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Obežník ÚAV SNF v Bratislave z roku 1948.

„Mlecie povolenie nedávajte tým roľníkom, ktorí nechceli alebo úmyselne nechcu plniť svoje dodávkové povinnosti.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Obežník Oblastného akčného výboru SNF v Bratislave zo dňa 31. 8. 1948.

„Ak sa pestovateľ do 5. novembra 1948 vieryhodným spôsobom nepreukáže, že splnil predpísané dve tretiny z celkovo určeného množstva zemiakov, úrad MNV oznámí túto skutočnosť stanici SNB s označením nedodaného množstva zemiakov. Stanica SNB nedodané množstvo zemiakov zabaví a prikáže oprávnenému vykupovačovi ich vykúpenie. Na pestovateľa podá trestné oznámenie. Vykupovač prevezme označené množstvo zemiakov a protihodnotu zloží do depozitu pokračujúceho policajného trestného súdu.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Smernice poverenictva výživy k vyhláske povereníka výživy o určení dodávkových kontingentov, o výkupe a distribúcii neskorých zemiakov z úrody 1948 a smernice o konzumentských dávkach neskorých zemiakov z úrody 1948 zo dňa 20. 8. 1948.

66 ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Obežník OAV SNF v Trnave zo dňa 4. 9. 1948.

Vyživovacie komisie boli oficiálne zriadené Vyhláškou povereníka vnútra zo dňa 10. 11. 1948 o zriadení mimoriadnych vyživovacích komisií, ktoré mali byť zriadené „u miestnych, okresných ústredných a krajských národných výboroch a u obvodových rád v štatutárnych mestách...“. Ich úlohou bolo: „dozerať na plnenie osevných plánov...; spolupracovať pri rozpise dodávkových povinností s národnými výbormi...; starať sa o včasné a urýchlené plnenie predpísaných dodávkových povinností, zisťovať ich plnenie v jednotlivých prípadoch...“, pričom medzi ich právomoci patrilo aj to, že „môžu zabavovať zatajené zásoby a výrobky a predávať ich príslušným vykupovačom...; označovať verejne pre výstrahu a pre zvýšenie dodávkovej morálky osoby, ktoré neplnia svoje dodávkové povinnosti a verejne pochváľiť osoby, ktoré vzorne plnia dodávky.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Vyhláška povereníka vnútra o zriadení mimoriadnych vyživovacích komisií zo dňa 10. 11. 1948.

67 ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Obežník OAV SNF v Trnave zo dňa 4. 9. 1948.

68 „MNV budú rozdeľovať prídely cementu, tehly a textilu. Žiadame Vás, aby sabotéri dodávkových povinností nedostali tieto produkty... Tam, kde roľníci nemajú opečiatkované šatenky, tak tieto môžu byť opečiatkované iba tým, ktorí splnili kontingent aspoň na 90 percent.“ Tamže.

69 Uvedené správy okresné akčné výbory mali nadriadeným orgánom zasielať pravidelne, realita však bola trochu odlišná. Zaznamenávame sťažnosť Oblastného akčného výboru SNF v Bratislave, že „... väčšina okresných akčných výborov tieto správy nepodáva, alebo ich podáva neúplné ba dokonca lajdácky. Dôrazne upozorňujeme všetky okresné akčné výbory SNF v oblasti, že

koľko poľnohospodárskych produktov odovzdali, či splnili plán.⁷⁰ V tejto sfére postupovali podľa obežníka ÚAV SNF v Bratislave z dňa 10. septembra 1948.⁷¹

Referenti akčných výborov v spolupráci s ďalšími inštitúciami (predovšetkým miestnymi národnými výbormi⁷²) však nepôsobili výlučne ako informátori nadriadených orgánov a kontrolný orgán, vyvíjali aj činnosť propagandnú, keď rozširovali medzi občanmi myšlienku vstupu do jednotných roľníckych družstiev (ďalej JRD) a jeho výhodnosť.⁷³ Správy nadriadeným orgánom zasielali aj v takýchto prípadoch – najmä, ak usúdili, že sa niekde „prejavuje činnosť triedneho nepriateľa“ a ľudia odmietajú vstup do JRD.⁷⁴

Propaganda – presnejšie jej organizácia a príprava na jej uplatnenie v praxi – patrila k oblastiam, kde sa pôsobenie akčných výborov prejavovalo obzvlášť intenzívne – či už išlo o propagandu výsostne politickú, propagandu kultúrnu a podobne.

Propaganda sa v súvislosti s akčnými výbormi objavuje najmä v oblasti ideologickej prípravy pri príležitosti priprav rôznych slávností – teda udalostí spoločenského, resp. spoločensko-politického charakteru, ako aj udalostí vyslovene politického charakteru.

Pri poriadaní osláv rozličných sviatkov bolo úlohou akčných výborov číslo jeden postarať sa o ich dôslednú prípravu.

V inštrukciách, ktoré boli vydávané ÚAV SNF v Bratislave, sa kládol dôraz najmä na politický obsah osláv: „Priebeh manifestácií 1. mája musí ukázať všetkým voličom akých úspechov dosiahol náš pracujúci ľud splnením prvej Gottwaldovej päťročnice, ako plnením vládneho prehlásenia z 15. septembra 1953 naša ľudovo-demokratická republika stará sa o zvyšovanie životnej úrovne pracujúcich.“⁷⁵

Z archivovaných dokumentov, pochádzajúcich z činnosti OAV SNF v Trnave, vyplýva, že akčné výbory brali túto náplň svojej činnosti skutočne zodpovedne.

Na základe informácií z veľkého množstva zápisníc, ktoré boli spisované na každej schôdzi OAV SNF v Trnave, sa dozvedáme, že každej podobnej akcii predchádzalo stretnutie funkcionárov akčného výboru a vytvorenie komisie, kde boli vedením určení jednotliví referenti, zodpovední každý za jednu pridelenú oblasť. Takto sa stretávame s funkciami ako referent pre výzdobu, referent pre zabezpečenie hudobného sprievodu a podobne.⁷⁶

v budúcnosti ak zistíme po tejto stránke nedostatky, prísne zakročíme proti takému okresnému akčnému výboru SNF.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Obežník Oblastného akčného výboru SNF v Bratislave z roku 1948.

70 Z tabuľky o prehľade výkupu produktov živočíšnej produkcie v rámci Bratislavského kraja vyplýva, že väčšina okresov sa pôvodný plán splniť nepodarilo. Krab. 1. Prehľad výkupu produktov živočíšnej produkcie.

V niektorých prípadoch sa mali sankcie uplatniť voči celým obciam: „Okresný akčný výbor SNF v Trnave, ako aj Okresná správna komisia sú rozhodnuté vyššie uvedené opatrenia (odobrať lístky na cukor, textil, cement, tehlu, obuv) použiť proti celým obciam, ktoré sabotujú dodávky.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Obežník OAV SNF v Trnave z dňa 4. 9. 1948.

71 „Okresné akčné výbory si majú všimnúť, ktoré obce na koľko splnili výkup, a tam, kde sa zistia nedostatky, majú sa po dohode s okresnou komisiou pre výkup poľnohospodárskych produktov dohodnúť na náprave, prípadne okamžite vyslať osobitné orgány, ktoré by prekážky, stavajúce sa do cesty okamžitému plneniu kontingentov, ihneď odstránili.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Obežník ÚAV SNF z dňa 10. 9. 1948.

72 Ani spolupráca na tomto poli však nebola ideálna: „... bolo nám oznámené, že predsedovia MNV nechcú sa pripojiť k úsilíu zdolať dnešnú zásobovaciu situáciu mäsom a to tým spôsobom, že predsedovia MNV odmietajú sa zúčastniť výkupu ošipaných u chovateľov... Naším úradníkom predložila iba zoznam chovateľov, ktorí majú ošipané odovzdať, s poznámkou, aby si chodili ošipané preberať sami. Takto sú však naši úradníci napádaní hrubými nadávkami...“, sťažuje sa Roľnícke dobytárske družstvo v Trnave OAV SNF v Trnave v septembri 1948. ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Výkup ošipaných – oznámenie Roľníckeho dobytárskeho družstva v Trnave z dňa 15. 9. 1948.

73 Karel Kaplan o postupe takejto „prodružstevnej“ kampane píše: „Určovalo (komunistické vedenie – pozn. J. M.), na ktoré dediny sa má sústrediť nápor. V každej dedine boli vytipovaní vplyvní ľudia, na ktorých sa potom koncentroval tlak, aby vstúpili do družstva. Do kampane boli zapojené všetky inštitúcie – učiteľ, farár, polícia, úradníci okresných úradov, továrne, masové organizácie, prokurátori i sudcovia. Takmer každý deň prichádzali do vybraných obcí politické brigády, zložené z okresných funkcionárov, vrátane príslušníkov Ľudových milícií a roľníkov presviedčali, nútili k vstupu do družstva a vyhrážali sa im.“ KAPLAN, K.: *Nekrvavá revolúce*, s. 229.

74 V obežníku Oblastného akčného výboru SNF v Bratislave, adresovanom všetkým okresným akčným výborom SNF v Bratislavskom kraji sa píše: „Nezabúdajte, že veľmi mnoho sa dá urobiť vhodnou a širokou propagandou a to v prvom rade v tlači a rozhlas... Propagandu vedte v duchu rozumného presviedčania obyvateľov roľníkov v intenciách nášho plánovaného hospodárenia, pričom poukážte na výhody z toho plynúce. Najlepších a dobrých jednotlivcov i obec vyzdvihnite v dennej tlači... Praniejte tých, ktorí svoje dodávkové povinnosti sa zdráhajú plniť, alebo hoci môžu, plnia ich špatne... Propaganda často urobí viac ako sto rečníkov, preto dbajte, aby bola vedená veľmi priľiehavo a vhodne k daným pomeroch.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Obežník Oblastného akčného výboru SNF v Bratislave z roku 1948.

75 ŠABA – pob. Trnava, f. OVS NF Trnava, neinventarizované. Smernice k oslavám 1. mája a 9. výročia oslobodenia našej republiky Sovietskou armádou z dňa 26. 3. 1954.

76 Tak napr. k oslavám 52. narodenín prezidenta Klementa Gottwalda bol vydaný obežník ÚAV SNF, kde nič nebolo ponechané náhode, pretože „... ide o oslavu veľmi významnú, ktorej musia akčné výbory Slovenského národného frontu venovať najväčšiu pozornosť.

Pri akčných výboroch pôsobili aj tzv. kultúrno-propagačné komisie, ktoré boli zriadené obežníkom ÚAV SNF v marci 1949. Ich úlohou bolo okrem iného aj „vychovávať a presvedčovať stredné vrstvy a prebývať u nich vedomie správnej cesty, ktorú nastúpila naša republika. Pôjde o všestranné pôsobenie ako v oblasti ideologickej, tak v psychologickú a mravnú...; zbližovať umenie s ľudom, viesť umelcov k politickej a umeleckej aktivite. Najmä z radov učiteľov vybrať schopných ľudí na kultúrnu činnosť Národného frontu (diskusné trojky). Zapojiť všetko učiteľstvo do osvetovej činnosti...; očistiť knižnice od reakčnej a brakovej literatúry. Doplňovať ich hodnotnou pokrokovou literatúrou...; rozvinúť propagáciu sovietskeho filmu pre jeho vysokú politicko výchovnú úroveň a organizovať hromadné návštevy a to zo všetkých vrstiev obyvateľstva. Tieto predstavenia urobiť súčasne akýmisi seminármi rus-

kého filmu a spojiť ich teda s krátkymi prednáškami.“⁷⁷

Akčné výbory mali za úlohu zabezpečiť jednak čo najväčší počet účastníkov takýchto akcií⁷⁸ (či už politických alebo kultúrnych), a takisto zabezpečiť kladnú odozvu u zúčastnených občanov, t.j. aby volili tak, ako si to želá KS, aby sa na slávnostiach správali tak, ako si to želá KS a podobne.⁷⁹

Na tieto účely sa vytvárali tzv. agitačné dvojice, ktoré vykonávali podomovú agitáciu. Tieto „boli utvorené z najvyspelejších funkcionárov“,⁸⁰ ktorí navštevovali jednotlivé domácnosti a presviedčali občanov o jedinej novej správnej ceste.

Propaganda sa takto stala účinným nástrojom v rukách komunistov. Nebola využívaná len pri podujatiach, ktoré možno súhrnne označiť ako kultúrne, ale i pred udalosťami vyslovene politického charakteru, ako napr. voľby. Z ÚAV SNF prichádzali

Musia objasniť celej slovenskej verejnosti dejinnú cestu pána prezidenta, ktorá je obrazom tridsaťročného úsilia pracujúceho ľudu o socializmus. U nás je socializmus nerozlučne spiatý s menom prezidenta Klementa Gottwalda, bojovníka a uskutočňovateľa.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Obežník ÚAV SNF v Bratislave zo dňa 12. 11. 1948.

Aj už spomenutým referentom pre výzdobu (na tomto mieste treba poznamenať, že táto „funkcia“ patrila medzi najvýznamnejšie, aj keď v súčasnosti sa jej význam zdá ľahko spochybiteľný) boli určené nasledujúce slová: „Doporučujeme použiť vhodne vybrané výňatky z knihy prezidenta Gottwalda „10 let“. Zároveň treba oslavám prispôbiť i programy kín, nech je premietaný krátky film o živote a diele prezidenta. Kíná nech sú slávnostne vyzdobené bustou alebo obrazom pána prezidenta a zástavami. Postarajte sa, aby všetky výkladné skrine boli v deň narodenia pána prezidenta dôstojne vyzdobené. Všetky úrady a verejné miesta nech sú vyzdobené obrazom hlavy štátu.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Obežník ÚAV SNF v Bratislave zo dňa 12. 11. 1948.

Referent pre výzdobu sa teda musel postarať nielen o výzdobu sídla príslušného akčného výboru, ale aj o výzdobu domácností jednotlivých občanov mesta či obce.

77 ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Obežník ÚAV SNF zo dňa 18. 3. 1949.

78 „Je potrebné, aby IV. Slovanský deň vyznel mohutne a tak sa treba postarať, aby účasť na ňom bola čo najväčšia. Ukladáme preto všetkým oblastným a okresným akčným výborom, aby... organizovali hromadnú účasť na oslavách v Devíne. Snažte sa získať pre zaistenie mohutnej účasti na devínskych slávnostiach aj jednotlivé vplyvné osoby, napr. miestnych duchovných, kultúrnych pracovníkov a to jednak zaistením ich osobnej účasti na oslavách, ako aj využitím ich vplyvu na široké vrstvy.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Smernice ÚAV SNF zo dňa 25. 6. 1948.

79 Napr. pri príležitosti poriadania volebnej kampane v roku 1948 sa v obežníku ÚAV SNF v Bratislave píše: „Akčné výbory ako orgány obrodenej Národnej fronty stoja pred veľkou úlohou: pričiniť sa o presvedčivé víťazstvo jednotnej kandidátky Národnej fronty a využiť predvolebné obdobie k politickej výchove nášho občianstva a k ďalšiemu upevneniu jednoty ľudu... bezpodmienečne treba organizovať verejné volebné prejavy... aj vo významnejších, väčších dedinách... Treba zaistiť vo všetkých volebných prejavoch maximálnu účasť. Ústredný volebný prejav v oblasti, ktorý spraví je záverom volebnej kampane, má vyznieť skutočne impozantne...(všetky volebné prejavy – pozn. J. M.) majú byť oživené štandartami, heslami, roľníckymi vozmi, alegorickými skupinami, atď. Rozhlas vysiela každý deň o 8.25 h pokyny, volebné prejavy a pod. ... V mestách, dedinách, na závodoch, kde majú svoj rozhlas, treba organizovať hromadné počúvanie rozhlasu... Okrem organizovania kolportáže novín treba v závodoch, na dedinách atď. vyvesiť všetky závažnejšie volebné prejavy, články atď.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Obežník ÚAV SNF v Bratislave z roku 1948.

„... záleží na tom, aby tieto voľby boli prejavom jednoty všetkého nášho ľudu, oddanosti k vláde K. Gottwalda a prejavom rozhodnutia ísť cestou socializmu a tým k blahobytu a mieru, budú sa v celej republike poriadajú predvolebné zhromaždenia. Na týchto zhromaždeniach u nás prehovoria členovia zboru referentov... Za týmto účelom nech predvolebné zhromaždenia prebiehajú v milom prostredí, v rámci radostných májových dní... Na schôdze pozvite aj miestnych p. farárov, ktorých treba v tom smere zapojiť do predvolebnej kampane, aby nabádali ľud k hlasovaniu za jednotnú kandidátku... Nech si akčné výbory vyhládnu k tomu vhodných duchovných, ktorí by ako tvorivý element spolupôsobili pri schôdzach.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Obežník Oblastného akčného výboru SNF v Bratislave zo dňa 6. 5. 1948.

80 ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Správa o prípravách a priebehu akcie ľudového hlasovania v okrese trnavskom, bližšie nedatovaná. Tu sa ďalej píše: „Agitačné dvojice, ktoré prevádzali agitačnú kampaň, boli dôkladne oboznámené o svojich povinnostiach a boli inštruované, že pri návštevách pridelených domácností majú občanov oboznamovať o význame boja za svetový mier a ľudí presviedčať, aby svojím podpisom zapojili sa do mohutného tábora mieru, vedeného Sovietskym zväzom na čele s Gen. Stalinom a aby presvedčovali občanov o význame JRD a aby robili nábor členov do JRD...“ Tamže.

pre podriadené akčné výbory pokyny, ktoré určovali každý jeden detail, týkajúci sa volieb a ich prípravy.⁸¹

O priebehu každej takejto udalosti v jednotlivých mestách i obciach boli spisované obsiahle správy, v ktorých boli vyhodnotené opäť všetky oblasti - počnúc organizáciou až po výzdobu. Zvláštna pozornosť sa venovala predovšetkým politicko-propagandistickému zhodnoteniu osláv. Tu sa kládol dôraz okrem iného aj na to, či bol niečím priebeh akcie rušený.⁸²

Kritériá pre hodnotenie priebehu osláv boli nadriadenými orgánmi zasielané vopred s dostatočným časovým predstihom.

Ako príklad môže posloužiť prípis KAV SNF z dňa 23. apríla 1956 k hodnoteniu osláv 1. a 9. mája, kde KAV SNF určil za podstatné tieto kritériá: „1/ účasť na manifestácii a jej priebeh (samozrejme s dôrazom aj na akékoľvek rušivé faktory - ideálne boli predovšetkým konkrétne mená - pozn. J. M.); 2/ účasť v májovom sprievode; 3/ výzdoba sprievodu - koľko zástav, obrazov, transparentov, hudieb a pod., a živosť sprievodu⁸³; 4/ počet ľudových veselíc.“⁸⁴

OAV SNF v Trnave počas svojho pôsobenia od 26. februára 1948 predstavoval jednu z typických inštitúcií svojej doby. V jeho vedení stáli ľudia, bezpodmienečne verní KSS, ktorí sa snažili ukázkovo plniť príkazy a nariadenia nadriadených orgánov (čo sa však nie vždy darilo). Predpokladáme, že podobne sa situácia vyvíjala aj v iných mes-

tách na Slovensku, trnavský AV môžeme považovať za typický prejav pôsobenia AV v mestskom prostredí, v sídle okresu.

Dobu konca činnosti OAV SNF, neskôr len Okresného výboru SNF v Trnave na základe študovaného materiálu presne určiť nemožno. Posledná zmienka o jeho aktivite, keď ešte s určitou istotou môžeme hovoriť o jeho existencii, pochádza z roku 1958. Prítomnosť písomnosti externého pôvodu z roku 1959 medzi archívnymi dokumentmi OAV SNF v Trnave nám dovoľuje uvažovať o posunutí pôsobenia tejto inštitúcie aj do tohto roku, písomnosti priamo z jeho činnosti však už v archívnych materiáloch neevidujeme.

Epilóg

Najdôležitejšie úlohy vo sfére zabezpečovania komunistického monopolu moci plnili akčné výbory do májových volieb v roku 1948. V nasledujúcom období pomaly stráca táto inštitúcia na význame - koncom 50. rokov sa medzi administratívnymi spismi OAV SNF v Trnave často vyskytujú dokumenty, ktoré svedčia o úpadku či utlmení činnosti akčných výborov SNF predovšetkým na miestnej úrovni.⁸⁵

Je možné, že s uvedeným javom súvisí aj zmena názvu akčných výborov SNF na „výbory SNF“ - aj keď rozdiely v náplni agendy týchto výborov sú minimálne a majú skôr časový charakter. K tejto zmene muselo dôjsť niekedy v priebehu roku 1955.⁸⁶

81 V obežníkoch boli pravidelne zasielané heslá, ktorými sa mali „vyzdobiť“ mestá a obce. „... prosíme, aby ste ich použili na transparenty do ulíc, do závodov... V poslednom týždni pred voľbami musia byť naše mestá a obce v znamení týchto hesiel: ... Víťazstvo jednotnej kandidátky Národného frontu, víťazstvo ľudu, národa a republiky. Za slovenskú družbu a mier vo svete volíme kandidátku Národného frontu. S kandidátkou Národného frontu urýchlíme industrializáciu Slovenska... Gottwaldova vláda dala ľudu práva, kandidátke Národného frontu sláva!... Kto za pravdu horí, jednotnú kandidátku volí.“ ŠABA - pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Obežník Oblastného akčného výboru SNF v Bratislave zo dňa 21. 5. 1948.

82 Nadriadené orgány si takéto správy aj samotné vyžadovali: „Žiadame tajomníkov okresných akčných výborov SNF v Bratislavskom kraji, aby nám zaslali menný zoznam tých ľudí, ktorí odmietli podpísať berlínsku výzvu ľudového hlasovania za pakt mieru. V zozname nech je uvedené meno, zamestnanie, politická príslušnosť... o akého človeka ide (robotník, úradník, dedinský boháč, špekulant atď.)“ ŠABA - pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Obežník Krajského akčného výboru SNF v Bratislave zo dňa 21. 8. 1951.

83 Nie vždy bola na strane nadriadených orgánov spokojnosť s organizovaním osláv akčnými výbormi. Konkrétne s negatívnymi pripomienkami sa stretli oslavy 1. mája v roku 1956. Výzdoba vraj mala „príliš oficiálny charakter, či už v texte hesiel alebo v dekoratívnom materiáli“ s nasledovnou poznámkou: „Obava pred pestovaním kultu osobnosti?“ ŠABA - pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Materiál pre schôdzu byra OV KSS v Trnave - Správa o priebehu osláv 1. mája zo dňa 8. 5. 1956. Na vysvetlenie ku „kultu osobnosti“: Rok 1956 predstavuje významný medzník v dejinách štátov východného bloku i samotnej studenej vojny. 14. februára bol otvorený XX. zjazd KSSZ, na ktorom Chruščov 25. februára odsúdil Stalina a stalinizmus. Nešlo o kritiku systému, ale kritiku konkrétnej osobnosti a kultu osobnosti. Chruščovov referát sa stal tou hybnou pákou, ktorá odštartovala v štátoch východného bloku vlnu destalinizácie. Pre bližšie informácie pozri MEDVEDEV, R.: *Stalin a stalinizmus - historické črty*. Bratislava 1990.

84 ŠABA - pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Hľadiská pre hlásenie a vyhodnotenie osláv 1. a 9. mája zo dňa 23. 4. 1956.

85 Uvedené potvrdzuje aj nasledovný štatistický údaj: V tomto období existovalo v okrese Trnava 43 obcí, kde miestne výbory SNF prakticky nejestvovali, teda nevyvíjali žiadnu činnosť. ŠABA - pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Správa o výsledkoch prieskumu výborov SNF v okrese Trnava.

Zo študovaného materiálu nie je úplne jasné ani to, do akej miery pôvodné akčné výbory SNF a neskoršie výbory SNF na seba nadväzovali po stránke štatutárnej,⁸⁷ istá miera kontinuity je však nesporná.

Samotnej agendy niekdajšieho OAV SNF v Trnave akoby ubúda a obmedzuje sa predovšetkým na zápisnice a správy, týkajúce sa činnosti najrozličnejších organizácií v ok-

rese, ktoré boli zasielané tomuto štátnemu orgánu na vedomie.

Akčné výbory ako orgán očistný, popr. perzekučný teda ukončili svoju činnosť v roku 1955. Výbory SNF, ktoré následne vznikli a zaplnili miesto po akčných výboroch SNF, už mali funkciu viac-menej kontrolného orgánu.

Summary

Action Committee of the Slovak National Front in Trnava

The main task of Action Committees of National Front (Action Committees of Slovak National Front in Slovakia) was the „purification“ of public life. Committees were fully subordinate to Communist party. They were founded since February 21st, 1948 - just after the government crisis began. Action Committees were founded not only in towns and villages but anywhere there was a need to „purify“ any institution from „enemies of the working class“. Therefore Action Committees in factories or associations were usual. At the beginning the existence and activities of Action Committees were not legitimate. This was fixed retroactively by act No. 213, passed on July 21st, 1948. According to research of District Action Committee in Trnava we may state that the range of activities of this body was very wide. It gathered information on inconvenient people, sent memos to superior institutions, ensured the participation of citizens in elections, various celebrations etc. However, the „purification“ mainly aimed against the Church, villages in the process of collectivization and non – communist party members was dominant. The citizens were limited by means of recommendations and permissions. Propaganda was used largely to affect political and social life. District Action Committee in Trnava was a typical institution of its period. Action committees represent a unique phenomenon which certainly deserves further research. Their activities meant a significant help in realization of the Communist Coup in 1948.

86 V roku 1955 dochádza aj k reorganizácii Okresného výboru SNF v Trnave – prvé zasadnutie sa konalo 28. 6. 1955. Došlo tu k zmenám personálnym, avšak zo skúmaných dokumentov nemožno povedať, nakoľko sa reorganizácia týkala aj činnosti tejto inštitúcie a či išlo o reorganizáciu na celoštátnej úrovni. Na základe spomínaných udalostí roku 1955 je to však možné a pravdepodobné.

87 K tejto otázke sa aspoň sčasti viaže niekoľko správ, pochádzajúcich z miestnych národných výborov jednotlivých obcí okresu Trnava, ktoré odpovedajú na prípis, „v ktorom žiadate, aby bol sústredený písomný materiál bývalých akčných výborov na Okresnom výbore SNF v Trnave...“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Odpoveď Miestneho národného výboru v Modranke zo dňa 22. 4. 1958.

Rada Miestneho národného výboru v Páci zasa poskytuje Okresnému výboru SNF v Trnave túto informáciu: „Na Váš prípis zo dňa 15. apríla 1958 Vám oznamujeme, že všetok písomný materiál, týkajúci sa bývalých akčných výborov, bol riadne zakladaný a protokolovaný medzi spisy Miestneho národného výboru a daný do archívu.“ ŠABA – pob. Trnava, f. OVSNF Trnava, neinventarizované. Správa Rady miestneho národného výboru v Páci zo dňa 24. 4. 1958.

Kolektivizácia a jej obeť v obciach trenčianskeho regiónu v rokoch 1948 – 1960

Mgr. Dominika Vicenová
(1984), vyštudovala dejepis
a náuku o spoločnosti
na Filozofickej fakulte
Univerzity sv. Cyrila
a Metoda v Trnave, pracuje
vo Verejnej knižnici Michala
Rešetku v Trenčíne

Pofebruárová politická zmena v našej krajine poznačila všetky oblasti ľudského života, agrárnu sféru nevynímajúc. Komunistický režim kolektivizáciou poľnohospodárstva realizoval program prestavby vlastníckych vzťahov, smerujúci k dosiahnutiu likvidácie súkromného vlastníctva pôdy i individuálneho hospodárenia vôbec, na ktorom bola založená pôvodná štruktúra slovenského vidieka. Táto, pre Slovensko cudzia, zo ZSSR importovaná idea bola navyše presadzovaná brutálnym spôsobom. Kontingenty, nátlak na roľníkov, aby vstúpili do družstva a súdne procesy s „kulakmi“ sa stali spoločným menovateľom pre počiatočnú fázu „združstevňovania“ v rokoch 1948 – 1960.¹

Socializačnému procesu boli podrobené aj neďaleko seba ležiace obce trenčianskeho regiónu Trenčianska Turná, Hámry (dnes miestna časť T. Turnej), Soblahov a Trenčianske Biskupice (dnes m. č. Trenčína). Obyvatelia týchto dedín sa stali jednými z mnohých obetí, na ktorých vtedajší režim realizoval súdne i mimosúdne ekonomické, no najmä politické perzekúcie. Ich osobné svedectvá poukazujú na „ľudský rozmer“ dejín, ktorý sa v kontexte našej historiografie a archívnych prameňov často stráca.

Slovenská dedina bola po troch etapách pozemkovej reformy výrazne maloroľnícka. Hospodárstva s výmerou do 2 ha poľnohospodárskej pôdy tvorili až 42,5 %² a zá-

sadná zmena, ktorá sa v jej živote mala odohrať, sa ani nemohla zaobiť bez rôznych foriem nátlaku a represii. Samozrejme, proces socializácie dediny nemožno redukovat' len na ne. Avšak daň, ktorú za I. etapu kolektivizácie v rokoch 1948 – 1953 zaplatila jedna celá roľnícka generácia, bola pri vysoká, nehovoriac o likvidácii takej sociálnej vrstvy, ktorú dobová terminológia označovala slovom „kulak“ alebo „dedinský boháč“. Išlo predovšetkým o vlastníkov poľnohospodárskych usadlostí v rozmedzí od 20 do 50 ha poľnohospodárskej pôdy, systémom postihovaní boli však často aj malí (2-5 ha) a strední roľníci³ (nad 5 ha).⁴ Dôkazom tejto skutočnosti je zistenie, že v skúmaných dedinách rozloha najväčších hospodárstiev nepresahovala 15 ha, až na výnimky v obci Trenčianske Biskupice.⁵

Zarážajúce na danej situácii bolo, že ústava z 9. mája 1948 zakotvovala ochranu súkromného podnikania i súkromného vlastníctva pôdy do rozlohy 50 ha, v praxi však dochádzalo k jej sústavnému porušovaniu. V politike Komunistickej strany Československa (ďalej KSČ) sa postup proti roľníkom odôvodňoval „triednym princípom“. Jeho cieľom bolo zneškodniť tzv. vykorisťovateľské kapitalistické živly na dedine.⁶ A „kulak“ sa zvyčajne v každej dedine našiel, bez ohľadu na to, či v nej v skutočnosti bol.

1 K problematike perzekúcií počas kolektivizácie bližšie pozri: ADAMEC, J.: Hladomor a totalita. Nástin štruktúrnych problémů sovětského venkova v letech 1947 - 1948. In: BLAŽEK, P. - KUBÁLEK, M. (zost.): *Kolektivizace venkova v Československu 1948 - 1960 a středoevropské souvislosti*. Praha 2008, s. 66-76; HLAVOVÁ, V.: Formy nátlaku a represii voči bohatým roľníkom v procese kolektivizácie. In: MIKLOŠKO, F. - SMOLÍK, P. - SMOLÍKOVÁ, G. (zost.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 - 1989*. Prešov 2001, s. 539 - 570; JECH, K.: *Soumrak selského stavu 1945 - 1960*. Praha 2001; PEŠEK, J.: *Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948 - 1953*. Bratislava 1998; ŽATKULIAK, J.: Perzekúcie roľníkov po roku 1948. In: MIKLOŠKO, F. - SMOLÍK, P. - SMOLÍKOVÁ, G. (zost.): *Zločiny komunizmu*, s. 623 - 653.

2 HLAVOVÁ, V.: Politický režim a otázka „kulaka“ na začiatku 50. rokov. In: PEŠEK, J. (zost.): *V tieni totality*. Bratislava 1996, s. 59.

3 Roľníkov, ktorí vlastnili pôdu približne 5 ha, označujeme ako „stredných“ len vzhľadom na ucelenú klasifikáciu. Ide tu už o hospodárov so značným pôdnym fondom.

4 ŽATKULIAK, J.: *Perzekúcie roľníkov po roku 1948*, s. 626.

5 Výnimkami rozumej hospodárstva Ondreja Janáča, Štefana Dúžeka a Anny Bartoníkovej z obce Trenčianske Biskupice, miestnych statkárov zatkli a odsúdili medzi prvými v okrese Trenčín už v roku 1951.

6 Bližšie pozri: HLAVOVÁ, V.: *Formy nátlaku a represii voči bohatým roľníkom*, s. 540.

Zákonné normy a nariadenia perzekučného charakteru

Právny podklad k ekonomickým a politickým perzekúciám roľníkov v totalitnom režime poskytovali samotné zákonné normy a vládne nariadenia. Už prijatím zákona č. 69/1949 Zb. o zakladaní jednotných roľníckych družstiev (ďalej JRD), ktorý odštartoval prvú vlnu kolektizácie, sa začal ekonomický a administratívny nátlak na vstup roľníkov do družstva, ktorý s väčšou či menšou intenzitou pretrvával až do konca 60. rokov. Pritom v spomínanom zákone (§ 7) sa kladol dôraz na skutočnosť, že roľník sa členom JRD stáva dobrovoľne, na základe podpísania členskej prihlášky. Zákon dokonca umožnil v stanovenej lehote štrnásť dní výstup poľnohospodárom z doposiaľ existujúcich družstiev, pretože tie mali byť automaticky pretransformované na JRD. Tlak režimu na jednotlivé predstavenstvá JRD i národné výbory, aby sa čo najrýchlejšie zvyšovali počty členov, však spôsobil, že § 7 sa v praxi vôbec nedodržiaval.

Realizácia oboch vládnych nariadení z 25. januára 1949 pod č. 6/1949 Zb. o poľnohospodárskej výrobe podľa zmluvy a č. 7/1949 Zb. o výkupe a dodávke poľnohospodárskych výrobkov podľa zmluvy⁷ v praxi znamenala obrovský tlak na hospodárstva veľkých, stredných i malých roľníkov. Za nesplnenie kontingentov (povinná dodávková povinnosť) hrozili roľníkom nielen peňažné pokuty, ale i tresty odňatia slobody za opakované priestupky. Plnenie dodávkových povinností sa pravidelne kontrolovalo a na miestnych národných výboroch v dedinách boli zriaďované mimoriadne vyživovacie komisie, ktorých úlohou bol predovšetkým dohľad na plnenie výrobného plánu a dodržiavanie rozpisu dodávkových povinností v oblasti živočíšnej i rastlinnej výroby.⁸ Kontingenty v niektorých prípadoch doslova zruinovali

dovtedy dobre fungujúce hospodárstva. Roľník s rozlohou pôdy nad 20 ha musel štátu odvieť desaťnásobne viac ako ten s výmerou 2 ha.⁹ Významnú novinku v oblasti „zatláčania kapitalistických živlov na dedine“ predstavoval zákon z 30. októbra 1952 č. 56/1952 Zb. o dodávke povinnej a výkupe poľnohospodárskych produktov, ktorý spolu s ďalšími predpismi určil, že výška povinných dodávok pre „dedinských boháčov“ sa stanoví podľa platných noriem pre jednotlivu hospodáriacich roľníkov, ešte zvýšených o 10 %.¹⁰ Načas nesplnené dodávky sa od roľníkov dokonca vymáhali, a to prakticky núteným odňatím ich poľnohospodárskych výrobkov (podľa § 13 tohto zákona).¹¹

Rozpis povinností navyše často vychádzal z chybné vymeranej rozlohy pôdy a z jej zle ohodnotenej bonity.¹² Napríklad štatistika vlastníctva pôdy na hornej Orave vychádzala ešte zo situácie v 18. storočí!¹³ Takéto prípady neboli ničím výnimočným ani vo vybraných dedinách v okolí Trenčína.¹⁴ Cieľom takto orientovanej politiky bolo súkromne hospodáriaceho roľníka najskôr zbadačiť, a tým vlastne donútiť k „presvedčeniu“ o výhodách kolektívnej spolupráce v JRD.

Právny podklad k masovým súdnym perzekúciám poskytol predovšetkým trestný zákon č. 86/1950 Zb. (nahradil zákon č. 231/1948 Zb.). Obeťami jeho paragrafov – §85 (sabotáž), §134 (ohrozovanie zásobovania), § 135 a § 136 (ohrozovanie jednotného hospodárskeho plánu) sa stali aj roľníci v dedinách trenčianskeho regiónu. Napríklad v prvej polovici roku 1954 sa až 79 spisov Okresnej prokuratúry v Trenčíne z celkového počtu 123, týka porušenia paragrafu 136,¹⁵ pričom išlo najmä o tzv. čierne zakáľacky.¹⁶

Len začiatkom roka 1953 porušilo § 136 asi 68 občanov,¹⁷ takže Okresná prokuratúra v Trenčíne riešila predovšetkým trestné činy súvisiace práve s trestným zákonom č. 86.

7 Zbierka zákonov republiky Československej, roč. 1949, čiastka 4, s. 70-74.

8 Štátny archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky v Bratislave, pobočka Trenčín (ďalej ako ŠAP Trenčín), fond (ďalej ako f.) Obvodný úrad Miestneho národného výboru Trenčín (ďalej OÚ MNV), inv. č. 1/1949, šk. č. 17, č. j. 6. Výkazy o plnení kontingentov a výrobného plánu z roku 1949.

9 HLAVOVÁ, V.: Policajno-administratívny a ekonomický nátlak na roľníkov počas I. etapy kolektizácie. In: BARNOVSKÝ, M. (zost.): *Od diktatúry k diktatúre*. Bratislava 1995, s. 174.

10 JECH, K.: *Soumrak selského stavu 1945 – 1960*, s. 112.

11 Tamže, s. 128.

12 ŽATKULIAK, J.: *Perzekúcie roľníkov po roku 1948*, s. 627.

13 Tamže, s. 642.

14 Napríklad Ondrejovi Balázovi zo Soblahova bol rozpis dodávok stanovený z podstatne väčšieho množstva pôdy než v skutočnosti obhospodaroval.

15 ŠAP Trenčín, f. Okresná prokuratúra Trenčín (ďalej OP TN), r. 1954, šk. č. 24, č. j. 2 - 498. Trestné spisy.

16 Pod čiernou zakáľackou rozumie vykonanie zakáľacky bez tzv. zakáľacieho listu. Pokyny na vykonanie domácej zakáľacky pozri napr.: Pravda, roč. 35, č. 328 z 27. 11. 1954, s. 2. Domáce zakáľacky a o ich povoľovaní.

17 ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1953, šk. č. 21, č. j. 11-795. Trestné spisy.

Vydaním trestného zákona správneho č. 88 v júli 1950¹⁸ vznikol ďalší mocenský nástroj na potlačenie reakčných síl v radoch slovenského roľníctva. Zahŕňal totiž komplex priestupkov z rôznych oblastí výživy obyvateľstva, verejného života, priemyslu a široko sa uplatňoval voči priestupkom kvalifikovaným ako „ohrozenie výstavby socializmu“.¹⁹

Najpodstatnejším spôsobom sa roľníkov v skúmaných dedinách dotkol § 39 (porušenie jednotného hospodárskeho plánu) spomínaného zákona, pretože súvisel s porušovaním hospodársko-technickej úpravy pôdy (ďalej HTÚP), k čomu dochádzalo najmä v dedinách Trenč. Turná a Hámry. Roľníkom poškodila aj smernica ministerstva poľnohospodárstva o zabezpečení poľnohospodárskej výroby na úpadkových hospodárstvach z 15. augusta 1955.²⁰ Na jej základe mohla byť na nevyužívané hospodárstva uvalená národná správa. Zvyčajne sa takto zíschaná pôda poskytla do bezplatného užívania roľníckym družstvám. Spomínané i mnohé ďalšie zákony svojším spôsobom zasiahli do života roľníkov a stali sa jednými z najvýznamnejších foriem nátlaku pre ich vstup do družstiev.²¹

„Kulaci“ a ich postavenie v totalitnom štáte

Komunistický režim v počiatočnej fáze kolektivizácie zameriaval svoju pozornosť predovšetkým na tzv. kulakov alebo dedinských boháčov s cieľom úplne odstrániť tieto „nežiaduce elementy“ zo života dediny. Kto bol podľa dobovej terminológie vlastne „kulak“? Spočiatku s touto otázkou zápasilo

i samotné vedenie ÚV KSČ a ani JRD nemali v tejto skutočnosti jasno. Pôvodne malo ísť o vlastníkov hospodárskych usadlostí v rozmedzí 20 až 50 ha, ale toto množstvo sa v praxi vôbec nedodržovalo. Termín „kulak“,²² prenesený z ruského jazyka, mal navyše silný ideologický podtext a dostatočne pejoratívny charakter. V emocionálne spolitizovanej atmosfére sa mal zdôrazňovať najmä „kulakov“ kapitalistický a vykorisťovateľský charakter, a tým dosiahnuť rozštiepenie roľníckeho spoločenstva.²³ Takéto vymedzovanie pojmu sa ukázalo z hľadiska rozširovania členskej základne JRD ako nepostačujúce a postupne sa termín kulak začal používať na všetkých roľníkov, ktorí odmietali vstúpiť do družstva alebo nesympatizovali s kolektivizáciou. Najmä od polovice roku 1952 boli mnohí z nich ako „odporcovia kolektivizácie“ zaraďovaní do táborov nútených prác.

„Dedinskí boháči“ boli perzekvovaní rôznymi spôsobmi. Základnou preferenciou straníckych orgánov bolo podlomiť ich ekonomickú nezávislosť. V roku 1950 na dedinách začalo organizované vykupovanie mechanizačných prostriedkov a poľnohospodárskych strojov. Na tieto účely vynikajúco poslužil vydaný zákon č. 27/1949 o mechanizácii poľnohospodárstva z 2. februára 1949.²⁴ V skutočnosti nešlo o výkup, ale skôr o násilné odobratie, za ktoré nebola roľníkom poskytnutá finančná náhrada.

Od roku 1950 už predstavovali aj „kolektivizovaní dedinskí boháči“ v JRD jednoznačne nežiaduce elementy napriek tomu, že pôvodne táto možnosť vylučovaná nebola a obmedzenia platili len na početnosť ich zastúpenia vo vedení.²⁵ V období od jesene

18 Zbierka zákonov republiky Československej, r. 1950, čiastka 40, s. 309 a n.

19 Obsahoval paragrafy proti triednemu nepriateľovi (§ 12), o mechanizácii poľnohospodárstva (§ 37), proti porušovaniu jednotného hospodárskeho plánu (§ 39), o rušení rastlinnej a živočíšnej výroby (§53 a § 56), rušení zásobovania (§ 88) a pod. O výške trestu za porušenie týchto paragrafov sa často nerozhodovalo súdnou cestou, ale právomoc mali tzv. trestné komisie zriaďované na pôde národných výborov. Práve trestné komisie viedli s roľníkmi pohovory, vyvíjali na nich psychologický nátlak, zastrášovali ich či sľubovali odpustenie trestu za nesplnené dodávky, ak vstúpia do družstva. Pritom v zákone nešlo o postihy za trestné činy, ale najmä „len“ za priestupky. K problematike trestných komisií bližšie pozri: ŽATKULIAK, J.: *Perzekúcie roľníkov po roku 1948*, s. 629 a n.

20 Vládne nariadenie č. 50 /1955 Zb.

21 Ďalším prostriedkom, ktorý umožnil legálne likvidovať súkromné vlastníctvo, bol zákon č. 100 z 13. 7. 1950 o podnikovom registri, pretože poznal už len pojem „ľudového družstva“, čo v praxi znamenalo úplný zánik súkromným podnikom, ktoré vtedy existovali a zaoberali sa poľnohospodárskou činnosťou. Bližšie pozri: PEŠEK, J.: *Premeny slovenského družstevníctva po roku 1948. Historický časopis*, roč. 43, 1995, č.1, s. 93.

22 Ruské slovo kulak v preklade znamená pász. Širšie sa začalo používať po Stolypinovej agrárnej reforme v roku 1906. Najsôr označovalo vrstvy dedinských úžerníkov, neskôr sa jeho používanie rozšírilo aj na vrstvu prosperujúcich zámožnejších samostatných roľníkov.

23 Dobová tlač prezentovala „kulakov“ nasledovne: „Kulak ako úhlavný nepriateľ malých a stredných roľníkov hľadá rôzne spôsoby ako zahatať cestu k blahobytu pracujúcich roľníkov. ...Rozhodujúcim znakom kulakov je to, že sú to vykorisťovatelia, ktorí si svoj majetok nahrabali a rozšírili k cudzej práci, že vykorisťovali ľudské pracovné sily.“ Pravá tvár kulaka. *Pravda*, roč. 35, č. 276 z 5. 10. 1954, s. 6-7.

24 PEŠEK, J.: Státní strojní stanice v počátečním období združstevňování československého zemědělství. *Československý časopis historický*, roč. 5, 1985, č. 6, s. 833.

25 PEŠEK, J.: *Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948 - 1953*. Bratislava 1998, s. 218.

1951 až do leta 1953 sa navyše proti roľníkom realizovala tzv. Akcia „K“.²⁶

K najzákladnejším parametrom, ktoré sa uplatňovali pri triednej klasifikácii roľníkov, patrili ekonomické a politické kritériá a už splnenie jedného bodu často postačovalo na to, aby roľník dostal nálepku „kulak“. Nehovoriac o s tým spojených súdnych i mimosúdnych perzekúciách. Ku kritériám ekonomickým patrilo najmä vlastníctvo pôdy, najímanie si námedzných pracovných síl, vlastníctvo hospodárskych zvierat či vlastníctvo menšieho množstva pôdy v kombinácii so živnosťou (napr. krčma, obchod).²⁷ Z politického hľadiska išlo napríklad o angažovanosť v politickej strane v predchádzajúcom období²⁸ alebo o postavenie roľníka na dedine a jeho minulosť.²⁹

K propagande namierenej proti „dedinským boháčom“ patrili aj verejné súdne procesy. Sprewádzala ich veľká publicita a odohrávali sa predovšetkým v Nitrianskom, Košickom a Bratislavskom kraji.³⁰ O tom, že sa podobné „divadlá“ odohrávali aj v trenčianskom regióne, svedčí proces s bratmi Scheryovcami zo Soblahova z 24. septembra 1954 v obci Drietoma.³¹ Takéto procesy mali dôkladne pripravený scenár a zvyčajne bolo o rozsudku vopred rozhodnuté. Navyše dochádzalo i k neprípustnej kumulácii trestov - odsúdený „kulak“ bol potrestaný nielen väzením a finančnou pokutou, ale i prepadnutím majetku v prospech štátu či zákazom pobytu v mieste svojho bydliska, niekedy dokonca v celom kraji. Okrem toho musel zvyčajne zaplatiť aj trovy trestného konania. Kompletnú škálu trestov použil Ľudový súd v Trenčíne v prípade troch osôb zo Soblahova a v prípade dvoch mužov a jednej ženy z obce Trenčianske Biskupice.³²

Zakladanie JRD a ich úloha v politike znárodňovania

V závislosti od toho, ako pokračoval proces združšťevňovania a naplňovania kvót v rámci založených JRD, sa menili aj prístupy a formy nátlaku na roľníkov, aby vstupovali do družstiev. Od prijatia zákona vo februári 1949 až do konca roku 1950 sa podarilo postupne založiť takmer 1500 družstiev.³³ Stranícke vedenie rátalo s ukončením kolektivizácie do konca roku 1953 aj preto, lebo predpokladalo, že poľnohospodárska výroba novovzniknutých JRD bude automaticky schopná zabezpečiť požiadavky štátu na výživu a riešiť zásobovanie obyvateľstva, ktoré sa zmietalo v obrovských problémoch. Táto odvážna predstava sa však začala postupne rúcať. Signály z vidieka hovorili o rezervovanom, ba dokonca odmietavom postoji roľníkov i samotných okresných a miestnych straníckych funkcionárov k zakladaniu JRD.³⁴ Už začiatkom roku 1951 dochádza k postupnej stagnácii, ktorá vyvrcholila rokom 1952, keď za päť mesiacov vzniklo len 29 družstiev.³⁵ Aj v duchu „obnovovania dynamiky“ v zakladaní družstiev boli prijaté už spomínané perzekučné zákony.

V súvislosti s vytváraním JRD sa rozbehla na dedinách agitačná kampaň, ktorej cieľom bolo presvedčiť roľníkov k „dobrovoľnému vstupu do družstva“.³⁶ Komunistickej funkcionári a z nich vytvorené trestné komisie začali roľníkov klasifikovať v duchu triednych princípov na sympatizantov alebo odporcov socializmu a podľa toho s nimi aj zaobchádzali. Porušovala sa tak zásada dobrovoľnosti vstupu do JRD a samostatné hospodárenie súkromníkov sťažovali ekonomické i iné represívne prostriedky. Výsledkom takejto

26 Akcia „K“ na našom území znamenala násilné vysídľovanie rodinných príslušníkov odsúdených „dedinských boháčov“ zo Slovenska do českého pohraničia alebo mimo obvodu ich doterajšieho bydliska. Prebehla vo všetkých slovenských krajoch, avšak s odlišnou intenzitou. V rámci Bratislavského kraja bolo úspešne vysťahovaných 92 rodín, z Banskobystrického 77, Nitrianskeho 58, z Košického 45 rodín, pričom najmenej rodinných celkov opustilo Prešovský (21) a Žilinský kraj (16). Blížšie k problematike pozri: JECH, K.: Vystěhování selských rodin ze Slovenska do českých zemí v Akci K (kulaci) 1951 - 1953. In: PEŠEK, J.(zost.): *V tieni totality*. Bratislava 1996, s. 71 a n.

27 Prípád Ondreja Baláža zo Soblahova.

28 Prípád Ondreja Baláža zo Soblahova a Štefana Mahríka z Hámrov.

29 Prípád Jána a Jozefa Scheryovcov zo Soblahova.

30 HLAVOVÁ, V.: *Formy nátlaku a represíí voči bohatým roľníkom*, s. 554.

31 ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1954, šk. č. 26, č. j. 1329. Trestný spis Jána Scheryho a spol.

32 V Soblahove to boli Ján Schery, Jozef Schery a Ondrej Baláž. V Trenčianskych Biskupiciach Ondrej Janáč, Štefan Dúžek a Anna Bartoníková.

33 PEŠEK, J.: *Premeny slovenského družštevništva*, s. 207. Počas tejto počiatočnej fázy vznikli aj družstvá v Trenčianskej Turnej a v obci Hámry.

34 HLAVOVÁ, V.: *Policajno-administratívny a ekonomický nátlak*, s. 175.

35 Tamže.

36 K agitácii bližšie pozri napr.: Agitácia hlavná metóda straníckej práce. *Pravda*, roč. 35, č. 277 z 6. 10. 1954, s. 3.

masovej kolektivizačnej vlny boli stovky novozaložených JRD v roku 1952. Družstvá však boli často zakladané len formálne, a navyše mnohé z nich zápasili s obrovskými finančnými ťažkosťami, pretože štát ich len málo ekonomicky podporoval. Hoci do roku 1956 obhospodarovali v rámci republiky až 36 % poľnohospodárskej pôdy, hrubá poľnohospodárska výroba dosiahla predvojnovú úroveň až v roku 1964.³⁷

Živorenie družstiev v rokoch 1950 - 1953, používanie represii zo strany štátu voči roľníkom, ktorí odmietali vstup do družstva, menová reforma a všeobecná nespokojnosť so zásobovaním obyvateľstva spôsobili, že roľníci na protest proti použitým metódam z JRD vystupovali. V priebehu roka 1953 sa na Slovensku znížil počet JRD z 1 691 na 1 464, celkovo sa teda rozpadlo až 227 družstiev, v prevažnej miere vystupovali predovšetkým mali a strední roľníci.³⁸ V tomto roku došlo napríklad aj k rozpadu družstva v obci Hámry.³⁹

Až korektúry v oblasti hospodárskej politiky, ktoré prijalo začiatkom septembra 1953 zasadnutie ÚV KSČ, sa výrazne podpísali pod aspoň čiastočnú stabilizáciu družstiev na slovenskej dedine. Ich súčasťou bolo napr. zvýšenie prílevu investícií do poľnohospodárskeho sektoru. Tlak na roľníkov, aby vstupovali do JRD, sa prijatím týchto opatrení zmiernil, no ešte celkom neutíchol. Na prelome 50. a 60. rokov tak na slovenskej dedine už jednoznačne prevládali tzv. socialistické formy hospodárenia a cesta ku kolektivizácii bola prakticky úspešne zavŕšená.

Obec Soblahov a jej nepriatelia režimu

Podľa sčítania ľudu mal Soblahov v roku 1950 približne 1629 obyvateľov, najmä sedliackeho pôvodu.⁴⁰ Hlavný zdroj obživy teda pramenil zo súkromného vlastníctva a obrábania pôdy. JRD v Soblahove nevznikalo ľahko. Väčšina roľníkov sa obávala straty pôdy a s vytvorením družstva súhlasila len

časť bezzemkov a niektorí funkcionári tunajšieho MNV. Myšlienkou založenia sa zaoberali skôr formálne na schôdzach predstavenstva.⁴¹ 14. marca 1951 bol dokonca ustanovený prípravný výbor, ktorý mal osem členov. Medzi nimi boli napríklad P. Holúbek, J. Jambor, O. Ďuďák či O. Krátky.⁴² Družstvo sa však založiť nepodarilo.

Väčšina obyvateľov preferovala súkromné vlastníctvo a spoločné hospodárenie roľníkom takpovediac nevoňalo. V Soblahove sa nachádzali tri hospodárstva s výmerou pôdy nad 10 ha, hospodárstva bratov Scheryovcov a gazdovstvo Ondreja Baláza. Práve „zhubný vplyv“ týchto „dedinských boháčov“ údajne nedovoľoval úspešne kolektivizovať dedinu. Prvoradou úlohou miestnych orgánov štátnej správy v oblasti poľnohospodárstva sa stalo potieranie dedinských boháčov a na túto úlohu v dedine sa podujali tajomník pre politicko-organizačnú prácu Jozef Habánek z Trenčína⁴³ a referent Okresného národného výboru Trenčín (ďalej ONV) pre výživu Štefan Ďuráči zo Soblahova.⁴⁴

Až odstránením „nežiadúcich elementov“ došlo k uskutočneniu starostlivo naplánovaných kolektivizačných snáh, založením „JRD Soblahov“ III. typu dňa 24. septembra v roku 1955. Jednotné roľnícke družstvo malo vtedy 21 členov a prvým predsedom sa stal už spomínaný Štefan Ďuráči. K užšiemu predstavenstvu patrili Štefan Kalužný, Jozef Jando a Ján Ako.⁴⁵ Družstvo začalo hospodáriť na výmere pôdy 186, 44 ha, z toho orná pôda predstavovala asi 48 ha a len približne 18 ha z celkovej rozlohy pochádzalo od zakladajúcich členov. Zvyšná výmera pozostávala z konfiškátov bratov Scheryovcov, resp. Ondreja Baláza, a asi 5 ha tvorila skonfiškovaná cirkevná pôda. Pasienky vo výmere 37,95 ha poskytla družstvu urbárska obec.⁴⁶ Živý inventár získalo družstvo odkúpením zo spomínaného konfiškátu. Len tri kusy zo sústredených hospodárskych zvierat patrili zakladajúcim členom.⁴⁷ Hospodárske náradie a dve maštale, ktoré boli dané do

37 ŽATKULIAK, J.: *Perzekúcie roľníkov po roku 1948*, s. 648.

38 HLAVOVÁ, V.: *Policajno-administratívny a ekonomický nátlak*, s. 178.

39 Kronika JRD Trenčianska Turná, s.113.

40 Kronika obce Soblahov (1949 - 1980), s. 40.

41 ŠAP Trenčín, f. MNV Soblahov, odd. Správne knihy, Zápisnice rady MNV 1950-1959, inv. č. 25, šk. č. 6. Uznesenie č. 4 zo 14. marca 1951.

42 Kronika JRD Soblahov, s. 5.

43 Kronika obce Soblahov (1949 - 1980), s. 38.

44 Tamže, s. 30.

45 Tamže, s. 8.

46 Kronika obce Soblahov (1949 s- 1980), s. 9.

47 Kronika JRD Soblahov, s. 6.



Hospodárske budovy rodiny Scheryovcov, ktoré pripadli v prospech JRD Soblahov. Zdroj: Súkromný archív Anny Scheryovej, nevesty Jozefa Scheryho.

správy JRD, vlastnila predtým rodina Scheryovcov. V ich znárodnenom rodinnom dome sa neskôr usadila správa družstva a prakticky až do roku 1990 ho využívala bezplatne.⁴⁸

Rok 1957 sa niesol v znamení masovej agitácie. Od 1. augusta do 4. októbra prichádzali do dediny desiatky agitátorov až z Bratislavy, aby presviedčali miestnych roľníkov o prednostiach spoločného hospodárenia. V tejto súvislosti obecná kronika uvádza: „Občania boli tvrdí a úporne sa držali starého súkromného vlastníctva.“⁴⁹ Presviedčaním, pohovormi s použitím legálnych i donucovacích prostriedkov podpísalo členskú prihlášku do konca októbra spolu 238 osôb s celkovou výmerou pôdy 717, 36 ha.⁵⁰ Kolektivizácia dediny bola podpísaním týchto prihlášok úspešne zavŕšená.

V súvislosti so zavedením systému verejného zásobovania nastali pre obyvateľov Soblahova ťažké časy. Už od roku 1951 bojovala dedina s častými nedostatkami v oblasti plnenia kontingentov. Funkcionári MNV dokonca pravidelne zostavovali a uverejňovali tabuľu cti a hanby, na ktorej boli pranieňovaní všetci, ktorí nespĺnili predpísané dodávky.⁵¹ Úmerne k zvyšovaniu kontingentov narastal aj počet „špekulácií“ (napr. zata-

jovanie pôdy či dobytky) ako obrana proti nesplniteľným požiadavkám. V tejto súvislosti napríklad v Soblahove do roku 1955 objavili asi 26 ha miestnymi obyvateľmi zatajenej poľnohospodárskej pôdy.⁵² Už v roku 1952 sa začínajú množiť súdne pojednávania s tzv. porušovateľmi jednotného hospodárskeho plánu, ktoré sa v najlepšom prípade končili len vysokými pokutami. Najpálčivejším problémom v Soblahove boli čierne zakáľachy.⁵³

Pri posudzovaní závažnosti spáchaných trestných činov u soblahovských súkromných roľníkov sa dôsledne dodržiavala teória o „zostrovaní boja“ voči triednemu nepriateľovi. Napríklad Imrich Fabo, maloroľník obhospodarujúci asi 3,5 ha pôdy, bol za porušovanie jednotného hospodárskeho plánu trestaný celkom trikrát. Prvý raz v roku 1953 za to, že údajne zatajil pri súpise tri kusy ošípaných.⁵⁴ V roku 1955 dostal len peňažnú pokutu, lenže kontingenty nespĺnil ani v roku 1958 a ľudový súd v Trenčíne ho odsúdil na trest odňatia slobody na 5 mesiacov nepodmienečne. A to s odôvodnením, „že ide o recidivistu, ktorý je známy ako nepriateľ socializácie dediny a veľmi záporne sa stavia k vstupu do JRD“.⁵⁵

48 Z rozhovoru s Annou Scheryovou (nevesta Jozefa Scheryho) dňa 14. 11. 2007.

49 Tamže, s. 59.

50 Kronika JRD Soblahov, s. 7.

51 ŠAP Trenčín, f. MNV Soblahov, odd. Správne knihy, Zápisnice rady MNV 1950-1959, inv. č. 25, šk. č. 6. Uznesenie č. 25 zo 4. 5. 1954.

52 ŠAP Trenčín, f. MNV Soblahov, odd. Správne knihy, Zápisnice rady MNV 1950-1959, inv. č. 25, šk. č. 6. Prejednanie zisťovania zatajenej pôdy.

53 Pozri napr. spisy : ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1954, šk. č. 24, č. j. 437, 470, 471, 472. ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1954, šk. č. 25, č. j. 673, 676, 677, 910, 1096, 1097.

54 ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1953, šk. č. 22, č. j. 963. Trestný spis.

55 ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1958, zn. PV, č. j. 506. Trestný spis.



Propagačný leták. Správa o odsúdení „mláťačára“

J. Šveca v súvislosti s bratmi Scheryovcami.

Zdroj: ŠAP Trenčín, f. OP TN, r.1954, k. 26, č. j.1344. Propagačný leták je súčasťou trestného spisu J. Šveca.

Obyvatelia Soblahova neboli diskriminovaní len v oblasti nevýhodných kontraktácií, v podstatnej miere sa ich pôdy dotýkalo aj prevedenie HTÚP, realizované v Soblahove v rokoch 1952 - 1955. Na jej základe bola znárodňovaná pôda, ktorá sa nachádzala v tesnej blízkosti obce, preto dochádzalo k jej častému porušovaniu. Roľníci sa proti HTÚP bránili, domáhali sa nápravy na ONV v Trenčíne, ale keď sa ich sťažnostiam nevyhovelo, vyriešili situáciu po svojom - pooraním bývalých pozemkov. Takto dňa 6. augusta v roku 1954 porušilo HTÚP až jedenásť obyvateľov Soblahova, pretože pôda, ktorá im bola náhradne pridelená, sa nachádzala ďaleko v horách na neprístupnom a vlnovitom teréne.

Navyše išlo o pôdu nižšej bonity a náklady na jej obhospodarovanie sa roľníkom značne zvýšili. Ich počinanie klasifikovala vtedajšia garnitúra ako trestné a každý z nich musel zaplatiť pokutu vo výške 200 Kčs.⁵⁶

Rodina Scheryovcov – „rodina triednych nepriateľov“

„Dňa 24. septembra 1954 vyniesol ľudový súd spravodlivý rozsudok nad notorickými neplatičmi Jánom a Jozefom Scherym zo Soblahova. Roľník Ján Schery dostal 2 roky odňatia slobody a roľník Jozef Schery 18 mesiacov. Mimo toho dostali obaja vedľajšie tresty a to: prepadnutie celého majetku v prospech štátu, peňažný trest 1000 Kčs, stratu čestných práv občianskych navždy a niektorých na 5 rokov, zákaz pobytu v Bratislavskom kraji navždy, uverejnenie rozsudku na trovy potrestaných v časopise Pravda. Súčasne bolo vyslovené aj prepadnutie majetku spoluvlastníkov. K tomu obidvaja odsúdení musia zaplatiť trovy konania súdu a celú väzbu. Takýto trest stihne každého, kto sa dopúšťa trestných činov tým, že si neplní svoje zákonom stanovené dodávkové povinnosti. Roľníci, plňte si preto svoje dodávkové povinnosti včas a na 100 %!“⁵⁷

Takto sa o bratoch Scheryovcoch vyjadrovala dobová propaganda tesne po verejnom pojednávaní. Scheryovci boli obvinení z trestného činu sabotáže podľa § 85 trestného zákona č. 86/1950 Zb. a dokázať im tento skutok, vzhľadom na ich triedny profil, už bolo len maličkosťou v rukách zmanipulovaného súdництва. Svoju funkciu tak splnil tajný výnos troch ministrov, vydaný ešte 25. júna 1951, pod názvom „O postupe proti sabotérovi zásobovania obyvateľstva“.⁵⁸

Odsúdených nešetřila ani dobová tlač a v denníku Pravda boli Scheryovci vykresľovaní ako záškodníci, dedinskí boháči a vykorisťovatelia, ktorí sa úmyselne snažili vyhnúť plneniu dodávkových povinností.⁵⁹ V skutočnosti bol však rozpis dodávok stanovený tak, aby ho títo roľníci nedokázali splniť. Dcéra Jozefa Scheryho Helena si v súvislosti s kon-

56 ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1954, šk. č. 26, č. j. 1152. Trestný spis Jozefa Kráľa a spol.

57 Leták pojazdného agitačného strediska Trenčín. Kópia sa nachádza v trestnom spise „Ján Schery a spol.“. ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1954, šk. č. 26, č. j. 1329.

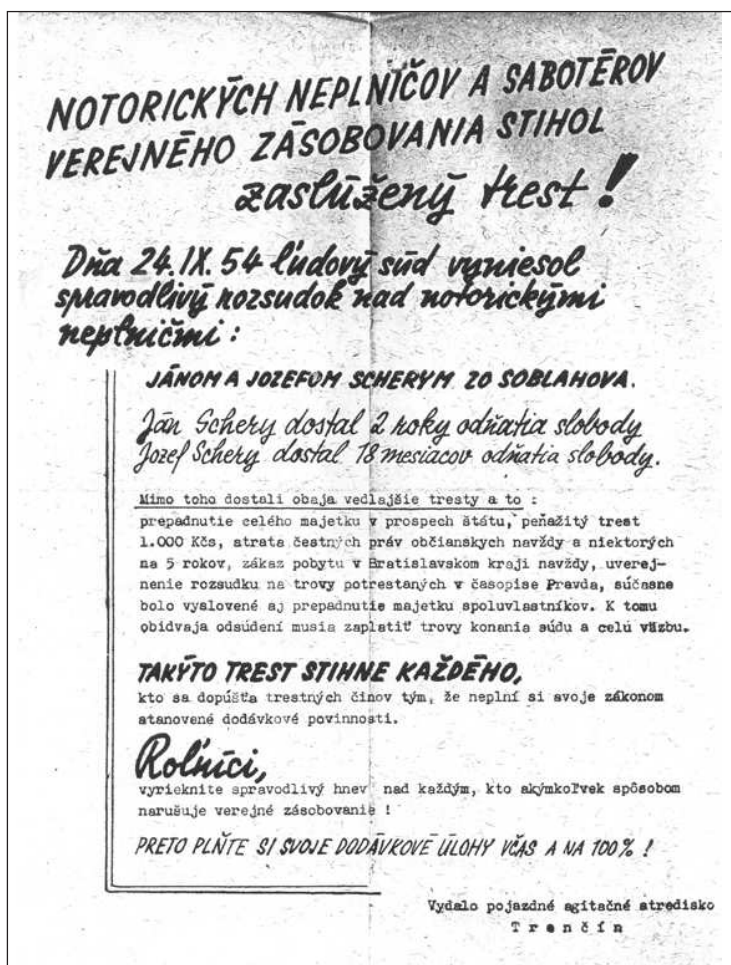
58 HLAVOVÁ, V.: *Formy nátlaku a represii voči bohatým roľníkom*, s. 555.

59 V článku pod názvom „Pravá tvár dedinského boháča“ sa o bratoch okrem iného hovorí: „Dobre sa žilo z cudzích mozoľov bratom Scheryovcom v Soblahove. Lež, zatiaľ chodí krčah na vodu, kým sa nerozbije. V minulých dňoch sa v obci konal výkup obilia. Bratia Scheryovci sa dohodli, že tohtoročný predpis obilia nesplnia. Nepomáhali presvedčovanie na MNV, ani osobné návštevy pracovníkov výkupu... Pracujúci odhalili pravú tvár záškodníkov a postavili ich pred súd.“ *Pravda*, roč. 35, č. 272 z 1. 10. 1954, s. 6.

tingentmi spomína: „Toľko sme toho museli odovzdávať, že nás to vlastne ruinovalo. Niekedy bola úroda lepšia, inokedy sme so splnením mali problémy. Navyše ťažko sa človeku pracuje na poli, keď vie, že potom to aj tak musí odovzdať. Otca zavreli iba preto, lebo naša prítomnosť v obci bránila založeniu družstva.“⁶⁰ Pred kolektivizáciou patrili Ján (1900 - 1975) a Jozef (1890 - 1977) k váženým obyvateľom Soblahova. Jozef Schery dokonca zastával funkciu richtára v rokoch 1923 - 1931 a predsedal Lesnému a úverovému družstvu v Trenčíne. Samozrejme, aj za Slovenského štátu si v dedine zachovávali svoj vplyv a v duchu poukazovania na ich „fašistickú minulosť“ a „vykorisťovateľský triedny profil“ sa niesla aj obžaloba.

Scheryovci začali mať so splnením kontraktácii problémy už v roku 1952. V decembri 1952 sa prvýkrát ocitli na jeden mesiac vo vyšetrovacej väzbe. Vtedy vyviazli len s finančnými pokutami, lebo ľudový súd prípad odstúpil ONV v Trenčíne.⁶¹ V súvislosti so zvyšujúcim sa tlakom na založenie družstva v Soblahove sa zvyšovali aj ekonomické požiadavky na rodinu Scheryovcov. Snahy totalitného režimu, jednoznačne smerujúce k presadeniu kolektivizácie, vyvrcholili v už spomínanom súdnom procese dňa 24. septembra 1954. Ján aj Jozef Scheryovci sa proti rozsudku LS z roku 1954 odvolali na Krajský súd v Bratislave, lenže ich odvolanie, samozrejme, zamietli. Napokon si vo väzení odpykali celý uložený trest.

Na toto neľahké obdobie si spomína nevesta Jozefa Scheryho, Anna: „Nechceli sme vstúpiť do družstva, tak si niečo museli vymyslieť, aby mohli v našom dome a na našich poliach založiť družstvo. Veď ho zakladali bezzemkovia. Asi deň po súde prišlo domov po nás nákladné auto, pretože všetko, vrátane domu, znárodnili. Museli sme odísť bývať do Trenčianskych Stankoviec. Tu nás najskôr ubytovali len v majeri, v takých šalandách, až neskôr sme si postavili tento dom. Ja s manželom som v tom čase robila úradníčku na cukrovárskych majetkoch. Manžela čoskoro po tých udalostiach asi v roku 1957 preradili z administratívy na manuálnu prácu, začal pracovať ako traktorista a mňa vyhodili zo zamestnania. Z nášho



pôvodne nového domu v Soblahove zostali do rehabilitácie v roku 1992 už len schátrané ruiny. Žilo sa nám v tom období ťažko, zostali sme s malým dieťaťom bez akýchkoľvek prostriedkov. Môjho svokra (rozumej Jozefa Scheryho - poznámka autorky) odsúdili v roku 1954 a dali do väznice v Banskej Bystrici, museli robiť v akomsi závode na výrobu penicilínu⁶² v okolí Banskej Bystrice, to bolo ešte počas väzby. Tuším svokor robili aj v cementárni v Ružomberku. Vo väzení zostali celých osemnásť mesiacov. Potom sa nemohli vrátiť domov, ani k nám do Stankoviec. Mali totiž zákaz pobytu v Bratislavskom kraji. Ujali sa ho príbuzní z Trenčianskych Mitíc, to bol vtedy už nie Bratislavský, ale Nitriansky kraj. Ján Schery bol na tom ešte horšie, ako boli môj svokor, lebo oni sa angažovali v HSLS a nemali radi komunistov. On

Propagačný leták pojazdného agitačného strediska. Správa o odsúdení bratov Scheryovcov. Zdroj: ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1954, k. 26, č. j. 1329. Propagačný leták je súčasťou trestného spisu Ján Schery a spol.

60 Z rozhovoru s Helenou Scheryovou (dcéra Jozefa Scheryho), dňa 14. 11. 2007.

61 ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1952, šk. č. 20, č. j. 1427. Trestný spis Jozefa Scheryho.

ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1952, šk. č. 20, č. j. 1428. Trestný spis Jána Scheryho.

62 Pravdepodobne išlo o závod Biotika v Slovenskej Ľupči, založený v roku 1953.

Rodinná fotografia
Scheryovcov, vpravo hore
stojí Jozef Schery.
Zdroj: Súkromný archív Anny
Scheryovej,
nevesty Jozefa Scheryho.



Jozef Schery v klobúku
pri mlátení obilí. Zdroj:
Súkromný archív Anny
Scheryovej, nevesty Jozefa
Scheryho.



Jozef Schery pri pomníku
svojho otca. Zdroj:
Súkromný archív Anny
Scheryovej, nevesty Jozefa
Scheryho.



a jeho manželka Kristína mali malé deti, tak im nakoniec nechali akúsi budú v Soblahove, kde mohli bývať.⁶³ V súvislosti s rodinou Scheryovcov bol odsúdený aj „mláfačkár“ J. Švec, ktorý údajne pomáhal roľníkom zatajovať vymlátené obilie, a tým ohrozil verejné zásobovanie.⁶⁴

Životné osudy „kulaka“ Ondreja Baláža

„Nevinný odsúdený, 10 mesiacov sedel vo väznici, aby bol odstavený z obce na založenie JRD“ - smutne konštatuje rodinná kronika Balážovcov v roku 1956. Ondrej Baláž (1888 - 1963) zo Soblahova sa, podobne ako Scheryovci, stal jedným z mnohých obetí komunistickej mašinérie politických procesov v 50. rokoch. Jeho situácia bola o to komplikovanejšia, že zastával pomerne vysoké politické funkcie za prvej Československej republiky a členstvo v Agrárnej strane len nahrávalo teórii o jeho politickej nespoľahlivosti. V roku 1932 pôsobil vo funkcii delegáta v Roľníckej rade v Bratislave a v roku 1938 sa stal predsedom Agrárnej strany za okres Trenčín. Navyše počas 1. svetovej vojny slúžil v rakúsko-uhorskej armáde s hodnosťou poddôstojníka.⁶⁵ Spomínaná služba v armáde mu v roku 1920 dopomohla získať obchodnú a hostinskú živnosť, o ktorú následkom pofebruárových udalostí v roku 1950 prišiel. Tovar i celý obchod prevzala Jednota.⁶⁶

Po prvýkrát došlo k zaisteniu O. Baláža spoločne s bratmi Scheryovcami v roku 1952. O. Baláž vtedy obhospodaroval približne 10 ha pôdy, lenže za Slovenského štátu si pomerne veľkú rozlohu pozemkov prenajímal od spoločnosti Dynamit Nobel Bratislava. Táto skutočnosť z neho urobila „dedinského boháča“ s vysokými kontingentmi. Keďže nedodrжал časový rozpis dodávok, bol rozsudkom z 28. januára 1953 odsúdený na mesiac odňatia slobody a peňažný trest vo výške 5000 Kčs.⁶⁷ V roku 1953 nedošlo ku konfiškácii majetku odsúdeného, musel byť teda, v záujme presadenia kolektizácie v obci Soblahov, zinscenovaný ďalší, už charakterom jednoznačne politický proces. Zámienku pre tento proces poskytla sťažnosť Ondreja Baláža na vykonanie HTÚP v roku 1955, pri ktorej mu boli

63 Z rozhovoru s Annou Scheryovou (nevesta Jozefa Scheryho), 14. 11. 2007 a 28. 2. 2008.

64 ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1954, šk. č. 20, č. j. 1344. Trestný spis Jána Šveca.

65 Z rozhovoru s Ing. Jaroslavom Balážom (vnuk Ondreja Baláža), 16. 1. 2008.

66 Kronika obce Soblahov (1949 - 1980), s. 51.

67 ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1952, šk. č. 20, č. j. 1426. Trestný spis Ondreja Baláža.

za jeho približne 5 hektárovú výmeru, začlenenú do podstaty JRD Soblahov, poskytnuté náhradné pozemky celkovo na 25 miestach. V budove MNV navyše údajne vychvaľoval pomery za bývalej ČSR a vyjadroval nespokojnosť s novozaloženým JRD slovami: „JRD zakladali a náhradné pozemky vymeňovali takí ľudia, ktorí nevedia koľko je 3x3.“

⁶⁸ Ondreja Baláža krátko po tomto incidente uväznili a dňa 2. decembra 1955 ho už ĽS Trenčín odsúdil za spáchanie trestného činu poburovania proti republike podľa § 81 trestného zákona na dva roky odňatia slobody nepodmienečne, prepadnutie celého majetku, stratu čestných občianskych práv na 5 rokov a doživotný zákaz pobytu v okrese Trenčín.⁶⁹ Odsúdený sa proti rozsudku odvolal na Krajský súd v Bratislave, ale ten odvolanie zamietol s odôvodnením, že „obvinený ako kulak – odporca socializmu na dedine zhubne pôsobil na malých a stredných roľníkov, ovšem v ťažko identifikovateľnej skrytej forme.“⁷⁰ Rozsudok bol o to trpkjší, že O. Baláž mal v čase uväznenia už 68 rokov. Trest si odpýkal vo väznici v Ilave len čiastočne, pretože dostal amnestiu. 20. augusta 1956 ho prepustili na slobodu.⁷¹ Do okresu Trenčín sa však až do svojej smrti vrátiť nemohol. K jeho súdnej rehabilitácii došlo až po páde komunistického režimu, konkrétne 20. decembra 1990. Rehabilitácie sa už žiaľ nedomohol.⁷²

O týchto trpkých udalostiach hovorí vnuk Jaroslav Baláž: „Spomínam si, že dedko býval vo väznici najčastejšie na samotkách. Keďže sa po prepustení nemohol vrátiť domov, uchýlil sa do hôr. Asi 4 km od obce Soblahov sa v lesoch nachádza oblasť zvaná Bošanské Nepovedze (tzv. sedlo Lúčky – poznámka autorky). Na samotkách tu žili dve rodiny a jedna z nich – Cigrovci prichýlili môjho dedka. Izba, v ktorej niekoľko rokov žil, bola vlastne jama, kde sa pôvodne skladovali zemiaky. Také niečo ako zemfanka. Dedo si to za tie roky prispôbil, aby tam mohol slušne bývať. Dokonca sa tu zamestnal ako ošetrovateľ kráv, staral sa o dobytok výskumného ústavu živočišnej výroby. Do JRD nikdy nevstúpil, vlastne ani nemohol, jeho majetok zostal až do roku 1990 v držbe štátu a nehnuteľnosti využívalo družstvo. Väzenie a ne-



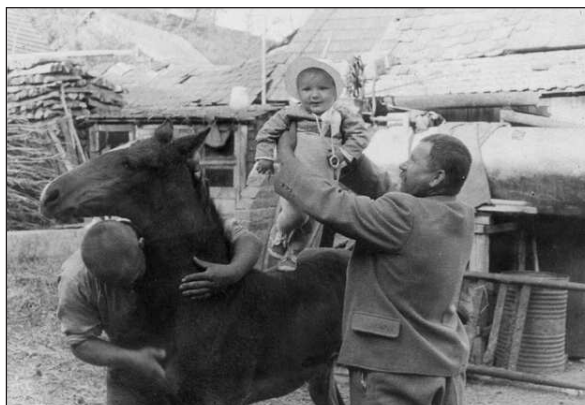
skoršie ťažké životné podmienky mu podlomili zdravie, ale najmä pocit krivdy mu celkom určite vzal niekoľko rokov života.“⁷³

Obec Trenčianska Turná a proces „zdrúžstevňovania“

V obci Trenčianska Turná sa kolektivačný proces realizoval predovšetkým využívaním mimosúdnych perzekučných prostriedkov, o čom svedčí menší počet trestných spisov Ľudového súdu v Trenčíne, týkajúcich sa miestnych obyvateľov. Represie tu nenadobúdali takú brutálnu podobu z toho dôvodu, že v obci prakticky nebolo žiadnych vlastníkov pôdy s výmerou nad 10 ha. Perzekúcie v tejto obci mali často aj politický charakter a postihli osoby, ktoré za Slovenského štátu zastávali určité (často aj bezvýznamné) funkcie, alebo sympatizovali s týmto režimom.⁷⁴

Rodinná fotografia Balážovcov z roku 1918, vľavo Ondrej Baláž. Zdroj: Súkromný archív Ing. Jaroslava Baláža, vnuka Ondreja Baláža.

Ondrej Baláž so synom a vnukom Jaroslavom, fotografia z roku 1939. Zdroj: Súkromný archív Ing. Jaroslava Baláža, vnuka Ondreja Baláža.



⁶⁸ Podľa rozsudku ĽS v Trenčíne z 2. 12. 1955. Súkromný archív Ing. Jaroslava Baláža. Kópia v osobnom archíve autorky.

⁶⁹ ŠAP Trenčín, f. Registre OP TN, r. 1955, č. 27.

⁷⁰ Rozsudok Krajského súdu v Bratislave č. 562/1956. Súkromný archív Ing. Jaroslava Baláža. Kópia v osobnom archíve autorky.

⁷¹ Z rodinnej kroniky Balážovcov. Súkromný archív Ing. Jaroslava Baláža.

⁷² Kópia rozhodnutia Okresného súdu v Trenčíne o rehabilitácii v osobnom archíve autorky.

⁷³ Z rozhovoru s Ing. Jaroslavom Balážom (vnuk Ondreja Baláža), 16. 1. 2008.

⁷⁴ V Trenčianskej Turni sa tento prípad týkal Štefana Mahríka, trubača HG a Štefana Slezáčka, údajného veliteľa brannej výchovy.



*Družstevníci JRD
Trenčianska Turná pri
chmeľovej brigáde. Zdroj:
Súkromný archív členky
JRD Trenčianska Turná,
F. Vaškovej.*

Už v roku 1945 bolo všetkým národným výborom prikázané pod ťarchou disciplinárnych následkov predložiť tunajšiemu úradu (ONV Trenčín) zoznamy chovateľov dojných kráv a súpis majiteľov oráčín vo výmere nad 5 ha. V Trenčianskej Turnej podľa tohto súpisu žilo celkovo 11 vlastníkov výmery nad 5 ha,⁷⁵ pričom počet obyvateľov podľa posledného sčítania ľudu z roku 1940 predstavoval 1466 a počet obývaných domov 317.⁷⁶ Od straty pôdy nebola uchránená ani cirkev, menšinový vlastník pôdy v Trenčianskej Turnej, ktorá vlastnila 26 ha pôdy a hneď po založení JRD v roku 1951 o ňu prišla.⁷⁷

Najväčšia výmera pôdy pred kolektivizáciou dediny patrila jednotlivo hospodáriacim roľníkom a predstavovala okolo 400 ha pôdy.⁷⁸ Najbohatší vlastnili približne 10 hektárov. Ďalším vlastníkom bol cukrovar so sídlom v Trenčianskej Teplej s vlastníctvom okolo 270 ha. Táto pôda mala lepšie výnosy ako pôda roľníkov, lebo cukrovar využíval strojný park a parné oračky.⁷⁹ Určitú časť pôdy vlastnila cirkev, škola a mlynár. Urbárska obec mala v držbe pôdu o výmere 210 ha, z toho 160 ha predstavovali pasienky.⁸⁰ Nebola vlastníkom, ale skôr spravovateľom spoločnej pôdy, ktorej účastníkmi boli

samostatne hospodáriaci roľníci, ktorí pôdu užívali vo forme tzv. osmín.

Februárových udalostí v Prahe sa zúčastnili členovia Jednotného zväzu slovenských roľníkov z Trenčianskej Turnej, a to Jozef Boleček (budúci predseda miestneho JRD), Ondrej Hulaj a Ondrej Brezán.⁸¹ Už v roku 1949 vznikol v Trenčianskej Turnej prípravný výbor medzi prvými v okrese.⁸² K založeniu družstva však nedošlo. Nielenže neboli pre vznik vytvorené podmienky, neexistovali ani priestory na založenie. Napokon 12. marca 1951 vzniklo iba menšinové roľnícke družstvo II. typu s počtom členov 34.⁸³ Členmi boli na začiatku prevažne bezzemkovia a komunisti. Počet zakladajúcich bol veľmi nízky, lebo v roku 1950 mala obec už približne 1771 obyvateľov.⁸⁴ Prvým predsedom sa stal Jozef Boleček a hospodárom Jozef Šamák. Výmera pôdy novozaloženého družstva činila len 48 ha ornej pôdy a 156 ha pasienkov.⁸⁵ Hlavný fond tvorila skonfiškovaná cirkevná pôda a urbáriálne pasienky.

Príjmy družstva predstavovali najmä výnosy z pestovania poľnohospodárskych plodín, predovšetkým obilnín, zemiakov, kapusty a olejnatých semien, ale výnos spočiatku nepokryl ani ich vlastné náklady. Ani JRD Trenčianska Turná nevedelo s rozpočtom hospodáriť. Nielenže zisk nepokryval náklady, ešte aj to, čo družstvo vypestovalo alebo dostalo z kontingentov sa rozkrádalo, o čom svedčia aj dve nasledujúce výpovede miestnych obyvateľov. „Zo štátneho sa ľahšie kradlo ako súkromníkom. Okrem toho družstvo malo problémy s evidenciou a nemalo vhodné priestory. Družstevný majetok sa často skladoval doma u súkromných osôb, ktoré boli členmi družstva, a to priamo nabádalo ku krádežiam.“⁸⁶ „Predtým žili ľudia inakšie, to komunisti naučili ľudí kradnúť. Hovorilo sa, veď ja nekradnem, však to je spoločné. To bola doslova taká mánia, že takmer každý kradol, čo mohol.“⁸⁷ Z rozk-

75 ŠAP Trenčín, f. OÚ MNV Trenčín, r. 1945, šk. č. 4, č. j. 4897. Súpis majiteľov pôdy nad 5 ha z 5. 10. 1945.

76 Kronika obce Trenčianska Turná (1918 - 1956), s. 229.

77 HORŇÁK, R.: *Trenčianska Turná 1269 - 1994*. Trenčianska Turná 1994, s. 41.

78 Kronika JRD Trenčianska Turná, s. 65.

79 Tamže, s. 19.

80 Tamže.

81 Tamže, s. 65.

82 HORŇÁK, R.: *Trenčianska Turná*, s. 41.

83 Tamže.

84 Kronika obce Trenčianska Turná (1918 - 1956), s. 278.

85 Kronika JRD Trenčianska Turná, s. 68.

86 Z rozhovoru s miestnym rodákom Rudolfom Horňákom, 10. 12. 2005. Rudolf Horňák je súčasne miestnym historikom a autorom monografie o Trenčianskej Turnej.

87 Z rozhovoru s miestnym rodákom Ivanom Betákom, 5. 4. 2006.

rádania boli na základe oficiálneho stanoviska Ministerstva vnútra zo 17. apríla 1958 obviňovaní najmä „kulaci“, lenže realita bola taká, že kradli predovšetkým členovia družstiev.⁸⁸ Nedostatky v hospodárení sa snažilo JRD vyrovnať zavedením poplatkov za užívanie pasienkov. Každý hospodár musel zaplatiť ročne 1000 Kčs, ak chcel na pasienkoch pásť svoj hovädzí dobytok, alebo 300 Kčs, ak chcel na pasienku pásť kozy.⁸⁹ Družstvo do pasienkov nič neinvestovalo, takže výnos znamenal pre JRD čistý zisk.

V nasledujúcom roku bol vedený intenzívny tlak na malých a stredných roľníkov za účelom vstupu do družstva. 3. septembra 1952 sa uskutočnil „hovor s ľudom“, na ktorý prišlo asi 200 roľníkov. Napriek usilovnej agitácii zástupcu Okresného národného výboru v Trenčíne Ladislava Jursu JRD získalo len 5 nových malých roľníkov.⁹⁰ Ani samotný prvý predseda družstva Jozef Boleček nebol o výhodách kolektívnej spolupráce skalopevne presvedčený. Na schôdzi MNV, ktorá mala mať agitačný charakter, sa vyjadril slovami: „Neviem, ako môžem presvedčiť roľníkov, že im bude v JRD dobre, keď v skutočnosti im dobre nebude.“⁹¹ Za toto vyhlásenie mu, samozrejme, udelili finančnú pokutu.

Samotná komunistická vrchnosť niekedy zvláštnym spôsobom „podporovala“ jednotné roľnícke družstvá. Keďže turnianske družstvo nemalo vlastný strojný park, muselo si stroje požičiavať. Jozef Červeňan poskytol ako súkromná osoba nákladný 7-tonový voz Škoda bez nároku na odmenu pre potreby družstevníkov. Avšak po niekoľkých dňoch bezplatného užívania ho obec musela na základe rozhodnutia ONV odovzdať Komunálnym službám do Trenčína. Komunálne služby s vozom za krátky čas havarovali a vrátili naspäť do Turnej. Obyvatelia nákladný voz opravili, lenže po takmer dvojmesačnej prevádzke im ho priamo na ulici znova zabavili príslušníci Zboru národnej bezpečnosti (SNB).⁹²

4. júna v roku 1956 prešlo JRD z II. typu na III. Typ, a zároveň vymenilo predstavenstvo. Za nového predsedu bol zvolený František Červeňan.⁹³ Počet členov síce stúpol, ale väčšina roľníkov naďalej zostávala hospodáriť samostatne. Pri združstevňovaní pomohli komunistom pracovníci zo závodu Merina v Trenčíne, ale ani ich úsilie nedokázalo presvedčiť všetkých roľníkov.⁹⁴ O takýchto praktikách svedčí i nasledujúca výpoveď miestneho rodáka: „Pracoval som v Merine ako robotník a v tom roku sa robil nábor do družstva. Ja som dostal príkaz uskutočniť nábor v Dolnej Súči. Vedeli sme, čo sa robí v našej dedine, nuž sme sa v lete viacej opalovali, ako miestnych presviedčali. Počkali sme na stanovený čas a vrátili sme sa do roboty.“⁹⁵ Teda ani pracovníci, ktorých povolil režim, si svoje „povinnosti“ voči totalite neplnili ktovieako svedomito.

V nasledujúcom období tlak na roľníkov vrcholil. Postupne sa podarilo rôznymi prostriedkami získať členstvo 204 roľníkov. Družstvo mohlo byť pretransformované na JRD IV. typu, a to dňa 8. februára 1958.⁹⁶ Aby roľníci predišli vysokým kontingentom, skutočné vlastníctvo pôdy zatajovali. Po premeriavaní pozemkov Okresným strediskom geodézie takto zistená zatajená pôda prepadla v prospech JRD.⁹⁷ Problémy so zatajovaním mala definitívne vyriešiť hospodársko-technická úprava pôdy, dokončená v roku 1959. Na základe tejto úpravy boli znevýhodnení majitelia pôdy do veľkosti 0,5 hektára.⁹⁸ V tomto zmysle bola roľníkom vyčlenená pôda pri Kyselej vode v blízkosti obce Mníchova Lehota namiesto výmery, ktorú obhospodarovali priamo v obci. Boli tým značne poškodení, lebo pôda, ktorú dostali, mala nízku bonitu a nízke výnosy. Druhý problém spočíval vo vzdialenosti, cesta k roliam bola neprístupná, takže 26 roľníkov sa pôdy vzdalo v prospech družstva bez nároku na odmenu.⁹⁹ Niektorí majitelia pôdy z Trenč. Turnej sa proti HTÚP bránili pooraním svojich

88 PEŠEK, J.: *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953 - 1970*. Bratislava 2000, s. 64.

89 Kronika JRD Trenčianska Turná, s. 70.

90 Kronika obce Trenčianska Turná (1918 - 1956), s. 294-295.

91 ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1952, šk. č. 20, č. j. 1138. Trestný spis.

92 Kronika JRD Trenčianska Turná, s. 69.

93 Tamže, s. 71.

94 Tamže, s. 73.

95 Z rozhovoru s miestnym rodákom Rudolfom Horňákom, 10. 12. 2005.

96 Kronika JRD Trenčianska Turná, s. 74-75.

97 Kronika JRD Trenčianska Turná, s. 75.

98 HORŇÁK, R.: *Trenčianska Turná*, s. 41.

99 Kronika JRD Trenčianska Turná, s. 81.

skonfiškovaných pozemkov už v roku 1954, keď ich polia pripadli v prospech JRD v Trenčianskych Biskupiciach. Takáto skutočnosť sa týkala napríklad J. Vanka, K. Ježíka¹⁰⁰ a Š. Betáka.¹⁰¹

Ešte v roku 1959 prišla na roľníkov ďalšia pohroma v podobe odovzdania hospodárskych zvierat, náradia a vozov. Za každý hektár musel roľník sústrediť pred komisiu jedno hospodárske zviera. Sústredených bolo 82 kusov kráv a 15 volov, čo znamenalo splnenie dávkovej povinnosti.¹⁰² Odovzdanie bolo vykonané aj napriek tomu, že družstvo nemalo vybudované priestory na ustajnenie. Dobytok zostával vonku, a z tohto dôvodu sa medzi ním rýchlo šírili choroby. Množstvo dobytky zahynulo na tuberkulózu ešte v roku 1959.

Do roku 1960 bola socializácia dediny ukončená a až na malé výnimky patrila všetka pôda JRD. Celková výmera poľnohospodárskej pôdy, ktorú malo družstvo vo vlastníctve, činila od roku 1973 811 ha, z toho orná pôda predstavovala 493 hektárov.¹⁰³ Samostatne hospodáriacimi roľníkmi zostali len majitelia pôdy do 0,5 ha s celkovou výmerou 40 ha a určitá časť pôdy zostala naďalej v držbe Cukrovarského podniku Trenčianska Teplá. Lesy prešli taktiež pod správu štátu.¹⁰⁴

Osobné svedectvá roľníkov o politických a ekonomických perzekúciách

Miestni roľníci nepokladali založenie družstva a vstup do neho za šťastnú udalosť, naopak, vstup do neho od začiatku odmietali. Dôkazom toho sú aj nasledujúce svedectvá. „Pamätám si, že môj otec bol viackrát zavolaný na okres. Išiel ta ráno, presviedčali ho dokedy mohli, a ak nepodpísal, pustili ho večer, keď mu všetky spoje domov ušli.“¹⁰⁵ Podobné údaje uvádza aj miestna kronika JRD. Hovorí sa tu o predvolávaní na ONV vo „veci prejednávania poľnohospodárskej výroby“. V kronike sa ďalej uvádza, že roľníka z ONV uvoľnili až po 23. hodine, keď mu už odišli všetky spoje, a ak nepodpísal, do ruky mu

dali predvolanie na opätovné prejednanie o 6. hodine v nasledujúci deň ráno.¹⁰⁶

Zdá sa, že vtedajšia garnitúra sa neštítala použiť akékoľvek prostriedky, len aby zadosťučinila svojim cieľom. Hovorí o tom výpoveď ďalšieho z miestnych obyvateľov: „Odohralo sa to počas druhej vlny kolektivizácie. Ja si spomínam, že dedka zobrali individuálne na okres, kde robili výsluch ako vo väznici. Viem, že raz dedko prišli domov po týždni, zdeptaný, vraj ani jesť mu nedávali a nedovolili mu spať. Najväčšieho gazdu v Turnej Jána Jašu presvedčili podpísať vydieraním. Svojho syna ženíl, ale počas hostiny prišla razia z výboru a našli im tam po domácky vyrobenú pálenku. Syna mu za to chceli zobrať do väzby, ak by nepodpísal. A gazda nakoniec podpísal.“¹⁰⁷

Aj v oblasti dodávkových povinností dochádzalo k nemalým krivdám. Kontingenty mali zabezpečiť rovnaké rozdeľovanie poľnohospodárskych produktov a pomôcť k zlepšeniu zásobovania nemajetných pracujúcich vrstiev, avšak de facto systém postihoval aj stredných a malých roľníkov. Stávalo sa, že v dôsledku zlej evidencie bol kontingent vypočítaný vysoko a roľníci si produkty na odovzdanie museli kupovať. „Môj dedko mali predpísané odovzdať metrák uhoriek. V živote sme uhorky nepestovali, a tak sme ich boli donútení ísť s vozom do mesta kupovať.“¹⁰⁸ Od roku 1950 sa praktizoval aj nútený výkup a výmlat za asistencie robotníkov a bezpečnosti. Jeho obeťou sa mnohokrát stávali aj roľníci, ktorí si splnili dodávkové povinnosti. Miestna rodáčka spomína: „Keď sa doma mlátilo, prišiel komisár, stál pri nás a každý meter zapisoval. Nechali nám dva metre na osobu, ostatné všetko sme museli odovzdať. Inokedy, keď sme mali zabíjačku, 5 kilogramov masti a koža z prasaťa sa mala doniesť na bitúnok. Ešte aj kosti nám zobrali.“¹⁰⁹

Ani po vstupe do družstva sa roľníci nemali najlepšie. Ťažká práca na poli alebo pri hospodárskych zvieratách bola málo platená. Františka Vašková k tomu uvádza: „Či som nadojila dvesto litrov mlieka

100 ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1954, šk. č. 24, č. j. 224. Trestný spis J. Vanka.

101 ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1954, šk. č. 24, č. j. 214. Trestný spis K. Ježíka a spol.

102 Tamže, s. 101.

103 Kronika JRD Trenčianska Turná, s. 99.

104 HORŇÁK, R.: *Trenčianska Turná*, s. 42.

105 Z rozhovoru s nemenovanou miestnou rodáčkou, narodenou v roku 1931, 12. 4. 2006.

106 Kronika JRD Trenčianska Turná, s. 74.

107 Z rozhovoru s miestnym rodákom Ivanom Betákom, 5. 4. 2006.

108 Tamže.

109 Z rozhovoru s nemenovanou miestnou rodáčkou (nar. 1921), 5. 4. 2006.

alebo sto, osem korún som dostala. Tak som do mesiaca zarobila takých 150 korún. A veru málo to bolo aj na tú dobu.“¹¹⁰ Výnimkou nebolo ani to, že roľníci mzdu nedostali vôbec. „Po vstupe do družstva sme prvých 20 dní odrobili zadarmo. Kopali sme kanále pre kravy, aby sa mohli postaviť maštale. Potom sme robili za maximálne osem korún na deň, stroje ako teraz vtedy neboli, nuž sme používali kone.“¹¹¹ S prihladením na uvedené fakty možno konštatovať, že ani situácia v JRD nebola pre miestnych obyvateľov ktovieako priaznivá. Po vstupe sa síce zbavili nátlaku, častokrát však pracovali zadarmo alebo museli pracovať na družstvách v popodľnejších hodinách popri inom zamestnaní.

Hámry a socializácia dediny

Obec Hámry, od 1. januára 1976 administratívne patriaca k Trenčianskej Turnej, prešla v rokoch komunistickej totality špecifickým procesom socializácie dediny. Najmä rok 1953 bol charakteristický množstvom súdnych pojednávaní v dôsledku rozpadnutia družstva a následného hromadného porušovania HTÚP miestnymi občanmi. Záujem o rýchlu socializáciu dediny zintenzívňoval fakt, že hospodárstva v Hámroch mali pomerne veľkú rozlohu a nachádzalo sa tu až 11 gazdovstiev s výmerou pôdy nad 5 ha.¹¹² Priemerne roľník odovzdal do družstva približne 4 ha pôdy.¹¹³ Pritom počet obyvateľov v obci v tomto období nepresiahol 150 a obývaných bolo len asi 40 domov.¹¹⁴ Takmer celá výmera poľnohospodárskej pôdy v Hámroch sa koncentrovala v rukách súkromne hospodáriacich roľníkov, iba 22 ha pasienkov užívali spoločne z fondu urbárskeho družstva podľa počtu podielov.¹¹⁵ Už január v roku 1952 sa v obci niesol v znamení agitácie a hromadného, všemožnými prostriedkami realizovaného presvedčania o výhodách kolektívnej spolupráce, no bezúspešne. Najhorlivejším agitátorom v obci bol J. Jakubec z ONV v Trenčíne.¹¹⁶ Prob-

lémy roľníkom spôsobilo až sucho a z neho vyplývajúca slabá úroda na jeseň v roku 1952, pretože pre nedostatok obilia nebol splnený výkup. Takúto, pre miestnych roľníkov nepriaznivú situáciu využívali súdruhuvia z ONV neustálym poukazovaním na to, že nedostatky možno odstrániť jedine založením JRD.¹¹⁷ Družstvo bolo napokon založené ešte v októbri roku 1952 ako JRD III. typu. Kronika obce hovorí o dôvodoch založenia nasledovné: „Asi v polovici októbra prišli ako obyčajne vo večerných hodinách zástupcovia ONV na čele so súdruhom Zigom a tu podpísalo 10 občanov prihlášku do JRD. Ale ako! Keď Zigo a spol. nemohol presvedčiť občanov, tak začal sľubovať: Odpíšeme Vám resty v kontingentoch, dáme vám autobus, zabezpečíme elektrifikáciu. Keď ani to nezabralo, začal sa vyhrážať, že kto nepodpíše bude vyvezený a pozbavený majetku. A občania napokon podpísali.“¹¹⁸

Prvým predsedom družstva sa stal v roku 1953 Pavol Blaško. Na správe sa podieľali aj Ján Pipita, Pavol Zajac a Michal Pelech.¹¹⁹ Avšak situácia v oblasti plnenia dodávkových povinností zostala pre družstevníkov naďalej kritická, pretože z vlastných zdrojov sa im podarilo zabezpečiť len asi 60 %.¹²⁰ Neustále zvyšovanie dodávkových nárokov zo strany štátu voči roľníkom, dopad menovej reformy na občanov, nepriaznivé ekonomické i administratívne podmienky družstva, ako aj fakt, že bolo založené skôr formálne, na základe sľubov a z donútenia, podnieť jeho rýchly rozpad ešte koncom roku 1953. Po problémoch s rozpadnutým družstvom i sankciách, ktoré z toho pre obyvateľov Hámrov plynuli, sa 10. februára 1958 po 2. vlné celonárodného združstevňovania podarilo konečne založiť nové JRD - IV. typu s počtom členov 40. Ako prvý prihlášku podpísal bezzemok Ján Fábik. Do správy družstva boli zvolení za predsedu Ján Pevný, za podpredsedu J. Mahrík.¹²¹ Družstvo začalo hospodáriť s výmerou 185 ha poľnohospodárskej pôdy, z toho orná pôda predsta-

110 Z rozhovoru s miestnou rodáčkou Františkou Vaškovou, 12. 4. 2006.

111 Z rozhovoru s nemenovanou miestnou rodáčkou (nar. 1927), 12. 12. 2005.

112 ŠAP Trenčín, f. OÚ MNV Trenčín, r. 1945, šk. č. 4, č. j. 4897. Súpis majiteľov pôdy nad 5 ha z 5. 10. 1945.

113 Kronika JRD Trenčianska Turná, časť Hámry, s. 115.

114 Kronika obce Hámry (1988 - 2000), s. 55.

115 Kronika JRD Trenčianska Turná, časť Hámry, s. 111.

116 Kronika obce Hámry (1947 - 1953), s. 64.

117 Tamže, s. 63-64.

118 Tamže, s. 64-65.

119 Kronika JRD Trenčianska Turná, časť Hámry, s. 113.

120 Kronika obce Hámry (1947 - 1953), s. 66.

121 Kronika JRD Trenčianska Turná, časť Hámry, s. 114-115.

vovala až 168 ha. V obci zostalo súkromne hospodáriť len 5 roľníkov s celkovým pozemkovým fondom do 1, 74 ha. Keďže družstvo nemalo vybudované hospodárske budovy, kone a dojnice sústredili iba v súkromnej maštali J. Mahrika.¹²² Rokom 1959 sa kolektivačný proces v Hámroch dostal do konečnej fázy.

Obyvatelia Hámrov boli s kolektívnym hospodárením od začiatku nespokojní. Ich iniciatívy preto smerovali jednoznačne k tomu, aby družstvo rozpustili. Táto príležitosť sa im naskytla práve koncom roku 1953, keď ÚV KSČ pod tlakom katastrofálnej situácie prijala niektoré korektúry v rámci smerovania politiky v agrárnej otázke, no predovšetkým po prejave prezidenta A. Zápotockého na Klíčavskej priehrade začiatkom augusta 1953.¹²³

Tridsiati obyvatelia Hámrov tesne po tomto prezidentovom prejave na schôdzi, ktorá sa konala dňa 16. augusta 1953, podpísali hromadnú odhlášku z JRD, čím vlastne deklarovali svoj negatívny postoj ku kolektivizácii a družstvo sa spomínanou odhláškou rozpadlo.¹²⁴ Ako dôvod takéhoto počínania uviedli občania predovšetkým nasledovné: „Výkonní roľníci z obce Hámry založili družstvo len po dlhom presvedčovaní, keď im agitátori prisľúbili, že tak získajú značné výhody, napríklad, že budú odbremenení z niektorých dodávkových povinností, najmä strukovín, ktorých sa v roku 1952 neurodilo, že ich obec bude elektrifikovaná a že dostane autobusové spojenie, že pri technickej úprave pôdy budú im ponechané najúrodnejšie pozemky v chotári trenčianskom i belanskom, ktoré tam vlastnili i árendovali. Ale, že tieto sľuby dodržané neboli a členovia nedostávali vyplatené ani zálohy za odpracované jednotky. Obzvlášť po menovej reforme nastala nechuť k práci, a preto všetci členovia sa domáhali rozpustenia JRD.“¹²⁵

Prokuratúra v Trenčíne sa, samozrejme, snažila nájsť iniciátorov spomínaného incidentu a „spravodlivo“ ich potrestať. Paradoxne údajnými iniciátormi rozpadu družstva boli členovia predstavenstva – sklad-

ník Michal Pelech a hospodár Štefan Mahrík. Oboch ešte v auguste roku 1953 zatkli a vzali do vyšetrovacej väzby. S týmto krokom sa nestotožňovalo ani vedenie MNV a jeho predseda, člen miestnej organizácie Komunistickej strany Slovenska, Pavol Blažko. Ostatní občania Hámrov tiež tvrdili, že sa už predtým z JRD rozhodli vystúpiť bez ohľadu na odhlášku, vytvorenú Michalom Pelechom. Obyvatelia sa dožadovali okamžitého prepustenia oboch obvinených, pretože neniesli žiadnu vinu na tom, že sa JRD rozpadlo. V opačnom prípade žiadali, aby boli všetci postupne zaistení.¹²⁶ Rozsudok napokon vyniesol Ľudový súd v Trenčíne 10. februára 1954, keď uznal Michala Pelecha a Štefana Mahríka vinných z trestného činu nepriateľského konania proti republike (§ 129) na 6 mesiacov odňatia slobody podmenečne. Odsúdení museli zaplatiť trovy trestného konania v pomere 1:1.¹²⁷

Ostatní roľníci sa tesne po rozpade družstva rýchlo rozhodli znovu samostatne hospodáriť. V priebehu mesiaca november 1953 poorali pozemky, ktoré vlastnili pred odovzdaním do fondu JRD. Nastali však obavy, že na jar nebude z čoho siať. Vzájomne sa teda medzi sebou dohodli a išli si po obilie do skladu družstva, lebo sem svoju úrodu z roku 1952 odovzdali. Rozpad JRD i tento svojvoľný akt poorania pozemkov považovalo vtedajšie vedenie ONV v Trenčíne za trestný čin a rozhodlo sa na občanov podať trestné oznámenia za porušenie HTÚP (§ 129) a niektorých dokonca obvinilo aj z rozkrádania družstevného majetku. Výsledkom súdnych pojednávaní boli finančné pokuty pre všetkých tridsiatich zainteresovaných.¹²⁸

Ani rok 1954 nebol pre obyvateľov Hámrov pokojný a bezproblémový. Pretože hamranský chotár susedil s chotármi viacerých obcí, s chotármi Trenčianskej Turnej, Soblahova, Trenčina a Mníchovej Lehoty, dochádzalo k neustálym ťahaniciam o realizáciu HTÚP so štátnou mocou i medzi občanmi zainteresovaných dedín navzájom. V konečnom dôsledku takýto zistený stav nemožno označiť za ničím výnimočný. HTÚP sa len

122 Tamže, s. 115-117.

123 Prezident Antonín Zápotocký sa tu vyjadril v tom zmysle, že treba dodržiavať zásady dobrovoľnosti pri zakladaní i vstupovaní roľníkov do družstiev, a dokonca vyhlásil, že členovia družstva, ktorí sem nevstúpili dobrovoľne, môžu z neho vystúpiť.

124 ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1953, šk. č. 22, č. j. 1195. Podľa trestného spisu M. Pelecha a spol.

125 Tamže.

126 ŠAP Trenčín, f. ONV Trenčín, MNV Hámry, odd. Zápisnice rady a pléna, r. 1950 – 1954, šk. č. 65. Zápisnica z 11. 9. 1953.

127 ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1953, šk. č. 22, č. j. 1195. Trestný spis M. Pelecha a spol.

128 Bližšie pozri: ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1953, šk. č. 23, č. j. 1499-1528. Trestné spisy. Pozri aj: ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1953, šk. č. 23, č. j. 1532. Trestný spis P. Blažka.

v roku 1950 na Slovensku týkala takmer 40 tisícov roľníkov.¹²⁹ Poľnohospodárom z Hámrov napokon štát HTÚP vyčlenil polia v blízkosti obcí Soblahov a Mníchova Lehota, čo ich značne znevýhodnilo v dôsledku väčšej vzdialenosti.¹³⁰ Roľníci sa proti takýmto rozhodnutiam ohradzovali, za čo im, samozrejme, hrozilo, že budú sankciovaní.

V Hámroch sa udial aj nasledujúci incident. Na prevedenie HTÚP prišiel 21. októbra 1954 do dediny Trenčianska Turná technik Emanuel Miller, ktorý mal previesť technické práce - premeriavanie pozemkov. 26. októbra 1954 začal s vymeriavaním aj v chotári obce Hámry. Dňa 28. októbra 1954 sa na týchto miestach stretol asi s dvadsiatimi obyvateľkami Hámrov, ktoré sa snažili zabrániť rozmeriavaniu svojich pozemkov tým, že povytáhali kolíky, ktoré do zeme zasadili technici, aby mohli zrealizovať úpravu. Ženy mali so sebou kosáky a nože na čistenie repy, pretože išli pracovať na svoje polia. Lenže to, že sem prišli „ozbrojené“, využila obžaloba Okresnej prokuratúry v Trenčíne na ich obvinenie z trestného činu násilia voči verejnému činiteľovi podľa § 177. Tento „akt násilia“ sa pre obvinené našťastie skončil len finančnou pokutou vo výške 200 Kčs pre každú zo zúčastnených osôb.¹³¹

Kolektivizácia a Trenčianske Biskupice

Podľa sčítania ľudu v roku 1948 žilo v obci Trenčianske Biskupice 1085 obyvateľov.¹³² Zdroj obživy a príjmov miestnych obyvateľov pramenil najmä z toho, že vlastnili a spoločne so svojimi rodinnými príslušníkmi obrábali pôdu. Vlastníkmi pôdy pred kolektivizáciou boli predovšetkým súkromne hospodáriaci roľníci, menšiu časť pôdy obhospodarovala a vlastnila cirkev. Celkovo k chotáru obce prináležalo až 429,55 ha pozemkov.¹³³ Najmajetnejšími roľníkmi v Trenčianskych Biskupiciach boli Ondrej Janáč, Šte-

fan Dúžek a Anna Bartoníková. Okrem pôdy vlastnili aj hospodárske budovy, živú ťažnú silu a na prácu si dokonca najímali stálych i sezónnych robotníkov. Ich hospodárstva navyše disponovali značným strojovým vybavením. Na jednej strane ich v obci obklopovala úcta a vážnosť, na strane druhej niektorí obyvatelia im závideli, a najmä chudobnejšie vrstvy prejavovali záujem vymaniť sa spod ich spoločenskej i ekonomickej závislosti.

Obec sa nachádzala v tesnej blízkosti mesta Trenčín, preto dôraz na jej dôslednom kolektivizovaní ležal v popredí záujmov miestnych straníckych funkcionárov ONV v Trenčíne. Už začiatkom roka 1949 bol v Biskupiciach ustanovený prípravný výbor pre založenie JRD, lenže družstvo sa dobrovoľným presvedčaním roľníkov nepodarilo založiť.¹³⁴ Najväčšou prekážkou pri získavaní roľníkov pre družstevnú myšlienku bola údajne prítomnosť biskupických statkárov Janáča a Dúžeka. Režim jednoducho potreboval „zapojiť“ ich hospodárstva do socialistického sektoru. Až po ich odsúdení na stratu slobody a konfiškáciu majetku sa 30. októbra 1951 nakon podarilo v obci založiť menšinové JRD III. typu. Členskú prihlášku vtedy podpísalo prvých 35 obyvateľov.¹³⁵ Prvým predsedom JRD sa stal Adam Chrastina a podpredsedom Ján Ďurža.¹³⁶

Živý i mŕtvy inventár družstva pochádzal predovšetkým zo skonfiškováných majetkov O. Janáča a Š. Dúžeka. O pridelení tohto konfiškátu v celkovej hodnote okolo 2,7 milióna Kčs¹³⁷ (išlo najmä o zvieratá, hospodárske budovy a mechanizačné prostriedky) v prospech JRD rozhodol ONV v Trenčíne výmerom z 13. novembra 1951.¹³⁸ Pôda patriaca k fondu novozaloženého družstva pozostávala najmä z pasienkov, bývalého urbariátu a asi 14 ha tvorila skonfiškovaná, pôvodne cirkevná pôda.¹³⁹ Iba zanedbateľné množstvo pozemkov „priniesli so sebou“ zakladajúci členovia. Družstvo začalo hospodáriť s výmerou pôdy okolo 135 ha, z toho 58 ha predstavovala

129 HLAVOVÁ, V.: *Policajno-administratívny a ekonomický nátlak*, s. 173.

130 Kronika JRD Trenčianska Turná, časť Hámry, s. 113.

131 ŠAP Trenčín, f. OP TN, r. 1954, šk. č. 27, č. j. 1511. Trestný spis Kataríny Pevnej a spol.

132 ŠÍŠMIŠ, M.: *Trenčín. Vlastivedná monografia 1*. Bratislava 1993, s. 233.

133 ŠAP Trenčín, f. ONV Trenčín, r. 1952 (V-XII), odd. Zápisnice rady ONV v Trenčíne, šk. č. 40. Zápisnica z 13. 12. 1952. Zimná kampaň na dedine v okrese Trenčín.

134 Kronika JRD Trenčianske Biskupice, s. 20.

135 Tamže.

136 Tamže, s. 21.

137 Rozumej ohodnotenie majetku pred menovou reformou v roku 1953.

138 Kronika JRD Trenčianske Biskupice, s. 24.

139 Tamže.

pôda orná.¹⁴⁰ Do podstaty patrilo v roku iba 26 roľníckych usadlostí z celkového počtu asi 160.¹⁴¹ Väčšina roľníkov jednoznačne preferovala súkromné vlastníctvo, v ich držbe naďalej zostávalo až 249, 61 ha pôdy.¹⁴²

Ani členovia MNV v Trenčianskych Biskupiciach neboli o výhodách spoločného hospodárenia úplne presvedčení. Do družstva z nich nevstúpila do konca júna 1952 ani polovica. To sa, samozrejme, nepáčilo funkcionárom ONV v Trenčíne a pomery v dedine i patrične kritizovali. MNV nakoniec pod hrozbou disciplinárnych následkov musel (do júla 1952) získať pre JRD najmenej dvadsiatich malých a stredných roľníkov.¹⁴³ V auguste dokonca prišiel do dediny agitovať samotný predseda ONV Štefan Minárik.¹⁴⁴ Prvý predseda Adam Chrastina nevyhovoval požiadavkám vtedajšej garnitúry, a preto ho už v roku 1952 vo funkcii vystriedal spoľahlivejší Jozef Šišovský.¹⁴⁵ Najmä na sklonku roka sa podarilo rôznymi prostriedkami dosiahnuť obnovenie dynamiky v oblasti rozširovania členskej základne. Mimo JRD zostalo už len niekoľko hospodárstiev s celkovou výmerou do 38, 25 ha.¹⁴⁶ Na silnú agitačnú kampaň v obci si spomína aj obyvateľka Mária Kaššovicová: „V roku 1952 sa u nás na dedine rozbehla masová presvedčovací akcia. Moja rodina odmietala vstúpiť do družstva, lenže na jeseň prišli k nám domov zástupcovia z MNV. Otec prihlášku podpísať nechcel, pretože sme sa báli, čo vlastne s nami bude, keď odovzdáme pôdu. My sme tomu družstevnému hospodáreniu ktovieako neverili. Lenže, keď k nám chodili čoraz častejšie a začali sa nám aj vyhrážať, že otca zatvoria do väznice, nakoniec sme sa zo strachu podpísali.“¹⁴⁷

Začiatky fungovania JRD Trenčianske Biskupice sa podobne ako u iných družstiev niesli v znamení určitých ťažkostí, pretože jeho členovia neboli práve najlepšimi odborníkmi na spoločné hospodárenie. V roku 1953 došlo aspoň k čiastočnému sústredeniu hospodárskych zvierat. Niektoré kone však naďalej zostávali v súkromných maštaliach, pretože samotní členovia JRD so sústredením koní nesúhlasili.¹⁴⁸ V januári 1953 boli napríklad sústredené sliepky v počte asi osemdesiat kusov do provizórnej družstevnej hydinárne, lenže krátko nato, v dôsledku nevyhovujúcich hygienických podmienok, uhynuli na mor.¹⁴⁹

Už koncom roka 1953 sa začínajú v hospodárení vyskytovať značné nedostatky. Prejavovali sa najmä škriepkami o úrodu i výsledky družstva medzi jednotlivými pracovníkmi.¹⁵⁰ Všeobecná situácia v krajine i celková nespokojnosť s realizáciou menovej reformy, znamenajúca aspoň krátkodobé uvoľnenie pomerov v spoločnosti spôsobila, že nespokojní roľníci začali z miestneho JRD vystupovať. Celkovo do konca roku 1954 vystúpilo 18 roľníkov s výmerou pôdy spolu približne 50 ha. Medzi vystupujúcimi bol aj bývalý predseda Adam Chrastina.¹⁵¹

K jedným z tých, ktorí v roku 1953 podpísali odhlášku, patrila aj rodina Hricková. O týchto udalostiach hovorí dcéra M. Kaššovicová: „V družstve sme boli iba rok a keďže sme doň vstúpili nedobrovoľne, rozhodli sme sa vystúpiť. Mysleli sme si, že si takto polepšíme. Hoci nám prinavrátili pôdu, prirodzene sme nemali na jar čo siať. Do družstva sme odovzdali pôvodne aj dve kravy, tie si však JRD ponechalo. Vrátili nám koňa, lenže celú zimu trpel nedostatkom krmív.“¹⁵²

140 ŠAP Trenčín, f. ONV Trenčín, r. 1952 (V-XII), odd. Zápisnice rady ONV v Trenčíne, šk. č. 40. Zápisnica zo 4. 7. 1952. Správa o situácii v obci Trenčianske Biskupice a úlohy vyplývajúce z dokumentov strany a vlády o JRD na miestne pomery.

141 Tamže.

142 Tamže.

143 ŠAP Trenčín, f. ONV Trenčín, r. 1952 (V-XII), odd. Zápisnice rady ONV v Trenčíne, šk. č. 40. Zápisnica zo 4. 7. 1952. Uznesenie č. 407/1952.

144 Kronika JRD Trenčianske Biskupice, s. 38.

145 Tamže, s. 45.

146 ŠAP Trenčín, f. ONV Trenčín, r. 1952 (V-XII), odd. Zápisnice rady ONV v Trenčíne, šk. č. 40. Zápisnica z 13. 12. 1952. Zimná kampaň na dedine v okrese Trenčín.

147 Z rozhovoru s miestnou rodáčkou Máriou Kaššovicovou, 21. 1. 2008.

148 ŠAP Trenčín, f. ONV Trenčín, MNV Trenčianske Biskupice, odd. Zápisnice rady MNV, 1955 - 1964, šk. č. 331. Zápisnica z 25. 8. 1958.

149 Kronika JRD Trenčianske Biskupice, s. 48.

150 Napríklad pri rozdeľovaní prídeltov cukru dochádzalo k hádkam pracovníkov živočíšnej a rastlinnej výroby. Tí, čo pracovali v rastlinnej výrobe, jednoducho odmietali cukor prerozdeľovať a nechávali si ho len pre vlastnú spotrebu. ŠAP Trenčín, f. ONV Trenčín, r. 1953 (VII-XII), odd. Zápisnice rady ONV v Trenčíne, šk. č. 42. Zápisnica z 18. 12. 1953. Nedostatky v JRD Trenčianske Biskupice.

151 Kronika JRD Trenčianske Biskupice, s. 60 - 61.

152 Z rozhovoru s miestnou rodáčkou Máriou Kaššovicovou, 21. 1. 2008.

V roku 1956 prebiehala v obci nová vlna agitačnej kampane.¹⁵³ V novembri sa napríklad uskutočnil „hovor s ľudom“, ktorého výsledkom malo byť úplné kolektivizovanie dediny.¹⁵⁴ Pritom hospodárska situácia roľníkov sa ich vstupom do družstva často iba zhoršovala. Do úvahy treba vziať aj fakt, že na spoločnom sa poľnohospodárom jednoducho pracovať nechcelo. Na podobné nedostatky, pretrvávajúce ešte aj v roku 1959, reagoval aj MNV, ktorý kritizoval celú správu JRD slovami: „Hoci XI. zjazd ČSKSS uložil zvyšovanie hektárových výnosov, na našom JRD je to opačne. Pôda je veľmi dobrá, len hektárové výnosy sú zlé, a to len preto, že je zlá organizácia práce, hnoj nie je ani doteraz vyvezený, pôda nepooraná i keď sú priaznivé poveternostné podmienky. Kone, ktoré sú už sústredené, nie sú podkované, len preto, aby sa na nich nemuselo robiť.“¹⁵⁵

Predovšetkým prostredníctvom psychologického nátlaku a neustáleho prehovárania obyvateľov zo strany funkcionárov MNV sa do roku 1960 podarilo dedinu takmer úplne kolektivizovať. Mimo JRD zostalo hospodáriť len 5 roľníkov, každý s výmerou pôdy do 0,5 ha. Aj títo poslední súkromne hospodáriaci gazdovia boli však neustále predvolávaní na MNV.¹⁵⁶

Socializácia dediny sa definitívne ukončila rokom 1961. JRD Trenčianske Biskupice vtedy administratívne spojili s družstvom v Opatovciach.¹⁵⁷

Koniec „dedinských boháčov“ v Biskupiciach. Ondrej Janáč a Štefan Dúžek

Ondrej Janáč vlastnil pred rokom 1951 okolo 43 ha pôdy.¹⁵⁸ Okrem toho choval množstvo hospodárskych zvierat a disponoval viacerými mechanizačnými prostriedkami. Na svojich majetkoch zamestnával celoroč-

ne niekoľkých robotníkov. V čase žatvy si na prácu najímal sezónnych pracovníkov z Biskupíc, ale i okolitých obcí. Splňal teda všetky kritériá „nenávideného dedinského boháča“. Jeho rozsiahle, dobre prosperujúce hospodárstvo od začiatku muselo pútať pozornosť vtedajšieho mocensko-politického aparátu. Aktivita, ktoré v tomto smere štát vyvíjal, jednoznačne smerovali k znárodneniu tejto roľníckej usadlosti.

O. Janáčovi na základe zákona č. 27/1949 o mechanizácii ONV Trenčín odobral niektoré poľnohospodárske stroje i mechanizačné prostriedky. To značne sťažovalo chod gazdovstva a spôsobovalo aj problémy s plnením dodávok na verejné zásobovanie. Orgány štátnej správy ho zaistili už v januári 1951.¹⁵⁹ Zaisteniu predchádzali časté domové prehliadky a návštevy straníckych funkcionárov. Až napokon 8. januára prišli pre neho domov príslušníci Štátnej bezpečnosti, pretože údajne zámerne poškodzoval republiku a dostatočne si neplnil kontingent.¹⁶⁰ Je zrejme, že hlavnou príčinou vzatia do väzby bolo najmä triedne hľadisko, a tiež potreba ľahko získať majetok potrebný na kolektivizovanie dediny. Súd, ktorý sa konal 23. mája 1951, odsúdil O. Janáča na základe § 135 (ohrozovanie jednotného hospodárskeho plánu) a § 85 (sabotáž) podľa trestného zákona č. 86/1950 Zb.¹⁶¹ Za svoje nepodriadenie sa požiadavkám režimu dostal trest odňatia slobody na jeden rok, konfiškáciu celého majetku v prospech štátu (neskôr pridelený JRD Trenčianske Biskupice), pokutu vo výške 30 000 Kčs a stratu čestných práv občianskych na dobu 5 rokov. Proti rozhodnutiu sa, samozrejme, odvolal na Krajský súd v Bratislave, lenže trest mu ešte zvýšili na jeden a pol roka a občianske práva mal stratiť navždy.¹⁶²

Na výkon väzby nastúpil do väznice v Leopoldove.¹⁶³ To však ešte netušil, že si časť

153 ŠAP Trenčín, f. ONV Trenčín, MNV Trenčianske Biskupice, odd. Zápisnice rady MNV 1955 - 1964, šk. č. 331. Zápisnica zo 6. 7. 1956.

154 ŠAP Trenčín, f. ONV Trenčín, MNV Trenčianske Biskupice, odd. Zápisnice rady MNV 1955 - 1964, šk. č. 331. Zápisnica z 23. 11. 1956.

155 ŠAP Trenčín, f. ONV Trenčín, MNV Trenčianske Biskupice, odd. Zápisnice rady MNV 1955 - 1964, šk. č. 331. Zápisnica z 23. 1. 1959.

156 ŠAP Trenčín, f. ONV Trenčín, MNV Trenčianske Biskupice, odd. Zápisnice rady MNV 1955 - 1964, šk. č. 331. Zápisnica z 19. 2. 1960. Uznesenie č. 29/1960.

157 Kronika JRD Trenčianske Biskupice, s. 134.

158 Archív zboru väzenskej a justičnej stráže Slovenskej republiky v Leopoldove (ďalej A ZVJS Leopoldov), f. „Kulak“ 1952 - 1953. Zoznamy a spisy rodinných celkov, zväzok Bratislava, č. j. SZN-6200/102-taj-53-1844. Zisťovací dotazník č. 3499/0307-taj-53.

159 Kronika JRD Trenčianske Biskupice, s. 19.

160 Z rozhovoru s Martou Šišovskou (dcéra Ondreja Janáča), 21. 1. 2008.

161 ŠAP Trenčín, f. Registre OP TN, r. 1951, č. 23. Trestný spis OS v Trenčíne o O. Janáčovi sa nezachoval.

162 ŠAP Trenčín, f. Registre OP TN, r. 1951, č. 23.

163 Informácie čerpané z rozhovoru s Martou Šišovskou (dcéra Ondreja Janáča), 21. 1. 2008.

výkonu trestu bude musieť odpykať v tábore nútených prác.¹⁶⁴ Po odvolacom pojednávaní sa už do väzenia v Leopoldove nevrátil, ale zaradili ho „na prevýchovu“ do TNP v českom Jáchymove. Prácu v uránových baniach vykonával skoro 11 mesiacov (od 27. augusta 1951 do 8. júla 1952).¹⁶⁵ Od perzekúcií nebola uchránená ani jeho rodina, pretože po skončení majetku mala byť presídlená za prácou do Želiezoviec, na základe tajného výnosu troch ministrov o zrealizovaní už spomínanej Akcie „K“. Umiestňovanie a presídľovanie rodinných príslušníkov odsúdených „dedinských boháčov“ na štátne majetky sa však stretávalo s problémami, najmä pre nedostatok ubytovacích jednotiek v mieste ich nového pôsobiska.¹⁶⁶ Do leta 1953 na Slovensku stále zostávalo 48 rodín (medzi nimi aj družka Ondreja Janáča – Katarína Plšková a ich dcéra Marta), u ktorých zatiaľ nebolo rozhodnuté o vysťahovaní, ani určené miesto nového pôsobiska či schválený dátum vysťahovania.¹⁶⁷ 12. augusta 1953 zasadala komisia ONV v Trenčíne, ktorá rozhodla v prospech vysídlenia celej rodiny Ondreja Janáča.¹⁶⁸ V tomto období (nie je známy presný dátum) však už minister národnej bezpečnosti Karol Bacilek tajným ústnym rozkazom vydal pokyn, aby sa premiestňovanie rodinných celkov načas zastavilo, čím boli krajské i okresné orgány mimoriadne zaskočené.¹⁶⁹ ONV v Trenčíne teda síce vydal pokyn na vysťahovanie rodiny O. Janáča, ale v dôsledku spomínaných okolností sa už našťastie nezrealizovalo. 18. februára 1954 politický sekretariát Ústredného výboru KSČ oficiálne zrušil smernice troch ministrov, a tým vlastne zastavil ďalšie pokračovanie Akcie „K“.¹⁷⁰

Na toto obdobie neslobody si spomína dcéra O. Janáča, Marta Šišovská: „Mala som vtedy iba 6 rokov, ale pamätám si, že

k nám domov chodili komunisti. Vypočúvali môjho otca až jedného dňa po neho prišli a zobrali ho do väzenia. Zavreli ho vtedy s tým, že si neplní dodávkové povinnosti a že je nepriateľom režimu. Aj ľudí, čo pre neho pracovali nahovárali, aby mu uškodili. Tvrdili im, že keď ho odsúdia, tak sa im prerozdeli náš majetok. Oni tomu naozaj uverili. Začalo sa to tak, že nedávali dobytku jesť to, čo potreboval, tým pádom kravy nemali mlieka a nebolo na kontingent. Ten proces bol pre mňa silný zážitok, otca viedli dozorcovia ako nejakého zločinca a nakoniec odsúdili. Najskôr ho poslali do Leopoldova, potom do ťažkého väzenia do uránových baní v Jáchymove. Pre mňa a mamu to bolo ťažké obdobie, lebo sme skoro o všetko prišli. Ostal nám iba dom, kde sme predtým ubytovávali sezónnych robotníkov. Ten bol našťastie napísaný na matku, tak nám ho nemohli zobrať. Mama si nemohla nájsť dobrú prácu, preto sme žili vo veľkej biede. Otca som bola aj navštíviť v Jáchymove. Mňa za ním pustili, ale matka za ním do vnútra nesmela. Ona sa mohla rozprávať len cez také husté pletivo, že by cezeň prešla hádam len špendlíková hlavička. Zdravotný stav otca bol našťastie celkom dobrý a najmä po psychickej stránke mu pomáhala množstvo kňazov, ktorých tam s ním zatvorili. Tí mali často ešte horšie podmienky. Keď sa otec vrátil z väzenia, zostával neustále pod dozorom. Mal problém nájsť zamestnanie. Nakoniec mu pomohol jeden náš známy a zamestnal sa ako skladník na Hydrostave v Trenčíne. Aj ľudia v Biskupiciach k nám boli veľmi odmeraní. Báli sa, že ich tiež zatvoria, veď zatvárali aj takých, čo nič nemali. Otca súdne rehabilitovali v roku 1990. Toho sa nedožil, pretože zomrel v roku 1982.“¹⁷¹

Štefan Dúžek, podobne ako Ondrej Janáč, patrila k roľníkom s prosperujúcim hos-

164 Problematikou TNP sa bližšie zaoberajú napríklad práce:

KAPLAN, K.: Tábor nucene práce v Československu v letech 1948 - 1954. In: *Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV: Sv. č. 3*, Praha 1992, s. 79-187; SIVOŠ, J.: Tábor nutej práce na Slovensku v rokoch 1948 - 1953. In: *Pamäť národa*, Bratislava 2005, č.1, s. 8-27; VARINSKÝ, V.: *Tábory nutej práce na Slovensku v rokoch 1941 - 1953*. Banská Bystrica 2004, 126 s.; VRABCOVÁ, E.: Pracovné tábory a tábory nutej práce na Slovensku v rokoch 1945 - 1953. In: MIKLOŠKO, F. - SMOLÍK, P. - SMOLÍKOVÁ, G. (zost.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 - 1989*. Prešov 2001, s. 367-402.

165 *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 - 1989 II*. Ed. Gabriela Smolíková. Prešov 2001, príloha CD -ROM. (Zoznamy. Zoznam deportovaných v rámci Akcie „K“.)

166 JECH, K.: *Vystěhování selských rodin ze Slovenska*, s. 68-69. Takto odsúdení roľníci a ich rodinní príslušníci navyše nemohli pracovať v živočíšnej výrobe, aby tak neškodili socialistickému zriadeniu.

167 Tamže, s. 71.

168 A ZVJS Leopoldov, f. „Kulak“ 1952 - 1953. Zoznamy a spisy rodinných celkov, zväzok Bratislava, č. j. SZN-6200/102-taj-53-1844. MNB Správa nápravného zariadenia.

169 JECH, K.: *Vystěhování selských rodin ze Slovenska*, s. 73.

170 Tamže, s. 74.

podárstvom. Pred kolektivizáciou vlastnil asi 35 ha pôdy, hospodárske budovy i potrebné mechanizačné zariadenia.¹⁷² Z hospodárstva mu, samozrejme, plynuli aj patričné vysoké dodávky na verejné zásobovanie. Pritom až 22 ha z jeho pozemkov tvorili pasienky, kvalitnejšia orná pôda predstavovala v roku 1951 už len 14, 49 ha.¹⁷³ Ekonomický nátlak v podobe kontingentov sa neustále zvyšoval a v roku 1950 Š. Dúžekovi nariadili okrem iného odovzdať vyše 8 500 litrov mlieka. Jeho dojnice však podľa výpovede svedkov priemerne nadojili len sedem až osem litrov mlieka denne. Z nich musel zásobovať svoju rodinu, ale i rodiny štyroch trvalých zamestnancov.¹⁷⁴ Kontingent teda v žiadnom prípade splniť nemohol. Svoju úlohu zohralo najmä triedne hľadisko, označili ho za „dedinského boháča“ a nepriateľa socializmu, ktorý zámerne poškodzuje ľudovodemokratické zriadenie.

Do väzby ho vzali 16. januára 1951 za neplnenie záväzkov voči verejnému zásobovaniu.¹⁷⁵ Okresný súd v Trenčíne Š. Dúžeka odsúdil v procese, ktorý sa konal 20. januára 1951, za základe § 85 (sabotáž) a § 135 (ohrozovanie jednotného hospodárskeho plánu) podľa trestného zákona č. 86/1950 Zb. na jeden rok odňatia slobody, finančnú pokutu vo výške 20 000 Kčs, konfiškáciu celého majetku a stratu občianskych práv na 5 rokov. Proti rozsudku sa odvolal, lenže trest mu ešte zvýšili na dva roky a stratu čestných občianskych práv navždy. Keďže nemal dostatok finančných prostriedkov na zaplatenie pokuty, trest odňatia slobody mu mali predĺžiť ešte o ďalšie tri mesiace.¹⁷⁶ Vo väzbe Š. Dúžek zostal do 27. augusta 1951.¹⁷⁷ Potom ho presunuli do pracovného útvaru v Piešťanoch, kde si „odpykal“ zvyšok výkonu trestu.¹⁷⁸

Jeho rodina mala byť tiež vysťahovaná z Bratislavského kraja, lenže rozhodnutie ONV z 12. augusta 1953 v prospech vysídlenia Š. Dúžeka a jeho ďalších troch rodinných príslušníkov¹⁷⁹ prišlo v čase, keď sa od hro-

madnej realizácie Akcie „K“ upustilo. Navyše jeho skonfiškovaný majetok už plne využívalo JRD Trenčianske Biskupice. Iba rodinný dom obec umožnila rodine sčasti užívať pre neplnoleté deti, ktoré zostali s matkou úplne bez prostriedkov. O živote v totalitnom režime hovorí dcéra Š. Dúžeka, Eva Koritková: „V období, keď otca zatvorili, som mala si 10 rokov. Najskôr ho dali do vyšetrovacej väzby v Trenčíne, potom istý čas si odsedel v Ilave, a nakoniec v Leopoldove. Skončil v pracovnom útvaru v Piešťanoch, kde pracoval v tehelni. Už v roku 1948 bola štátnymi orgánmi znárodnená Považská obchodná spoločnosť, v ktorej bol otec jedným zo štyroch podielnikov. Táto spoločnosť zásobovala potravinami, šatstvom a inými výrobkami takmer celé Považie. Otec on už aj tušil, že to takto dlho nevydrží. Teda, že nebude môcť vo veľkom slobodne hospodáriť. Preto, keď sa v obci navrhovala myšlienka založenia družstva, tak súhlasil, že teda vstúpi, lenže to sa im už akosi nepozdávalo. Družstvo potom založili hlavne bezzemkovia a bývalí břeši.¹⁸⁰ U nás bývali trvale štyri břešské rodiny, poskytovali sme im okrem mzdy všetko potrebné, vrátane ubytovania i oblečenia. Otca vlastne odsúdili preto, že si neplnil dodávky, lenže my sme ich plniť nemohli. Mali sme splnené mäso, ale dodávky mlieka záviseli od toho, koľko sme nadojili. Paradoxne aj sudca, ktorý otca odsúdil, bol náš rodinný známy, lenže tlak z vrchu bol taký silný, že otca jednoznačne odsúdili. Keď skonfiškovali majetok, zostali sme doslova ako po vyhorení. Vzali nám úplne všetko, vrátane otcovho oblečenia. Mali sme taký veľký trezor, v ktorom okrem peňazí mali rodičia aj doklady o pôde. Keď nás súdne rehabilitovali, navrátené parcely vychádzali iba z trestného spisu. Sudca matke navrhoval, aby sa rozviedla, že potom budeme mať lepšie vyhliadky. S tým, samozrejme, nesúhlasila. Najskôr nás chceli aj vysídliť do Želiezoviec na prácu v štátnych majetkoch, lenže na tom už MNV v Biskupiciach netrval. Povedali, že Dúžek už bol

171 Z rozhovoru s Martou Šišovskou (dcéra O. Janáča), 21. 1. 2008.

172 A ZVJS Leopoldov, f. „Kulak“ 1952 – 1953. Zoznamy a spisy rodinných celkov, zväzok Bratislava, č. j. SZN-6206/ 102-taj-53. Zisťovací dotazník č. 3500/0307-taj-53.

173 Trestný spis OP Trenčín, Pt. č. 61/51. Kópia v súkromnom archíve Evy Koritkovej (dcéry Š. Dúžeka).

174 Tamže.

175 ŠAP Trenčín, f. Registre OP TN, r. 1951, č. 23. Trestný spis OP Trenčín, č. 61/1951 v súkromnom archíve Evy Koritkovej (dcéra Štefana Dúžeka). Kópia rozsudku v osobnom archíve autorky.

176 Tamže.

177 *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 - 1989 II*. Ed. Gabriela Smolíková. Prešov 2001, príloha CD-ROM. (Zoznamy. Zoznam deportovaných v rámci Akcie „K“.)

178 Trestný spis OP Trenčín, č. 61/1951. Súkromný archív Evy Koritkovej.

179 A ZVJS Leopoldov, f. „Kulak“ 1952 - 1953. Zoznamy a spisy rodinných celkov, zväzok Bratislava, č. j. SZN-6206/ 102-taj-53. MNB Správa nápravného zariadenia.

dostatočne potrestaný a koniec koncov náš majetok i hospodárske budovy už využívalo družstvo. My sme sa v roku 1954 presťahovali do domu, ktorý predtým otec staval svojej sestre, zhodou okolností prvej manželke O. Janáča. Keď sa vrátil z väzenia, na jednu nohu kríval, pretože pri práci v tehelni ho privälil vozík. Vo väznici s ním sedeli okrem kulkov najmä kňazi. Rehabilitácie sa otec nedožil, zomrel v roku 1974. Doba to bola ťažká, lenže my sme na rozdiel od iných našťastie prišli „len“ o majetok, nie o život.“¹⁸¹

Okrem biskupických „dedinských boháčov“ O. Janáča a Š. Dúžeka v januári 1951 zaistili aj miestnu statkárku Annu Bartoníkovú. Jej prípad sa takmer identicky zhoduje s predchádzajúcimi dvoma, ibaže bývalý majetok nenadobudlo družstvo v Trenčianskych Biskupiciach, ale pripadol v prospech Štátnych majetkov Soblahov.¹⁸²

Smutná bilancia socializácie poľnohospodárstva

Rok 1960, v ktorom došlo k zavŕšeniu skoro desaťročného procesu socializácie slovenskej dediny, bol zároveň aj záverečným rokom dovtedy kampaňovito organizovaného obmedzovania, potlačania a násilnej likvidácie príslušníkov tzv. kulackej vrstvy. Kvantifikovať množstvo obetí kolektivizácie odsúdených, obžalovaných či inak nespravodlivo trestaných v trenčianskom regióne sa nám vďaka neúplným záznamom a chýbajúcim spisom pravdepodobne nikdy nepodariť presne. Napriek tomu treba konštatovať, že v tejto oblasti sa naplno prejavila krutosť komunistického režimu pri likvidácii svojich odporcov. Masové súdne i mimosúdne postihy, najmä počas rokov 1948 - 1954, sa stali trvalou súčasťou politiky združstevňovania v tomto regióne. Svedčia o tom aj nasledujúce čísla. Len v roku 1952 bolo činnosťou trestných komisií, spadajúcich pod patronát ONV v Trenčíne, zaznamenaných 1974 trestných oznámení, z toho až 720 na malých a stredných roľníkov. Potrestaných trest-

nými výmermi referentov bolo až 547 prípadov, trestnými výmermi vydanými trestnou komisiou 229 prípadov a trestnými rozkazmi vydanými referentmi 523 prípadov. Do TNP poslali v roku 1952 jedenásť mužov a jednu ženu, množstvo uložených pokút presiahlo výšku 1,7 milióna Kčs. Nehovoriac o výške trestov, zaradení do TNP a peňažných pokút, ktoré boli v roku 1952 „previnilcom“ uložené činnosťou ľudového súdu.

Miera trestania sa v priebehu desaťročia menila a proces kolektivizácie prešiel viacerými vzostupnými i zostupnými fázami. Od prudkého tempa združstevňovania v rokoch 1949 - 1953, keď sa predovšetkým prostredníctvom realizácie Akcie „K“ podarilo znárodníť nespočetné množstvo roľníckych usadlostí, až po čiastočnú stagnáciu v zakladaní JRD, spôsobenú aj všeobecnou nespokojnosťou so zavedením novej reformy. Už koncom roka 1957 sa však v kategórii roľníckych hospodárstiev s výmerou pôdy od 20 do 50 ha v celom Československu nachádzalo iba 1251 gazdovstiev, priemerne s výmerou 23, 89 ha pôdy na jednu usadlosť. Zostal teda iba zlomok z pôvodných 35 159 usadlostí, z ktorých sa ešte v roku 1949 na Slovensku nachádzalo 7506.¹⁸³

Hoci sa vtedajšie vedenie ÚV KSČ snažilo uplatňovať nové prístupy, tlak na roľníkov, aby vstupovali do družstiev, naďalej pokračoval. V nižších stranických štruktúrach sa nový kurz voči dedine stretával skôr s nepochopením, najmä čo sa týkalo pomoci súkromným roľníkom.¹⁸⁴ Napríklad v 44 % okresoch republiky sa potrebné zmeny v zaznamenávaní výmery pôdy do októbra 1954 nerealizovali vôbec.¹⁸⁵ Zlepšenie v rozpisoch nastalo len čiastočne, vplyvom zmiernenia opatrení voči roľníkom, aby tak plnili dodávky a vstupovali do JRD. Naďalej sa však porušovala zásada dobrovoľnosti vstupu do družstva a samostatné hospodárenie sa sťažovalo ekonomickými prostriedkami. Takáto situácia pretrvávala až do konca 50. rokov.

Ani rok 1968 nepriniesol očakávanú rehabilitáciu všetkých postihnutých roľní-

180 Slovo „bíreš“ znamená deputátnik. V minulosti sa tak nárečovo označovali pracovníci v trvalom námezdnom pomere.

181 Z rozhovoru s Evou Koritkovou (dcéra Štefana Dúžeka), 27. 3. 2008.

182 A ZVJS Leopoldov, f. „Kulak“ 1952 - 1953. Zoznamy a spisy rodinných celkov, zväzok Bratislava, č. j. SZN-6202/ 102-taj-53. Zisťovací dotazník č. 3497/0307-taj-53. A. Bartoníkovú Okresný súd Trenčín najskôr odsúdil „iba“ na šesť mesiacov odňatia slobody, konfiškáciu celého majetku, peňažný trest 30 000 Kčs a stratu občianskych práv na tri roky. Bola však presvedčená o nespravodlivosti rozsudku, preto sa odvolala. Trest jej zvýšili na jeden a pol roka odňatia slobody a občianske práva mala stratiť navždy. ŠAP Trenčín, f. Registre OP TN, r. 1951, č. 23. Trestný spis OP Trenčín, č. 30/1951 o Anne Bartoníkovej sa nezachoval.

183 JECH, K.: *Soumrak selského stavu*, s. 177.

184 HLAVOVÁ, V.: *Formy nátlaku a represii voči bohatým roľníkom*, s. 564 - 565.

kov. Predpoklad, že takéto problémy vyrieši zákon o mimosúdnej rehabilitácii, sa tiež ukázal ako nesprávny, pretože revízia bola uskutocnená len v zanedbateľnom množstve prípadov. Presvedčenie o správnosti kolektivizácie naďalej zostávalo základným stavebným kameňom v oblasti poľnohospodárskej politiky a na revíziu „kulakov“ sa akosi zabudlo.

S týmto stanoviskom sa na schôdzi stotožnilo aj vedenie ONV v Trenčíne slovami: „Socializácia poľnohospodárstva bola správna. Ani jeden člen strany sa nemusí hanbiť, že sa jej zúčastnil. Ak by sa nebola uskutočnila, museli by sme ju robiť teraz... No i napriek tomu naša spoločnosť dlhuje veľa našim poľnohospodárom. Právom sa dožadujú rehabilitácie aj JRD. Rehabilitovať však nebudeme statkárov, kulakov, špekulantov a tých, čo vlastnili pôdu a nechceli ju obrábať...“¹⁸⁶ V trenčianskom okrese sa hlasy odsudzujúce praktiky straníckych

orgánov ozývali skôr výnimočne, väčšinou prostredníctvom anonymov.¹⁸⁷ Poľnohospodárska politika komunistického režimu nedopustila inú než socialistickú alternatívu vývinu poľnohospodárstva.

Rehabilitáciu postihnutých osôb v plnej miere umožnil až pád totalitného režimu v novembri 1989. Aj najviac postihnutí roľníci z dedín trenčianskeho regiónu boli súdne rehabilitovaní (na základe zákona č. 119/1990 Zb.) až po roku 1989, takže sa jej vlastne už nedožili. Zákonom č. 87/1991 Zb. o mimosúdnej rehabilitácii, ktorý umožnil nápravu krívd spáchaných režimom, sa tiež štát postaral o finančné odškodnenie niektorých postihnutých roľníkov. Odškodné dostali zvyčajne až potomkovia perzekvovaných osôb. Tí poľnohospodári, ktorí kolektivizáciu prežili takpovediac „na vlastnej koži“, sa zadosťučinenia za svojho života nedočkali.

Summary

Collectivization and its Victims in Villages of Trenčín District 1948 - 1960

One form of political persecution during the Communist era in Czechoslovakia was collectivization in agriculture, particularly as it was enforced violently. It was inflicted especially upon Kulaks but also against other farmers. In contemporary propaganda the Communist regime described rich farmers as enemies of socialist agriculture and adversaries of collectivization. This paper systematically studies the situation in five Slovak villages in the region Trenčín during the period of 1948 to 1960. With use of documents mainly of regional character and publications the author analyzes the foundation of cooperative farms author presents different forms of persecutions and also deals with the lives and fates of persecuted farmers. The main point of the study is to comment on the human dimension of collectivization using authentic witnesses of persecuted farmers.

185 ŽATKULIAK, J.: *Perzekúcie roľníkov po roku 1948*, s. 645.

186 Komunisti sa pričinia o odčinenie spáchaných krívd. *Trenčianske noviny*, roč. 9, č. 26 z 25. 6. 1968, s. 1

187 *Trenčianske noviny*, roč. 9, č. 21, 22, 23 z roku 1968.

Kdo zabil Matúše Černáka?

PhDr. Prokop Tomek
(1965) absolvent Filozofické fakulty UK v Prahe, pracuje vo Vojenskom historickom ústave v Prahe.

Nevysvětlená úmrtí bývají vědním tématem nekonečných spekulací. Některá jména se přetřásají znovu a znovu, ač často neexistují skutečné důvody pro nějaké spekulace. Jiná nezaznívají takřka vůbec a přitom právě o nich existují skutečné skryté příběhy. Pachatelé některých atentátů nebyli ani obviněni a nebudou patrně nikdy potrestáni. Jednou z dosud neobjasněných kauz je skutečné pozadí atentátu na slovenského politika Matúše Černáka.

Matúš Černák se narodil 23. srpna 1903 ve Vieske u Turčianského Svätého Martina v rodině mlynáře. V letech 1913 – 1917 studoval na Piaristickém gymnáziu v Prievidzi, 1917 – 1919 na gymnáziu v Kežmarku a 1919 – 1922 na gymnáziu v Banskej Bystrici. Od roku 1922 do roku 1928 studoval na Univerzitě Karlově v Praze – obor filosofie, historie a zeměpis a v průběhu studia, v letech 1924 – 1925 studoval i na Univerzitě v Lipsku.

V roce 1926 se stal Matúš Černák středoškolským profesorem, nejdříve na státním gymnáziu v Bratislavě a v roce 1928 krátce v Trnavě. Koncem roku 1928 nastoupil vojenskou prezenční službu v Košicích. První rok strávil na tamní důstojnické škole a další rok sloužil u hraničářského praporu v Trebišově. Po vykonání vojenské prezenční služby učil od roku 1930 znovu na reálném gymnáziu v Bratislavě. Roku 1932 se stal sekretářem místní skupiny Matice slovenské v Bratislavě. Angažoval se politicky, zprvu na místní úrovni, byl členem městského zastupitelstva v Bratislavě za Hlinkovu slovenskou ľudovou stranu. Roku 1931 se oženil a v průběhu doby se stal otcem dvou synů, jeden z nich ale ještě v dětském věku zemřel. V HSLS nezastával Černák před válkou významné funkce. Do strany vstoupil dokonce až v roce 1938. Získal si ale již dříve jméno jako aktivní zastávce požadavku autonomie Slovenska v intelektuálním prostředí. Roku 1937 na slavnosti Matice Slovenské v Bratislavě vyřkl větu, kterou se stal populární: „Náš je ten kus zeme pod Tatrami, nám z nej patrí výnos celý!“¹

Do „velkých“ dějin vstoupil poprvé v dramatickém podzimu 1938, kdy 24. září doplnil jako zástupce Hlinkovy slovenské ľudové strany vládu gen. Jana Syrového v roli minist-

ra bez portfeuille. V době tzv. druhé republiky měl vlastně zastávat roli „ministra krajana“ pro Slovensko, podobně jako bývali jmenováni do rakousko-uherských vlád ministři pro otázky některých částí monarchie. Abdikoval ale již 3. října 1938 poté, co nebyl akceptován jeho osobní ultimativní požadavek odevzdání vlády na Slovensku do rukou HSLS. Matúš Černák vystupoval v těžkém období po mnichovské dohodě jednoznačně protičeskoslovensky, navíc patrně dokonce z vlastní iniciativy.²

V autonomních slovenských vládách Josefa Tisa byl Matúš Černák od 7. října 1938 do 20. ledna 1939 ministrem školství. Dne 18. prosince 1938 se stal poslancem Slovenského zemského sněmu a po celé období existence Slovenského štátu byl poslancem Slovenského sněmu. Černák byl členem Hlinkovy gardy a Hlinkovy mládeže, od 6. října 1938 do 14. března 1939 dokonce hlavním velitelem Hlinkovy mládeže.

Matúš Černák nebyl jen přesvědčeným slovenským národovcem. Měl výjimečně kladný vztah k Němcům. Dokládá to i skutečnost, že byl od 31. ledna 1939 generálním tajemníkem Slovensko-německé společnosti v Bratislavě a od 15. září 1941 čestným členem Německo-slovenské společnosti v Berlíně. Tato skutečnost ale byla již důsledkem jiné etapy Černákova života. Od 4. dubna 1939 Matúš Černák vykonával důležitou funkci vyslance Slovenska v Berlíně. Děni na Slovensku se až do doby Slovenského národního povstání přímo patrně příliš neúčastnil. Jeho vyslanecká mise v Německé říši skončila 8. srpna 1944, přičemž od roku 1942 až do konce války bylo jeho zastoupení rozšířeno na Finsko a od roku 1943 i Dánsko. Od roku 1942 byl Matúš Černák hlavním velitelem Hlinkových gard v Německu.

Roku 1944 byl Černák jmenován ministerským radou ministerstva zahraničí Slovenska. Údajně již na jaře 1944 totiž Černák dlouhodobě onemocněl. Na konci války proto pobýval na léčení v Tyrolích. Na konci května byl v tyrolské obci Haler americkou armádou zatčen a v dubnu 1946 vrácen na Slovensko.³ Více než rok strávil pak Matúš Černák ve věznici Krajského soudu v Bratislavě.

1 Měsíčník Slobodné Slovensko, august 1955.

2 Archiv Ústavu pamäti národa Bratislava (dále A ÚPN), fond KS ZNB – Správa ŠtB Banská Bystrica, inv. jednotka 201, Černák Matúš, bývalý vyslanec Slovenskej republiky v Berlíně, Obžaloba na Matúše Černáka pro Národní soud v Bratislavě, 6. 6. 1947.

V červenci 1947 Černáka odsoudil Národní soud v Bratislavě na tři roky vězení za zradu, které se měl dopustit v době druhé republiky a v době existence Slovenského štátu. Obžaloba shrnula významné kroky, kterými se sám či jako spolupachatel podílel na rozbití Československé republiky v roce 1938 a na odstranění demokratického systému na Slovensku.⁴

Po podmíněčném propuštění z výkonu trestu v srpnu 1947 pracoval na pile svého bratra ve Vieske u Turčianského Svätého Martina. Téměř rok po komunistickém převratu, 20. prosince 1948, emigroval nejprve do Rakouska, odkud v říjnu 1950 přešel do Německa.⁵

V Německu působil jako vedoucí tamní pobočky Slovenské národní rady v zahraničí. Programem této organizace bylo Slovensko ve federalizované Evropě.

Černák mohl v Německu jistě navázat na svůj dřívější dlouholetý pobyt a využívat a rozvíjet řadu významných osobních politických kontaktů. Stal se tak vůdčí osobností slovenského exilu v Německu. Po svém příchodu roku 1950 do Německa převzal Matuš Černák vydávání exilových novin Slobodné Slovensko. Velmi srdečné vztahy vybudoval Matuš Černák mezi Slovenskou národní radou v zahraničí a Karpatoněmeckým krajským sdružením Slovensko. Tyto kontakty vyústily 4. srpna 1951 až v podpis smlouvy o spolupráci mezi oběma organizacemi. Podle zpráv československé Státní bezpečnosti měl Černák získávat zprávy ze Slovenska a předávat je západoněmecké zpravodajské službě, tzv. Gehlenově organizaci.⁶

V roce 1953 cestoval po Kanadě a USA. Kromě kontaktů s krajany vedl i jednání s politiky USA o problematice Střední Evropy a zejména Slovenska. Prezentoval názory na zavedení nového pořádku po pádu komunismu. V prosinci 1954 stál u zrodu Demokratické unie exilu a založil Slovenský institut. Byl silným a aktivním slovenským národovcem. Radio Svobodná Evropa kritizoval pro "čecho-

slovakismus". Černáková rozsáhlá a relativně významná politická činnost byla nepochybně v rozporu se zájmy československého komunistického režimu.

Dne 5. července 1955 si Matuš Černák jako každý den odpoledne došel pěšky z mnichovského bytu na poštovní úřad v Agnesstrasse číslo 13, aby si vyzvednul ze své poštovní přihrádky došlou korespondenci. V přihrádce našel oznámení pošty, že na přepážce je uložen doporučený dopis - balíček na jeho jméno. Převzal u přepážky balíček a odešel s ním k jednomu z psacích pultů uprostřed haly. Ve 14,57 došlo v okamžiku, kdy balíček otevřel, k výbuchu. Matuš Černák byl na místě zabit, stejně jako vedle něj náhodně stojící žena, 74letá Němka Josepha Nigel. Dva těžce a deset lehce zraněných bylo hospitalizováno v nemocnici Mnichov-Sever.

Podle zprávy otištěné v Süddeutsche Zeitung byla hala poštovního úřadu explozí zcela zničena. Detonace otřásla domy několik set metrů vzdálenými, halu pokryly skleněné střepy, kusy dřeva a betonu, rovněž skleněná střecha haly zmizela.

Kromě Černáka a Josephy Niggel zemřel 11. července 1955 v nemocnici Mnichov-Sever na následky těžkého zranění hlavy 39letý nakladatel Sergius Jürgens. Další těžce raněný návštěvník pošty Hans Zettl nakonec přežil, deset poštovních úředníků i náhodných příchozích pak bylo zraněno lehce.⁷

Pachatel atentátu nebyl přes usilovné pátrání německých úřadů nikdy dopaden. Bavorský zemský kriminální úřad slíbil 5000, později 10 000 DM za poskytnutí stopy. Šetřením bylo velmi rychle zjištěno, balíček s výbušninou byl podán na Poštovním úřadě na Hlavním nádraží ve Frankfurtu nad Mohanem. Poslal jej muž ve věku 40-45 let, vysoký 1,65 - 1,70 cm, štíhlé postavy, tmavých vlasů, s tmavými vousy a údajně mluvil lámanou němčinou se slovanským přízvukem. Balíček přijat na poště 4. července 1955 v 19.30 hod. a byl odeslán na P. O. Box Slovenské

3 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB - Správa ŠtB Banská Bystrica, inv. jednotka 201, Černák Matuš, bývalý vyslanec Slovenskej republiky v Berlíně, Zápiscnica napísaná dňa 22. augusta 1948 na Zemskej úradovne štátnej bezpečnosti v Bratislave.

4 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB - Správa ŠtB Banská Bystrica, inv. jednotka 201, Černák Matuš, bývalý vyslanec Slovenskej republiky v Berlíně, Obžaloba na Matuše Černáka pro Národní soud v Bratislavě, 6. 6. 1947.

5 CHREŇO, J.: *Malý slovník slovenského štátu 1938 - 1945*. Bratislava 1965, s. 32.

6 Archiv bezpečnostních složek Praha (dále ABS), agenturní svazek I. správy MV číslo 40914, nepodepsaný agenturní záznam „Černáková smrt“.

7 "Explosion - Katastrophe im Postamt 13/ Sprengstoffpaket detoniert in der Schalterhalle/ Zwei Tote und Zwanzig Verletzte/ Ursachen noch nicht geklärt" (Exploze - katastrofa na poštovním úřadu 13. Výbušný balíček explodoval v hale. Dva mrtví a dvacet raněných. Příčina není ještě známa.). Süddeutsche Zeitung, 1955, č. 158, s. 4; "Sprengstoff-Paket kam aus Frankfurt/ Untersuchung des Münchener Attentats gegen der slowakische Exilpolitiker Cernák" (Výbušný balíček dorazil z Frankfurtu. Vyšetřování mnichovského atentátu proti slovenskému exilovému politikovi Černákovi), Süddeutsche Zeitung, 1955, č. 159, s. 1; "Münchener Umschau/ Das dritte Opfer des Attentats" (Třetí oběť atentátu), Süddeutsche Zeitung, 1955, č. 163, s. 4.



Nekrológ Matúša Černáka
v novinách *Slobodné Slovensko*. Zdroj: *Slobodné Slovensko*

národní rady v Mnichově. Měřil 20-25 cm x 10-12 cm x 8 cm, byl zabalen v hnědém papíru a vážil asi 1200 gramů. Süddeutsche Zeitung psaly 8. června, že několik dní před atentátem dostal balíček s výbušninou i český kněz Jaroslav Kulovec v Lindau, policie ale nálož zlikvidovala.⁸ Dál pátrání patrně nepostoupilo.

Vydání měsíčníku „Slobodné Slovensko“, které vyšlo v srpnu 1955, bylo prakticky celé a v rozšířeném rozsahu věnováno atentátu a ohlasům na něj. Smrt Matúše Černáka byla označena za „čierny deň slovenskej histórie“ a mrtvý za mučedníka a bohatýra. Atentát vyvolal množství ohlasů dokonce i z prostředí části oficiální německé politické reprezentace a pochopitelně i exilových organizací mnoha národů.⁹

Na pohřbu M. Černáka 12. července 1955 na mnichovském Lesním hřbitově promluvil mimo představitelů německých utečeneckých organizací i organizací exulantů dalších východoevropských národů i zástupce českých federalistů Vladimír Pekelský. Česká národní skupina v Německu, kterou vedl, byla nejvýznamnější pobočkou Českého národního výboru v Londýně, založeného generálem Lvem Prchalou, jenž byl politickým orgánem české krajně pravicové emigrace. Vladimír Pekelský byl ale současně v letech 1953 – 1972 evidován jako tajný spolupracovník československé komunistické rozvědky - I. správy MV - s krycím jménem „Tonda“. Ke spolupráci jej pomohla získat jeho žena Marie Pekelská, rozená Tomšů.

Ta spolupracovala již od roku 1946 s čs. vojenskou kontrarozvědkou, v květnu 1946 byla odsunuta do Německa a v roce 1951 byla předána k řízení I. správě MV. Agentkou s krycím jménem „Marina“ byla Marie Pekelská až do roku 1969.

Z agenturních svazků agentů „Tondy“ a „Mariny“ vyplývá, že byli s M. Černákem v údajně přátelských vztazích a scházeli se několikrát měsíčně. Od svých řídicích orgánů z I. správy MV dostávali za úkol podrobně informovat o osobě, zvycích a bydlišti M. Černáka. „Marina“ pak po atentátu svému řídicímu orgánu naznačila, že jej považuje za akci I. správy MV, což nepřiznal. Je pravděpodobné, že „Tonda“ a „Marina“ v případě figurovali pouze jako informátoři s pomocnými úkoly.¹⁰

Existovaly v podstatě jen dva okruhy podezřelých: pachatelem mohl být buď někdo ze zahraničních exilových politických konkurentů, nebo byl Černák zlikvidován na příkaz československých komunistů. Verze, že by šlo o dílo exilového konkurenta se nepotvrdila, navíc v tom případě by měla německá policie lepší možnosti pro odhalení pachatele. Dlouhá desetiletí ale neexistovala jediná konkrétní informace, která by přisoudila zodpovědnost čs. bezpečnostnímu aparátu.

Až roku 1972 zveřejnil zmínku o Černákovi bývalý příslušník čs. rozvědky Ladislav Bittman ve své knize „The Deception Game“ („Klamná hra. Československá zpravodajská služba v sovětské politické válce“).¹¹

V létě 1960 dostal údajně Bittman (zařazený tehdy na německém odboru I. správy MV) za úkol postarat se o potřeby agenta s krycím jménem „Bertelot“ po dobu dovolené jeho stabilního řídicího orgánu. Agent byl německé národnosti, neuměl česky, tehdy mu bylo asi čtyřicet. Žil od roku 1955 v Praze. Rozvědka mu platila měsíční podporu 1500 Kčs. Za to zpracovával analýzy německého tisku, překládal a redigoval tiskové padělky pro potřeby tzv. aktivních opatření.

Podle Bittmana byl „Bertelot“ zaverbován v minulosti v Německu pod pohrůžkou vyzrazení své homosexuální orientace. Rozvědce poskytoval důvěrné informace o západoněmeckých politikách a čas od času odesílal dopisy a poštovní zásilky, které mu předával jeho řídicí orgán. Neznal jejich obsah.

8 „Auf der Spur nach der Attentäter/ Černák sollte gewarnt werden/ 10 000 Mark Belohnung“ (Na stopě atentátníků. Černák měl být varován. 10 000 marek odměny). Süddeutsche Zeitung, 1955, č. 160, s. 1.

9 Měsíčník Slobodné Slovensko, august 1955.

10 ABS Praha, svazky I. správy MV agentky, krycí jméno „Marina“, číslo 40217 a agenta „Tondy“, číslo 40503.

11 BITTMAN, L.: The Deception Game. Czechoslovak Intelligence in Soviet Political Warfare (Klamná hra. Československá zpravodajská služba v sovětské politické válce). Syracuse University Research Corporation USA 1972, s. 7-9.

Počátkem července 1955 takto dostal malý balíček s pokyny odkud a jak jej má odeslat. O zásluhy nevěděl nic kromě jména adresáta - Matúše Černáka. Když se „Berthelot“ dozvěděl z tisku zprávu o okolnostech Černákovy smrti, zpanikařil a okamžitě odjel do Rakouska. Kontaktoval svého řídicího orgána a přešel hranici do Československa. Podle Bittmana nebyla důvodem atentátu jen Černáková činnost v době Slovenského štátu, ale zejména poválečné exilové aktivity, byl jedním z čelných představitelů slovenského separatistického hnutí.

Dnes, po otevření archivů rozvědky, je možno potvrdit jednotlivé body Bittmanova svědectví. Tajný spolupracovník I. správy MV s krycím jménem „Berthelot“ skutečně existoval. Jeho jméno bylo Kurt Baumgartner a narodil se 29. ledna 1900. Svazek na tuto osobu byl zaregistrován I. správou MV 1. dubna 1955 s registračním číslem 40545. Svazek byl bohužel skartován 6. prosince 1989. S tímž datem byly skartovány mj. i svazky agentů rozvědky nasazených při únosu Bohumila Laušmana v roce 1953 i sám svazek Laušmanova únosu. O „Berthelotově“ svazku dnes víme jen to, že v jeho rámci bylo založeno v průběhu let kromě svazku hlavního i sedm tzv. pracovních podsvazků, tedy dohromady okolo 2100 listů. Do pracovních podsvazků byly obvykle zakládány informace o schůzkách, předaných zprávách, úkolech a jejich provedení. Kádrovým příslušníkem, který svazek při registraci převzal, byl Lubomír Kubiček – „Kautský“. Svazek byl veden na 1. oddělení 4. odboru („německého“) I. správy MV.¹²

V archivu rozvědky se ale dochoval alespoň svazek konspiračního bytu rozvědky s krycím jménem „Robert“, č. 70022. Byt se nacházel v Praze 2, Žitná 30/571 a byla to garsoniéra v 5. poschodí domu. Od 26. února 1958 v něm bydlel tajný spolupracovník „Berthelot“. Bydlel zde až do roku 1987, kdy zemřel. Tehdy byl svazek veden na 37. odboru (NSR a Rakousko) I. správy SNB. Podle dochovaného dokumentu s názvem „Přestěhování BERTHELOTA - návrh“ ze dne 18. března 1959, který vypracoval npor. JUDr. Karel Neč – „Nývlt“ z 2. oddělení 4. odboru I. správy MV a doporučil jej dnes z jiného pumového atentátu známý mjr. Milan Michel „Mozr“, „Berthelot“ vystupoval v novém byd-

Vyhlásenie SNRvZ k zavraždeniu Matúša Černáka

Slovenská národná rada v zahraničí v pocite hlbokého smútku nad vraždou bývalého ministra a podpredsedu SNRvZ pre Nemecko, proí, Matúša Černáka, obracia sa na všetkých štátočných Slovákov ako aj na demokratickú verejnosť sveta, aby

1. protestovala proti brutálnej politickej vražde, ktorej padol za obeť jeden z najvýznamnejších a najobetavejších slovenských rodofubov, bojujúcich za víťazstvo demokracie nad komunistickou tyranlou a za kresťanské a samostatné Slovensko;

2. aby upútala pozornosť demokratických mocností na pravú tvár a metódy komunizmu, ktorý v tom istom čase, keď hlása mier, spoluprácu a koexistenciu na adresu demokratického sveta, vraždí zástancov demokratických hnutí brutálnymi atentátmi;

3. aby znovu upozornila svetovú verejnú mienku na osud slovenského národa, násilne včleneného do takzvaného československého štátu, v ktorom od roku 1945 slovenskí vlastenci sú pre svoj patriotizmus a lásku k slobode systematicky brutálne vraždení, žalárovaní a prenasledovaní;

4. aby národ doma, Slovákov vo svete, ale aj nepriateľov demokratického a samostatného Slovenska uistila, že ani atentáty, ani šibenice, prenasledovanie a vyhružky neodvrátia slovenský exil od ďalšieho nekompromisného boja proti komunizmu a za demokratické, kresťanské a samostatné Slovensko.

Brutálne zavraždenie prominentného slovenského vlastenca, Matúša Černáka, bude vzpruhou slovenskému exilu v ďalšom jeho boji, lebo dokazuje, že tak medzinárodný komunizmus ako aj český imperializmus vidí v práci slovenského exilu takú prekážku pre svoju nadvládu nad Slovenskom, že neváha siahnuť ani k vraždám slovenských exilných politikov.

SNRvZ apeluje na všetkých Slovákov v slobodnom svete, aby táto nová veľká obeť česko-komunistickej pomsty a nenávisti viedla ku zjednoteniu konštruktívnych slovenských síl a k zintenzívneniu práce za slobodné, demokratické a samostatné Slovensko, za ktoré Matúš Černák s príkladnou neohrozenosťou a láskou pracoval, žil a nakoniec rukou vrahov padol.

Cesť jeho pamiatke a všetkým martýrom slovenskej slobody!

REV. FERDINAND MONDOK,
úradujúci podpredseda SNRvZ
DR. JOZEF KIRSCHBAUM,
predseda zahraničnej komisie SNRvZ

lišti jako starší historik, který se zabývá studiem německého archivního materiálu. Jeho řídicí orgán Neč – „Nývlt“ vystupoval v úloze synovce. Úkolem „Berthelota“ měly být „více než dříve“ korektury německých textů a podávání informací k životu v SRN a to i z hlediska potřeb „speciálních součástí“, patrně nelegální rozvědky. Dále měl vyhodnocovat německý, především odborný hospodářský tisk pro potřeby studijního odboru rozvědky. Úkoly to byly tedy spíše drobné a jejich smyslem bylo asi zdůvodnit trvalou materiální péčí I. správy MV.

Jednou měsíčně „Berthelota“ navštěvoval příslušník rozvědky s pravidelnou finanční podporou. „Berthelot“ dával také hodiny němčiny a měl udržovat styky s kroužkem přátel.¹³

Řídicí orgán „Berthelota“ z roku 1955 poručík Lubomír Kubiček – „Kaučský“ (nar. 1922) prodělal zajímavou kariéru. Od 12. června 1955 zastával funkci zástupce náčelníka 1. oddělení IV. odboru I. správy MV. Podle personálního spisu mu byla v létě 1955 udělena pochvala a odměna 2000 Kčs za

*Vyhlásenie Slovenskej
národnej rady v zahraničí
k atentátu na Černáka.
Zdroj: Slobodné Slovensko*

¹² ABS Praha, registrační protokol svazků I. správy MV, číslo 40545.

¹³ ABS Praha, svazek bývalé I. správy MV číslo 70022. Zatímco „řád“ svazků (první z číslice) spolupracovníků rozvědky začínal číslicí „4“, svazky konspiračních bytů nesly číslici „7“.



Pohřeb Matuše Černáka.
Zdroj: Wer war Matuš
Černák

aktivní účast v „úspěšně provedené operační akci v zahraničí“. V „Záznamu o průběhu služby“ personálního spisu nalezneme k 9. srpnu 1955 záznam: „Udělena pochvala a odměna Kčs 2000,- za úspěšné a iniciativní provedení akce proti zahraničním nepřítelům čsl. demokratického zřízení“.¹⁴

L. Kubiček byl příslušníkem StB od roku 1950. Jeho prvním působištěm byla ekonomická kontrarozvědka na Krajském velitelství StB v Olomouci. Jako absolvent střední školy s maturitou měl v rámci StB nadprůměrné vzdělání. Asi proto byl Kubiček počátkem roku 1954 přemístěn na rozvědku. V letech 1956–1960 byl zástupcem náčelníka rezidentury Vídeň a byl opakovaně odměňován za úspěchy při verbování cenných tajných spolupracovníků v zahraničí. V roce 1959 byl povýšen do hodnosti kapitána. Slibná kariéra u StB ale záhy skončila. Ze služebního poměru byl propuštěn 30. dubna 1960, formálně na vlastní žádost. Skutečným důvodem byl ale dodatečně zjištěný nevhodný kádrový původ.¹⁵

Přesto Kubiček nebyl považován za přímého nepřítele. Proto mu rozvědka zajistila dobré pracovní zařazení. Stal se vedoucím mezinárodního oddělení Československé televize. V roce 1971 byl z tohoto místa za sympatie k obrodnému procesu propuštěn, byl vyloučen z KSČ a pracoval jako skladník. V letech 1975 – 1981 byl Kubiček dokonce rozpracováván Státní bezpečností pro podezření, že udržuje styky s Jiřím Pelikánem, bývalým ředitelem Československé televize a tehdy prominentním emigrantem. Kubiček se měl podle StB podílet i na přepravě a dis-

tribuci exilového časopisu *Listy*, který Pelikán v Itálii vydával. Rozpracování bylo ale nakonec bez výsledku ukončeno.¹⁶

Ze svazku kádrového příslušníka rozvědky Lubomíra Kubička – „Kauckého“ vyplývá, že koncem roku 1954 a na počátku roku 1955 opakovaně několikrát přijel do Rakouska na schůzky s agentem „Berthelotem“. V té době došlo k obnovení spolupráce mezi agentem a rozvědkou. Kubiček – „Kaucký“ přijížděl do Rakouska se služebním pasem zaměstnance ministerstva zahraničí na své jméno nebo na jméno „Pavel Stern“. S „Berthelotem“ se Kubiček – „Kaucký“ sešel i v Berlíně.¹⁷

Přímý důkaz o spáchání atentátu na Matuše Černáka čs. rozvědkou nemáme. „Berthelotův“ svazek byl skartován, ovšem datum skartace naznačuje, že se jednalo o likvidaci nepohodlných stop. Agent „Berthelot“ také jistě nebyl stažen na dožiti do Československa náhodou.

Myšlenku, že atentát na Matuše Černáka provedli čs. rozvědčíci, podporuje i skutečnost, že nebyl ojedinelým. V květnu roku 1957 provedla čs. rozvědka pumový útok proti štrasburskému prefektovi André Tremaudovi. Balíček s bombou, maskovaný jako krabice s doutníky, otevřela ale shodou okolností jeho žena Henriette a po výbuchu bomby na místě zemřela. Motivem útoku měla být snaha pod sovětským vedením narušit německo-francouzské vztahy a to právě v oblasti citlivého Alsaska. Útok předcházela letáková kampaň, údajně ale neexistující neonacistické organizace.¹⁸

Jedním z pachatelů tohoto činu měl být i již zmíněný Milan Michel – „Mozr“. Narodil se roku 1927 a byl původně úředníkem. Roku 1945 vstoupil do KSČ a v listopadu 1948 byl přijat ke Státní bezpečnosti, nejprve ke kontrarozvědce. V roce 1955 byl přemístěn na I. správu MV, kde se stal náčelníkem „německého“ odboru. V práci se osvědčil, do služebního posudku z 23. prosince 1955 o Michlovi napsal zástupce náčelníka I. správy MV pplk. Jan Příhoda – „Pražský“, že během roku 1955 byly „za jeho osobního řízení provedeny kladné dvě významné akce“. Ve funkci přežil i kádrové „zemětřesení“ na přelomu let 1961–1962, související s aférou kolem bývalého ministra vnitra Rudolfa Baráka. Dnem

14 ABS Praha, personální spis bývalého příslušníka SNB Lubomíra Kubička.

15 Tamtéž.

16 ABS Praha, svazek „Anténa“ založen 25.11.1975 na 3. oddělení 2a odboru Správy StB Praha pod registračním číslem 25098 na osobu Lubomíra Kubička (nar. 1922). Původně signální svazek byl dne 26. 8. 1976 přeregistrován na osobní. V říjnu 1981 uložen do archivu pod archivním číslem 707331.

17 ABS Praha, svazek kádrového příslušníka I. správy SNB č. 38396 na jméno Kubiček Lubomír.

18 VACHALOVSKÝ P. – BOK, J.: *Špion vypovídá II. Výpověď Josefa Frolíka před senátem Spojených států*. Nakladatelství J. W. Hill, 2002; Archiv Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Policie České republiky, vyšetřovací spis číslo jednací ÚDV- 35/VvK-96.

1. dubna 1971 byl Mozer ale přemístěn ke IV. správě FMV (správa sledování), kde zastával funkci náčelníka 4. odboru. Důvodem jeho přemístění bylo jen nedostatečné vzdělání, pro něž nesplňoval stanovené kvalifikační předpoklady pro výkon funkce na rozvědce. V listopadu 1975 byl Michel – „Mozer“ ještě povýšen do hodnosti plukovníka a 31. ledna 1985 odešel do důchodu.¹⁹

O podílu rozvědky na atentátu na André Treméauda svědčí i řada dalších nepřímých důkazů, zejména pak interní korespondence uvnitř rozvědky, dokládající přípravu výroby a konspirativního zaslání balíčku.

Právě Milan Michel a jeho kolega z padesátých let Stanislav Tomeš – „Formánek“, nar. 1927, jako jediní žijící ze skupiny podezřelých, byli od poloviny devadesátých let vyšetřováni Úřadem dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu a v lednu 2006 i obžalováni ze spáchání atentátu. Trestní stíhání se ale vleklo zejména kvůli špatnému zdravotnímu stavu obou mužů a řadě obstrukcí, až jej 20. dubna 2007 přerušil ze zdravotních důvodů Vrchní soud v Praze. Soud se tedy nevyjádřil ke skutečnosti, zda oba muži atentát provedli nebo ne.²⁰

Lze se domnívat, že smrt nevinné prefektovy manželky mohla být dostatečným varováním před podobnými riskantními akcemi. Na samém sklonku padesátých let pak ale opět komunistické Československo znovu riskovalo svoji pověst. Dne 18. listopadu 1959 předal při schůzce na nádraží v Kufsteinu u rakouského Salzburgu řídicí orgán I. správy MV Jaroslav Němec „Nekola“, současně čs. konzul v Salzburgu, spolupracovníku I. správy MV s krycím jménem „Alex“ dvě slánky s atropinovou solí. „Alex“ je měl vyměnit za slánky v jídelně Rádía Svobodná Evropa v Mnichově. Podle písemných materiálů I. správy MV měl Němec – „Nekola“ „Alexe“ ujišťovat, že jde jen o neškodný prostředek (projímadlo). Akce nebyla provedena, naopak došlo k jejímu prozrazení. Oficiálně proto, že „Alex“ – hlasa-

tel Rádía Svobodná Evropa Ivan Havlík svůj úkol ohlásil. V prosinci 1959 byla zveřejněna prohlášení vedení RSE v Mnichově a vrchního velitelství armády USA v Heidelbergu. V souladu se skutečností v nich byl oznámen pokus o otravu pracovníků RSE atropinem, který organizoval československý konzul Jaroslav Němec. Jako protiakci se snažila I. správa MV vést protikampaň v čs. tisku. V článcích celou záležitost čs. strana „rozhořčeně“ popřela, bagatelizovala nebezpečí, obviňovala RSE ze lži a z inscenování celé aféry k získání větší popularity a k osočení ČSR.²¹

Pumové útoky i travičský pokus ukazují, že v druhé polovině padesátých let měla československá komunistická rozvědka v oblasti fyzických likvidací nepřátel velké ambice. Ty se ale musely logicky časem střetávat se zahraničně politickými zájmy Moskvy, pro kterou jistě nebylo žádoucí riskovat nově budované vztahy s USA kvůli okrajové akci československé rozvědky.

Útoky proti osobám v zahraničí se nestaly masově užívanou metodou boje československého komunistického bezpečnostního aparátu proti exilu. I o těch realizovaných případech ale toho dodnes mnoho nevíme.

Matuš Černák se stal po své smrti mučedníkem a jedním ze symbolů slovenského exilu. I v dalších desetiletích Černákův význam přetrvával. V roce 1960 se SNRvZ přejmenovala na Ústav Matúša Černáka. Od roku 1962 vydával Ústav časopis „Černákův odkaz“ (roku 1976 přejmenovaný znovu na „Slobodné Slovensko“). Při slučování slovenských exilových organizací se Ústav přejmenoval na Slovenský ústav Matúša Černáka. Existoval až do roku 1994, kdy zemřel jeho klíčový činitel Vojtěch Bucko.²²



*Bývalý příslušník I. správy MV Milan Michel před soudním pojednáním pro jeho účast na bombovém atentátu z roku 1957.
Autor: Prokop Tomek*

Summary

Who killed Matuš Černák?

Slovak politician Matuš Černák was killed in a bomb attack in 1955 in Munich. Two other people were killed in the attack. The assassin was never brought to justice. Members of Slovak exile considered Czechs as guilty – Czechoslovak democratic exile united in the Council of Free Czechoslovakia or the communist State Security. The documents from the State Security archives indirectly shows that the communist intelligence service could have done it. The study gives also a brief picture of Černák's life, the assassination itself and relevant documents of the former I. Directorate of the Nation Security Corps.

19 ABS Praha, personální spis bývalého příslušníka SNB Milana Michela

20 DRCHAL, V.: *Atentát StB ve Štrasburku zůstane bez trestu*. In: *Lidové noviny*, 10. 5. 2007.

21 Srov.: TOMEK, P.: „Objekt ALFA“. Československé bezpečnostní složky proti Rádíu Svobodná Evropa. *Sešity ÚDV* č. 14, Praha 2006.

22 VALKO, Š.: Slovenská emigrácia a exil od roku 1945 v západnej Európe. In: *Slovenský povojnový exil*. Zborník materiálov zo seminára Dejiny slovenského exilu po roku 1945. Martin 1998.

Úloha žandárstva pri deportáciách Židov v roku 1942

PhDr. Martina

Fiamová

(1977)

Absolventka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, pracuje v Ústave pamäti národa

Židia, vyradení z hospodárskeho života, obrátili o svoje základné práva a majetky, sa logicky stali pre Slovenskú republiku 1939 – 1945 problémom, ktorý si žiadal riešenie. Rokovania medzi slovenskou a nemeckou stranou, ktoré vyústili v marci 1942 do realizácie násilného vysťahovania židovských obyvateľov zo Slovenska, takéto riešenie ponúkli.¹ Na organizácii deportácií sa okrem ministerstva vnútra (MV) a jeho 14. oddelenia, okresných, notárskych, policajných úradov, Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLŠ), Hlinkovej gardy (HG), prípadne Freiwillige Schutzstaffel (FS), podieľalo aj Ministerstvo dopravy a verejných prác (železničný odbor), Ústredný hospodársky úrad (ÚHÚ), Ministerstvo národnej obrany, ako aj pracovníci Ústredne Židov (ÚŽ). Pri samotných deportáciách pôsobili ako stráž jednotky HG, žandárstva a výzvu k spolupráci dostalo od MV aj veliteľstvo FS.² V „druhej“ etape deportácií, keď Slovensko začali opúšťať rodinné transporty, rozhodovali o zaradení do nich na úrovni okresov tzv. trojky (alebo päťky) za účasti tzv. lietajúceho komisára zo 14. odd. MV.³

Zainteresanosť policajných zložiek na príprave deportácií je jasne badateľná už v prvých nariadeniach o evidencii a prezentácii židovského obyvateľstva z februára 1942, ktoré mali uskutočniť okresné úrady, v Bratislave však za ich prevedenie zodpovedalo Policajné riaditeľstvo.⁴ Policajné úrady, žandárstvo, HG a FS sa mali pripraviť aj na „očakávané“ židovské sabotáže, o čom začiat-

kom marca 1942 informovala všetky okresné úrady Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB).

Dňa 12. marca 1942 nasledovalo nariadenie Prezídia MV Hlavnému veliteľstvu žandárstva (HVŽ) o použití žandárov pri realizácii koncentrovania Židov pri deportáciách, v ktorom sa okrem iného spomínalo, že celá akcia bude prebiehať šesť mesiacov. Vzhľadom na to, že išlo predovšetkým o zaistenie hladkého priebehu transportovania Židov zo Slovenska, veliteľmi transportov a ich zástupcami mali byť práve žandári, a nie členovia HG. Gardisti sa ako členovia eskorty museli rozkazom veliaceho žandára bezpodmienečne podriaďovať. Na základe nariadenia HVŽ tvorili eskortu pri deportácii Židov z koncentračných stredísk vždy dvaja žandári miestnej žandárskej stanice.⁵ Obzvlášť veľká pozornosť sa venovala preprave Židov zo stredísk na nakladaciu stanicu, pretože sa z ich strany očakávali rôzne prejavy odporu. Príslušné orgány mali z tohto dôvodu pôsobiť na deportovaných psychologicky a zdôrazňovať im, že odchádzajú za prácou. Ak by však takéto „uspokojujúce“ pôsobenie neúčinkovalo, malo sa proti nim zakročiť so všetkou rozhodnosťou, aj za použitia tých najprisnejších prostriedkov. O počte príslušníkov HG a žandárstva, potrebných na tieto akcie, rozhodoval veliteľ transportu.⁶

V rámci konečných príprav na deportácie obdržali 12. marca 1942 okresné úrady pokyny MV o ich realizácii. Písomné výzvy na dostavenie sa na sústreďovacie miesto mali byť Židom odovzdávané tak, aby na prí-

1 Samotná príprava na deportácie prebiehala už od februára 1942. Dňa 12. 2. 1942 nariadilo MV súpis a evidenciu židovských občanov, ktorú vykonávali okresné, notárske a obecné úrady. MV nariadilo i prezentáciu židovských mužov od 16 do 45 rokov a registráciu židovských žien (v tom istom veku), ktoré boli slobodné, rozvedené alebo vdovy, mali samostatný príjem a nestarali sa o deti do 16 rokov. Dňa 2. 3. 1942 zastavilo Prezídium MV ÚŠB vycestovanie za hranice všetkým Židom okrem tých, ktorí mali prezidentské výnimky. Zákaz sa vzťahoval aj na už vybavené žiadosti. Ďalšie opatrenie ministerstva nariaďovalo Židom označovať ich byty a domy žltou hviezdou.

2 NIŽŇANSKÝ, E.: *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942*. Bratislava 2005, dokument č. 41, s. 147.

3 Tzv. trojky sa skladali z okresného náčelníka, okresného predsedu HSLŠ a okresného veliteľa HG. Tzv. päťky dopĺňali predstavitelia Deutsche Partei a FS. Tamže, s. 38. Bližšie pozri aj dokument č. 306, s. 391-392.

4 Tamže, dokumenty č. 8, s. 103-108 a č. 11, s. 109-111.

5 Jej veliteľ mal o odchode každého transportu včas informovať veliteľ koncentračného strediska. Veliteľ transportu so strážou spravidla transport až po štátne hranice, kde ho odovzdali úradným zástupcom Nemecka. Do tohto momentu mali dohliadať na to, aby z vlaku neunikol žiadny Žid. Kontakt medzi veliteľom transportu a deportovanými Židmi bol možný len prostredníctvom tzv. ordnera – Žida zodpovedného za jednotlivý vozeň. Tamže, dokument č. 35, s. 135-136, dokument č. 37, s. 138-143 a dokument č. 40, s. 146. Pozri aj dokument č. 58, s. 159-160. Časový údaj šiestich mesiacov uvádzalo aj Prezídium MV v liste Prezídia ministerstva financií o pripravovaných deportáciách zo 7. 3. 1942 a ten istý úrad v nariadení HVŽ z 12. marca 1942, ktoré sa týkalo zapožičania pušiek, obuškov a streliva (60 ostrých nábojov pre každú pušku) pre potreby strážnych orgánov HG pri deportáciách. Tamže, dokument č. 21, s. 120-121, a č. 34, s. 135.

6 Tamže, dokument č. 89, s. 182-183.

pravu mali len jednu hodinu. Potraviny a naj-
nevyhnutnejšie veci, ktoré si mohli vziať, sa
museli vtesnať do povolených 50 kg bato-
žiny. V prípade, ak povolaním Žida prestala
existovať jeho domácnosť, mal orgán doru-
čujúci vyzvanie byť zatvoriť a kľúče odovzdať
veliteľovi koncentračného strediska, ktorý
ich dal zástupcovi ÚŽ. Sústreďovaní Židia
boli dopravení na miesto určené okresným
úradom, odkiaľ spoločne smerovali do kon-
centračného strediska. Každých sto Židov
pri sústreďovaní sprevádzal jeden žandár
a päť členov HG a FS.⁷ V záujme pokojného
priebehu akcie mali byť miesta sústreďova-
nia a nakladania Židov do vlakových súprav
nepristupné pre verejnosť. Úlohou policaj-
ných a okresných úradov bolo aj uskutočňo-
vanie razíi, ako „*primeraných a účelných*“
opatrení na zabezpečenie kompletných
transportných zoznamov.⁸

„Prvá“ etapa deportácií mladých sloven-
ských Židov trvala len niekoľko dní na pre-
lome marca a apríla 1942.⁹ Už 11. apríla
1942 z Trnavy odišiel prvý vlak so židov-
skými mužmi, ženami a deťmi, čím začali Slo-
vensko opúšťať rodinné transporty.¹⁰ V súvis-
losti s tým došlo aj k určitým zmenám v or-
ganizovaní deportácií. Transporty sa mali
vypravovať nielen z koncentračných stre-
disk v Seredi, Novákoch, Žiline, Poprade
a na Patrónke v Bratislave,¹¹ ale i z urče-
ných okresných miest. Židia boli zadelení do
troch skupín. V prvej boli práceschopní do
60 rokov, bezdetné rodiny a rodiny s deťmi
nad 14 rokov. Druhú kategóriu tvorili práce-
neschopní Židia a rodiny s maloletými deťmi.
V tretej skupine boli chorí, transportu nespô-
sobili ľudia.¹² Úrady podriadené MV museli
akciu vykonávať vždy v súčinnosti s okres-

nými predsedami HSLŠ, okresnými veliteľmi
HG, prípadne s okresnými funkcionármi
Deutsche Partei a FS.

Dňom 25. septembra 1942, teda v čase,
keď sa deportácie chýlili k svojmu záveru
a na odchod zo Slovenska sa pripravoval
októbrový transport č. 57, presunulo Prezi-
dium MV sústreďovanie Židov z okresných
úradov na žandárstvo, čím sa mal okresným
úradom uvoľniť priestor na vykonávanie iných
povinností. Prezídium tento krok odôvod-
ňovalo tvrdením, že „*Židov je už pomerne
málo a preto budú môcť byť sústreďovaní
s menším aparátom.*“ Od tohto momentu
mali okresné úrady žandárstvu pri realizácii
deportácií už len pomáhať. HG ako zložka,
ktorej členovia sa na deportáciách v pred-
chádzajúcom období zúčastňovali veľmi
aktívne, sa na ich organizácii ďalej podieľať
nemala.¹³

Dňa 22. septembra 1942 Prezídium MV
vydalo podrobné smernice pre postup žan-
dárstva pri sústreďovaní Židov.¹⁴ Podľa nich
sa malo pri spomínanej akcii konať dôsledne,
prísne, ale ľudsky. Okresným žandárskym
veliteľom sa zároveň pripomenula dôležitosť
„*tohto dejinného poverenia žandárstva*“.¹⁵
Bezprostredne po tom nariadilo 14. oddele-
nie MV vykonávanie občasných razíi, ktoré
mali vykonať žandári s cieľom zaistiť Židov,
vyhýbajúcich sa deportáciám. Razie mali byť
do poslednej chvíle utajené, aby bolo možné
využiť moment prekvapenia.¹⁶ V snahe o za-
istenie čo najväčšieho počtu schovávajúcich
sa Židov využili slovenské úrady aj Ústredňu
Židov. Výzva jej starostu A. Sebestyénya z 20.
septembra 1942, aby sa prihlásili osoby
ukrývajúce sa pred deportáciou, apelovala
na židovských obyvateľov Bratislavy, vystrí-

7 Zoznam deportovaných osôb, ktorý veliteľovi sprievodu odovzdal okresný náčelník, musel potvrdiť veliteľ koncentračného strediska. Veliteľ sprievodu ho následne vrátil okresnému náčelníkovi. Tamže, dokument č. 36, s. 136 – 138. Dňa 22. 3. 1942 vydalo ministerstvo vnútra okresným úradom aj pokyny vymedzujúce skupiny Židov, ktoré nemali podliehať deportácii. Išlo o Židov žijúcich v manželstve s Nežidovkami alebo Židovkami pokrstenými pred 10. 9. 1942, Židov pokrstených pred 10. 9. 1942 a tých, ktorí mali nedospelé deti pokrstené pred uvedeným dátumom. Tamže, dokument č. 73, s. 169 – 170. Predbežne nemali byť deportovaní ani Židia, ktorí si podali žiadosť o prezidentskú výnimku a sústreďovanie sa nevzťahovalo ani na Židov maďarskej národnosti.

8 Tamže, dokument č. 156, s. 234 – 238.

9 V jej priebehu medzi 25. 3. a 5. 4. 1942 opustili Slovensko transporty č. 1 (25. 3.) do Osvienčimu, č. 2 (26. 3.) do Lublinu, č. 3 (27. 3.) do Osvienčimu, č. 4 (29. 3.) a č. 5 (30. 3.) do Lublinu, č. 6 (1. 4.) a č. 7 (2. 4.) do Osvienčimu a č. 8 (4. 4.) do Lublinu.

10 Pri organizovaní transportu z Trnavy mal hladký priebeh sústreďovania na starosti práve okresný žandársky veliteľ vo funkcii sústreďova-
cieho komisára. NIŽŇANSKÝ, E.: *Holokaust na Slovensku 6...*, dokument č. 158, č. 161, č. 163, s. 239 – 245.

11 Tieto koncentračné strediská vznikli v rámci prípravy deportácií v marci 1942.

12 Išlo o smernice MV zo 4. 4. 1942, ktoré zároveň vymedzovali kategórie Židov, na ktoré sa sústreďovanie a odtransportovanie nevzťahova-
valo. Tamže, dokument č. 156, s. 234 – 238.

13 Tamže, dokument č. 403, s. 483.

14 Dokument č. 1.

15 Nasledujúci deň ten istý úrad zaslal okresným žandárskym veliteľom zoznamy ukrývajúcich sa Židov, ktoré mali byť pre nich pomôckou
pri zaisťovaní Židov z vlastnej iniciatívy. Podobné zoznamy dostali okresné žandárske veliteľstvá aj v októbri a decembri 1942. Blížšie
pozri doplnenie deportačných smerníc Prezídia MV z 23. 9. 1942. NIŽŇANSKÝ, E.: *Holokaust na Slovensku 6...*, dokument č. 404, s. 483
– 484. Zoznam dezertovaných Židov, ktorí sa mali zaistiť a deportovať, dostali okresné žandárske stanice od Prezídia MV 8. 10. 1942.
Tamže, dokument č. 417, s. 493 – 494.

16 Dokument č. 2, Štátny archív (ŠA) Nitra, fond Oblastné žandárske veliteľstvo Nitra, škatuľa č. 4, č. 249/1942 dôv.

hajúc ich pred závažnými dôsledkami pre celú židovskú komunitu na Slovensku.¹⁷

Už 30. septembra 1942 však MV na základe správ z vidieka usúdilo, že žandári pri zaisťovaní nepostupujú dosť energicky. Uspokojovali sa napr. s tým, že sa v domácnosti osoby, ktorá sa mala zaistiť, spýtali na jej prítomnosť, a v prípade zápornej odpovede neuskutočnili prehliadku bytu. Preto ministerstvo nariadilo, aby sa v situácii, keď sa Žid doma nenachádzal, prípadne sa ihneď nenašiel, zaistil hociktorý iný člen jeho rodiny. S ním sa malo potom nakladať ako s osobou, ktorá sa mala zaistiť podľa zoznamu. Aby akcia priniesla „očakávaný výsledok“, boli žandári vyzvaní postupovať dôsledne a energicky. O ľudskosti však tentoraz nepadla ani zmienka.¹⁸ O týždeň neskôr Prezídium MV prikázalo okresným žandárskym veliteľom zaistiť aj rodinných príslušníkov Židov ľavicového zmýšľania, nachádzajúcich sa v lľave. Okrem niekoľkých jednotlivcov mali byť tieto rodiny spojené v koncentračnom stredisku v Žiline a následne odtransportované za hranice.¹⁹

Napriek všetkým opatreniam tempo sústreďovania Židov nezodpovedalo predstavám MV. Svedčí o tom aj dodatok k deportačným smerniciam, vydaný Prezidiom MV len týždeň pred 20. októbrom 1942, keď Slovensko opustil posledný transport so slovenskými Židmi, v ktorom ministerstvo naďalej naliehalo na žandárskych veliteľov, aby po Židoch intenzívne pátrali.²⁰

Predkladaný súbor dokumentov približuje spôsob, akým sa realizovalo zaisťovanie a sústreďovanie Židov vo finálnej fáze deportácii v roku 1942, keď túto úlohu prevzalo od okresných úradov žandárstvo. Zmena, ktorá nastala v závere septembra 1942, vyplynula zo skutočnosti, že väčšina židovských obyvateľov už územie štátu opustila, a preto proces vysťahovania nemal prebiehať rovnako intenzívne ako dovtedy. Nové deportačné smernice, vydané ministerstvom vnútra, už nespomínali spoluprácu s HG či FS, sústreďovanie aj eskortovanie Židov v plnej miere prešli do kompetencie žandárskych veliteľstiev. Rozhodne to však neznamenalo, že by sa proces deportácie mal realizovať miernejšími prostriedkami.

Smernice z 22. septembra 1942 o postupe žandárstva, ako aj ich dodatky z 29. septembra a 13. októbra 1942, boli publikované v edícii dokumentov NIŽŇANSKÝ, E.: *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942*. Bratislava 2005.²¹ Doposiaľ nepublikovaný je dodatok z 30. septembra 1942, v ktorom MV prikázalo príslušníkom žandárstva vziať ktoréhokoľvek člena rodiny namiesto Žida, neprítomného pri zaisťovaní. Nariadenie vôbec nespomínalo možnosť, že by zmienený „hociktorý iný“ člen rodiny mohol byť pred deportáciou chránený spôsobom uvádzaným v samotných smerniciach a spresneným v ich dodatku ešte deň predtým. Na základe tohto rozhodnutia ministerstva sa teda v transporte mohli ocitnúť aj osoby, ktoré do neho vôbec nepatrili. Každý Žid si mal tak pre budúcnosť „dobro rozmyslieť“, či bude hľadať spôsoby, ako sa sústreďovaniu vyhnúť.

Vystupňovanie tvrdého postupu v samotnom závere deportácii názorne dokladá deportačná kartička istej Židovky z posledného transportu č. 57. Do vlaku bola poslaná bez toho, aby niekoho zaujímalo jej meno, dátum narodenia, či akýkoľvek iný osobný údaj. Len v poznámke sa uvádza, že išlo o duševne chorú ženu.²²

Texty publikovaných dokumentov sú uvádzané v pôvodnom znení a neprešli jazykovou úpravou.

Dokument č. 1

Smernice Prezídia MV o organizovaní deportácií žandárstvom, zaslané 22. septembra 1942 HVŽ okresným žandárskym veliteľstvám.

Hlavné veliteľstvo žandárstva.
Bratislava 23. september 1942.
Čís. jedn. 458 dôv./42.
Vec: Sústreďovanie Židov žandárstvom
Dôverné!
Župné - oblastné a okresné žandárske veliteľstvá.
Odpoveď na čís. jedn. ./.
Prílohy: 1.

Prezídium ministerstva vnútra výnosom zo dňa 22. septembra 1942, číslo 14-D4-11.900-1/1942 vydalo smernice pre postup

17 NIŽŇANSKÝ, E.: *Holokaust na Slovensku 6...*, dokument č. 405, s. 484 – 485.

18 Dokument č. 4. ŠA Nitra, fond Oblastné žandárske veliteľstvo Nitra, škatuľa č. 4, č. 218/1942 dôv.

19 NIŽŇANSKÝ, E.: *Holokaust na Slovensku 6...*, dokument č. 415, s. 491 – 492.

20 Dokument č. 5. ŠA Nitra, fond Oblastné žandárske veliteľstvo Nitra, škatuľa č. 4, č. 280/1942 dôv.

21 Dokumenty č. 402, č. 410 a č. 420.

22 NIŽŇANSKÝ, E.: *Holokaust na Slovensku 6...*, dokument č. 429, s. 505.

žandárstva pri sústreďovaní Židov, ktoré Vám dávam v plnom znení na vedomie a k prevedeniu.

„1./ Ministerstvo vnútra vyhotoví soznamy tých Židov, ktorí majú byť vysťahovaní z územia Slovenskej republiky. Tieto soznamy zašle priamo príslušným okresným žandárskym veliteľom s úpravou, do ktorého koncentračného strediska treba zaistených Židov odoslať. Okresní žandárski velitelia vyzovú svoje podriadené žandárske stanice, ktorých Židov z ich obvodov treba podľa soznamov zaistiť a kde majú byť dočasne sústredení. Bude to zpravidla vždy v sídle okresu, kde si okresní žandárski velitelia už vopred vždy zaistia vhodné miestnosti obce pre zaistených Židov podľa smerníc doteraz platných. Keď budú mať sústredených Židov z obvodov všetkých žandárskych staníc, postarajú sa o ich odtransportovanie do koncentračného strediska, ktoré bude najbližšie alebo ktoré určí pre ten – ktorý prípad vždy Ministerstvo vnútra oddelenie 14. Koncentračné strediská sú v Žiline, v Poprade a v Sereďi. Dopravu Židov vykonávajú vždy príslušníci žandárstva.

2./ Okresní žandárski velitelia v Bratislave, v Žiline a v Prešove vykonávajú sústreďovanie Židov len v obciach svojho okresu. Doporučujem, aby príslušníci žandárstva konali službu pri sústreďovaní, kde to bude z bezpečnostných dôvodov možné a pomery to vyžadujú v civilnom odevu.

3./ Pred odoslaním transportu dajú vždy okresní žandárski velitelia vyhotoviť trojmo soznamy transportovaných Židov, podľa pripojeného vzoru 1. Do rubriky poznámka treba uviesť ak bol Žid zadržaný z vlastnej iniciatívy žandárstva a nie podľa soznamu od ministerstva. Jeden soznam predložia hneď Ministerstvu vnútra oddel. 14 v Bratislave, Štefánikova 23 /ÚHÚ/, druhý odovzdajú so Židmi veliteľovi strediska, tretí, na ktorom bude potrebné prevzatie Židov v stredisku, založia si pre vlastnú potrebu.

4./ Zároveň so začatím sústreďovania požiadajú okresní žandárski velitelia prednostov tých železničných staníc, odkiaľ budú Židia odosielaní, aby im opatrili železničné vozne pre Židov, pričom udajú približne, koľko Židov bude asi pripravené. Ak pôjde o počet menší, bude zpravidla stačiť aj osobitné oddelenie normálneho vlaku.

5./ Prepravu Židov vykoná železničná správa na úver ako doteraz. Pri odosielaní transportu vyhotovia okresní žandárski veli-

telia potvrdenie podľa pripojeného vzoru 2 /: keď ide len o transport z obvodu žandárskej stanice do sídla okresu, teda do miesta dočasného sústreďovania, vyhotoví potvrdenie veliteľ príslušnej žandárskej stanice/. Na základe potvrdenia vydá dopravný úrad cestovný lístok pre Židov do miesta sústreďovania, prípadne do strediska, a pre eskortujúce orgány aj pre cestu zpiatočnú.

6./ V potvrdení spomínaný služobný telegram č. 610 Ministerstva dopravy, rezort železničný,²³ platí len pre cesty osobným vlakom 3 triedou. Z bezpečnostných dôvodov môže však byť použitý aj rýchlik, alebo vlak spešný, pričom je účtovaný obyčajný príplatok, prirodzene, že tiež na úver. Tento telegram teda neplatí pre cesty na štátnych autobusoch. Tam, kde vlakové spojenie nie je, vykoná sa doprava Židov na najbližšiu železničnú stanicu inými vhodnými dopravnými prostriedkami. Pokiaľ ide o úhradu týchto prostriedkov, budú si môcť ich použitie buď sami Židia, prípadne miestna odbočka Ústredne Židov, alebo môžu byť dopravné prostriedky vyžiadané podľa § 28 zák. č. 68/1942 Sl. z./vl. nar. 193/1932/. V tomto prípade bude hrať výlohy obciam Ministerstvo vnútra oddel. 14. Žandárske orgány nesmú samé vyberať od nikoho peniaze na zaplatenie cestovných výloh.

7./ Osobné náležitosti eskortujúcich orgánov budú hradené tak, ako doteraz a v tej istej výške.

8./ Ak by pri zašľovaní nemohli byť zadržaní všetci Židia, ktorí boli v sozname Ministerstva vnútra uvedení, vyhotovia okresní žandárski velitelia soznam nezaistených Židov podľa vzoru 1 s tým rozdielom, že do nadpisu uvedú „Židov, ktorí nemohli byť sústredení dňa v okrese“. Do rubriky poznámka stručne poznačia, prečo nemohol byť ten – ktorý Žid zaistený.

9./ Pre sústreďovanie a transportovanie dávam tieto pokyny:

Zaistený a transportovaný môže byť Žid:

a/ ktorý bol v sozname zaslanom Ministerstvom vnútra oddelenie 14,

b/ ktorého žandárstvo zadržalo z vlastnej iniciatívy a nemôže sa preukázať platným rozhodnutím, že sa tu oprávnene zdržuje.

10./ K odseku a/ pripomínam, že sa môžu vyskytnúť prípady, že v soznamoch od Ministerstvom vnútra budú aj osoby, ktoré sú chránené pred vysťahovaním zák. č. 68/1942 Sl. z. a to buď preto, že boli pokrstené pred 14.

23 Telegram slovenských železníc s č. 610 o realizácii transportov a účtovaní cestovného za deportovaných Židov dostali 17. 3. 1942 všetky prevádzkové inšpektoráty, stanice a revízori vlakov. Tamže, dokument č. 53, s. 155 – 156.

marcom 1939 - § 2, ods.1. písm. a/ - alebo žijú v platnom manželstve s Nežidom -/ s Nežidovkou/ §2 ods.1 písm. b/- uzavretom pred 10. septembrom 1941, alebo im prezident republiky udelil, prípadne udelí oslobodenie podľa § 255 nar. 198/1941 Sl. z. - §2 ods. 2 zák. č. 68/1942 Sl. z. - . Takéto osoby majú u seba osobitné rozhodnutie Kancelárie prezidenta republiky. Ďalej môžu byť v týchto zoznamoch lekári, lekárnici, zverolekári, inžinieri každého druhu, po prípade aj iné osoby, ak dostali rozhodnutie príslušného ministerstva, ktoré uznáva za potrebné ponechať ich ešte vo verejnom, technickom, alebo hospodárskom živote Slovenska. Všetky osoby v tomto odseku vymenované nemôžu byť teda vysťahované - i keď sa do zoznamov Ministerstva vnútra dostali na základe mylných údajov pri súpise - dokiaľ je v platnosti rozhodnutie o ich oslobodení alebo ponechaní. Pripomínam, že osoby pokrstené pred 14. marcom 1939 a osoby žijúce v platnom miešanom manželstve, majú alebo dostanú osobitné žlté legitimácie, na ktorej je pečiatkou vyznačená táto ich výnimka.

11./ K odseku b/ a zároveň aj k odseku predošlému pripomínam, že Ministerstvo vnútra oddelenie 14 sa dohodlo s Ministerstvom dopravy, rezort železničný a so Všeobecným stavebným družstvom v Bratislave, že oba tieto úrady svoje rozhodnutia zrušujú a Židov dávajú k dispozícii na vysťahovanie. Zaistenie týchto Židov bolo už aj nariadené, ale mnohí ušli, poukryvali sa a preto zaistení neboli. Títo Židia sa budú pri zaistení legitimovať rozhodnutím Ministerstva dopravy, rezort železničný, alebo Všeobecného stavebného družstva, ktoré rozhodnutia však ako je už vyššie spomenuté boli všetky zrušené. Preto takýchto Židov treba zaistiť a sústrediť. Výnimku z tohto odseku majú len inžinieri, architekti a definitívni zamestnanci Židia Ministerstva dopravy, rezortu železničného. Rozhodnutia týchto teda platia.

12./ Každý sústredený Žid je povinný vziať so sebou potraviny aspoň na tri dni a batožinu vo váhe 50 kg na jednu osobu s najpotrebnejšími vecmi dennej potreby / šatstvo, bielizeň, obuv, prikrývky, jedálny príbor, náboženské predmety a pod./.

13./ Vysťahovaniu nepodliehajú a nemôžu byť zaistení rodičia Židov, pokrstených pred 14. marcom 1939. K tomu pripomínam, že myslení sú len vlastní rodičia pokrsteného a nie teda svokor alebo svokruša.

14./ Vyskytujú sa aj prípady, že príslušné Ministerstvá do svojich rozhodnutí pojali aj takých rodičov chráneného Žida, ktorí zák. č.

68/1942 Sl. z. chránení nie sú. Ani takýchto rodičov zatiaľ nezaistujte, kým nedostanete príkaz od Ministerstva vnútra oddelenie 14.

15./ Pri zaisťovaní sa iste vyskytnú prípady, že Židia sa budú vydávať za cudzincov. Tu upozorňujem, že vysťahovaniu nepodliehajú len príslušníci Spojených štátov severoamerických /USA/ a Maďarska. Žid príslušník týchto dvoch štátov, musí sa legitimovať platným cestovným pasom svojho domovského štátu alebo originálom osvedčenia o štátnom občianstve od svojho ministerstva vnútra. O Židoch, maďarských štátnych občanoch, bolo však urobené opatrenie, že všetci, ktorí sa tu oprávnenne zdržovali, mali do 15. mája 1942 opustiť Slovensko. Toto sa však nevzťahuje na Židov, maďarských štátnych občanov, ktorí sem pricestovali v obchodných alebo zdravotných veciach na platný cestovný pas so slovenským vstupným alebo kúpeľným vízum.

16./ Každého Žida, maďarského štátneho občana, ktorý nevyhovuje vyššie uvedeným podmienkam o zdržovaní sa na území Slovenska, treba zadržať a odovzdať riadnym pokračovaním - prostredníctvom okresného úradu - maďarským pohraničným orgánom. Ak by tieto orgány Žida neprevzali, treba to na vypovedací spis poznačiť a Žida potom odovzdať do najbližšieho strediska na odtransportovanie.

17./ Môže sa vyskytnúť, že Žid vydávajúc sa za maďarského občana, bude mať platné rozhodnutie o ponechaní na Slovensku. V tomto prípade Žida nezaistujte - ak nebol pojatý do zoznamu Vám poslaného - a hláste dáta z rozhodnutia Ministerstvu vnútra oddelenie 14 priamo, ktoré zariadi, aby takýto Žid územie Slovenska opustil.

18./ Keď sa pri zaisťovaní vyskytnú akékoľvek ťažkosti alebo keď vzniknú pochybnosti, či ten alebo onen prípad je správne riešený, vyžiadajte si informácie a pokyny priamo od Ministerstva vnútra oddelenie 14 č. telefónu 56-16 a 56-10, vo všedný deň od 7 - 19., v nedeľu a vo sviatok od 8 - 13 hod. Poplatky za telefónne rozhovory vzniklé pri sústredovaní Židov, nech účtujú žandárske stanice osobitným výkazom podľa svojich predpisov. Uhradí ich účtárňa HVŽ, ktorá vyúčtuje výlohy s Ministerstvom vnútra oddel. 14.

19./ Byty zaistených Židov prevezmú orgány daňových úradov, pokiaľ možno hneď pri zaisťovaní, kde to nebude možné, orgány žandárstva byť zapečatia a dodatočne čím najprv ho odovzdajú daňovým úradom. Živý a mŕtvy inventár poľnohospodárov treba zaistiť podľa úprav, ktoré dostali okresné úrady

od Štátneho pozemkového úradu, prípadne s nimi naložiť podľa platných predpisov / NÚZ/²⁴ o zásobovaní obyvateľstva.

20./ Okresných žandárskych veliteľov upravujem, aby si od okresných úradov vyžiadali materiál o poslednom súpise Židov z konca augusta 1942, ako aj nariadenie platné pre tento súpis. Evidencia a prevádzanie zmien prechádza týmto na okresných žandárskych veliteľov. Svoje stanice poučia, aby každú zmenu v evidencii Židov hlásily im.

21./ Keďže kancelársky paušál okresných žandárskych veliteľov je tak malý, že nijako by nestačil ani na malú časť výdavku spojených so sústreďovaním, vydajú potrebný materiál /papier, obálky, indigo, ceruze atď./ okresným žandárskym veliteľom príslušné okresné úrady.

22./ Nakoľko pri zaisťovaní vznikne aj administratívna agenda, ktorú by okresní žandári veliteľia sami nezdolali, určia si jedného žandára z miestnej stanice na vedomie tejto agendy pri normálnom výkone jeho služby. Okrem toho pomáhajú im pri sústreďovaní podľa potreby aj ostatní ich podriadení.

23./ Pánom okresným žandárskym veliteľom pripomínam dôležitosť a vážnosť tohto dejinného poverenia žandárstva. Akcia musí byť vykonaná dôsledne, prísne, ale ľudsky. I keď som plne presvedčený o svedomitom a spoľahlivom splnení tejto úlohy, nemôžem nespomenúť, aby podriadené orgány boli upozornené na ustanovenie § 17 žandárskej inštrukcie. Vaša úloha je tak dôležitá, že sa vyskytnú pokúšenia všelijakej podoby. Nepodľahnúť týmto pokúšeniam, statočne splniť sverené príkazy a rozkazy, to je čestná služba žandárstva pre štát a národ.“

So sústreďovaním započnite hneď.

Dostanú: Okresní žandárski veliteľia k prevedeniu, župní a oblastní žandárski veliteľia na vedomie.

Na stráž!

Hlavný veliteľ žandárstva

na dovolenej

nečitateľný podpis

ŠA Nitra, fond Oblastné žandárske veliteľstvo Nitra,
škatuľa č. 4, č. 249/1942 dôv.

Dokument č. 2

Nariadenie Prezídia MV o vykonávaní protizidovských razíí žandárstvom, zaslané 24. septembra 1942 HVŽ okresným žandárskym veliteľstvám.

Hlavné veliteľstvo žandárstva.

Bratislava 24. september 1942.

Čís. jedn. 458 dôv./42.

Vec: Židia, sústreďovanie a razie.

Dôverný!

Župné, oblastné a okresné žandárske veliteľstvá!

Odpoveď na čís. jedn. ./.

Prílohy: ./.

Na výnos prezídia Ministerstva vnútra zo dňa 23. septembra 1942 číslo 14-D4-11900-3/1942.

Riešenie židovskej otázky prichádza už do konečného štádia. Mnohí Židia budú sa snažiť za každú cenu vyhnúť zaisťovaniu. Preto akcia zaisťovania Židov musí byť pružná, prekvapná a jednotná.

Aby účelu tohto bolo docielené čo najúspešnejšie, nariadilo Ministerstvo vnútra, oddelenie 14, vykonávanie občasných razíí po Židoch, ktorí sa vyhýbajú sústreďovacej povinnosti.

Razie budú vykonávané naraz na celom území štátu. Ich program a výkon nariadi vždy Hlavné veliteľstvo žandárstva okresným žandárskym veliteľom heslovitým rozkazom tohto znenia: „Vykonajte 458 od hod. dňa do hod. dňa „

Okresný žandársky veliteľ nariadi svojim staniciam výkon razie nie šablonovite, ale – prizerajúc k pomerom obvodu tej – ktorej stanice – pre každú stanicu osobitne v takom rozsahu, v akom si to dané pomery budú vyžadovať. K výkonu razie môže event. aj pribrať žandárov zo staníc susedných.

Výkon každej razie musí byť prekvapný a dôsledný; preto musí byť až do posledného okamžiku utajený.

Pri razii musia byť kontrolované všetky hotely, hostince, krčmy, nocľahárne a iné verejné budovy, skrýše, samoty, neobývané objekty a aj byty súkromné, ak je predpoklad, že je v nich ukrytá židovská osoba.

Pri známej židovskej rafinovanosti nech je venovaná mimoriadna pozornosť osobným dokladom a vydaným povoleniam – rozhodnutiam.

Ak pri razii bude zadržaný Žid /:Židovka:/, ktorý nemá platného povolenia /:rozhodnutia:/ tu sa zdržovať, treba postupovať podľa smerníc výnosu prezídia Ministerstva vnútra zo dňa 22. septembra 1942 čís. 14-D4-11900-1/1942 /: tunajší rozkaz zo dňa 23. 9. 1942 čís. jedn. 458 dôv./42:/.

Prvé razie nech sú vykonané v týchto dňoch:

²⁴ Najvyšší úrad pre zásobovanie.

Od 7. hodiny do 14. hodiny dňa 30. septembra 1942 a od 12. hodiny do 22. hodiny dňa 3. októbra 1942.

Na stráž!

Hlavný veliteľ žandárstva

na dovolenej

nečitateľný podpis

ŠA Nitra, fond Oblastné žandárske veliteľstvo Nitra,

škatuľa č. 4, č. 249/1942 dôv.

Dokument č. 3

Doplnenie smerníc Prezídia MV z 29. septembra 1942 okresným žandárskym veliteľstvám o realizovaní deportácií žandárstvom.

Prezídium Ministerstva vnútra

Číslo: 14-D4-11.900-7/1942.

Bratislava, dňa 29. sept. 1942.

Predmet: Sústredenie Židov žandárstvom.

Nitra

Všetkým okresným žandárskym veliteľom.

K smerniciam čis. 14-D4-11.900-1/1942, ktoré Vám vydalo Hlavné veliteľstvo žandárstva pod čis. 458 dôv./1942 z 23. septembra 1942 dávam tento dodatok:

Ods. 9 doplniť týmto:

„Ak niektorý Žid pred zaistením ujde alebo sa ukryje, vedzte ho v evidencii a keď sa objaví, hneď ho zadržte a dopravte do najbližšieho strediska. Tak isto aj Židov, ktorých zadržte z vlastnej iniciatívy.

Ak je rodina rozdelená zadržte tých, čo máte v obvode a o zadržanie ostatných požiadajte žandárstvo, v ktorého obvode sa tí ostatní zdržujú. Ak niekto z rodiny ušiel alebo dočasne nie je prítomný, to nie je príčina, prečo by nemala byť rodina zadržaná a do strediska odoslaná.“

Ods. 10.

..... V tomto odseku zrušujem text od slov „Takéto osoby.....“ v druhej vete, až po slovo „výnimka“. na konci odseku a nahradzujem ho, ako pokračovanie za prvou vetou. Týmto znením:

„Osoby pokrstené, osoby žijúce v miešanom manželstve a osoby, ktoré majú výnimku od prezidenta republiky, nemôžu byť sústredené a vysťahované, aj keď boli pojaté do soznamov Ministerstva vnútra. Dostali sa do nich iste len na základe mylných údajov pri súpise.

Osoby včas pokrstené a osoby v platnom miešanom manželstve majú alebo dostanú žlté legitimácie, na ktorých je pečiatkou

vyznačené táto výnimka. Osoby, ktoré majú výnimku od prezidenta republiky, majú o tom osobitné rozhodnutie Kancelárie prezidenta republiky.

Osoby pred zákonným termínom pokrstené a osoby v miešanom manželstve, ktoré nie sú zapojené do pracovného procesu, teda nikde nepracujú alebo nemajú vážnejšieho zamestnania, nech sú zaistené a dodané do pracovného strediska ~~Sereď, Nováky alebo Vyhne, podľa toho, ktoré z nich je najbližšie.~~²⁵ Tam budú zaradené do pracovnej povinnosti, teda nie vysťahované.

Ods. 11.

Ako pokračovanie tohto odseku:

„Rozhodnutia ostatných príslušných ministerstiev sú platné okrem tých, ktoré budú postupne zrušované a ktorých majitelia budú pojatí do soznamov Ministerstvom vnútra Vám zasielaných.“

K tomuto odseku podotýkam, že Všeobecne stavebné družstvo je oddelením Ministerstva vnútra.

Ods. 14.

Druhú vetu pozmeňujem takto:

„Takýchto rodičov však zaistujte len vtedy, keď budú pojatí do soznamov Ministerstvom vnútra Vám dodaných.“

Na stráž!

Za ministra:

Dr. Vašek v.r.

Za správnosť vyhotovenia

prednosta výprave:

nečitateľný podpis

ŠA Nitra, fond Oblastné žandárske veliteľstvo Nitra,

škatuľa č. 4, bez č.

Dokument č. 4

Doplnenie smerníc Prezídia MV o realizovaní deportácií žandárstvom, zaslané 30. septembra 1942 HVŽ okresným žandárskym veliteľstvám.

Hlavné veliteľstvo žandárstva.

Bratislava 30. september 1942.

Čís. jedn. 458 dôv./42.

Vec: Sústredovanie Židov žandárstvom.

Odpoveď k čis. jedn. : ./.

Podľa rozdeľovníka !.

Prílohy: ./.

Na telefonicky príkaz prezídia Ministerstva vnútra zo dňa 30. septembra 1942 a dodatok k tunajšiemu čis. jedn. 458 dôv./42 zo dňa 23. septembra 1942.

Prezidiu Ministerstva vnútra dochádzajú z vidieka zprávy, že žandári nepostupujú dosť

25 Prečiarknuté v origináli. Rukou je dopísaná poznámka „Ilava stavba hydrocentrály“.

energicky a dôsledne pri zaistovaní židovských osôb podľa horecítovaného rozkazu.

Keď majú žandári zaistiť niektorú v sozname uvedenú osobu, spokoja sa s tým, že sa v domácnosti dotýčnej židovskej osoby opýtajú, či hľadaná osoba je doma a keď dostanú zápornú odpoveď, sa s tým uspokojia, a bez toho, aby sa presvedčili o údajoch sami prehliadkou bytu alebo iných miestností, odídu.

Prezídium Ministerstva vnútra preto nariaďuje, aby v prípadoch, že sa zaistiť sa majúca osoba nepristihne doma alebo sa ihneď nenajde, bol zaistený hociktorý iný člen tejto židovskej rodiny a s týmto treba tak nakladať, ako s osobou, ktorá má byť podľa soznamu zaistená.

Vôbec nech žandári postupujú dôsledne a energicky, lebo len tak bude mať akcia očakávaný výsledok.

Dostanú: okresné žandárske veliteľstvá na vykonanie, župné a oblastné žandárske veliteľstvá na vedomie.

Na stráž!

Hlavný veliteľ žandárstva
na dovolenej

nečitateľný podpis

ŠA Nitra, fond Oblastné žandárske veliteľstvo
Nitra, škatuľa č. 4, č. 218/1942 dôv.

Dokument č. 5

Doplnenie deportačných smerníc Prezídia MV z 13. októbra 1942 okresným žandárskym veliteľstvám.

Prezídium Ministerstva vnútra
Číslo: 14-D4-11900-9/1942.

Bratislava, dňa 13. októbra 1942.

Predmet: Sústreďenie Židov žandárstvom.
Všetkým okresným žandárskym veliteľom.

Dodatok k smerniciam č. 14-D4-11900-1/1942 a čis. 14-D4-11900-7/1942.

Akcia sústreďovania Židov nejde takým tempom, ako som očakával a ako to potreba vyžaduje.

Aby bolo v tejto veci jasno, pripomínam:

1./ Soznamy, ktoré Vám pošle Ministerstvo vnútra, sú smerodajné. Židov v nich uvedených zaistíte bez akýchkoľvek prietahov. Len v ojedinelých a výnimočných prípadoch postupujete podľa ods. 18 Smerníc.

2./ Keď Žid udáva, že je chorý, musí to úradný lekár ustáliť. O mienku lekára požiadajte prostredníctvom, alebo v mene okresného prípadne obecného úradu. Nech Vám je vždy presne povedané, ako dlho potrvá neschopnosť transportovania Žida. O nemoci Žida dajte sa častejšie presvedčiť Vašími orgánmi, najmä vtedy, keď úradný lekár Žida osobne nepozná. Keď je Žid transportu schopný alebo ak chorobu len predstiera, ihneď ho odtransportujte.

3./ O osobách, ktoré dodávate na pracovnú povinnosť podľa posledného odseku – dodatku – k číslu 10 Smerníc /pokrstene a v miešanom manželstve/ podávajú na Min. vnútra oddel. 14 tiež soznamy podľa vzoru 1 Smerníc, ale do poznámky uveďte do ktorého pracovného strediska ste osobu dali.

4./ Stopovanie po ušľách a ukrývajúcich sa Židoch prevádzajte intenzívne a sústavne.

Na stráž!

Za ministra:

Dr. Vašek v.r.

Za správnosť vyhotovenia

prednosta výprave:

nečitateľný podpis

ŠA Nitra, fond Oblastné žandárske veliteľstvo Nitra,
škatuľa č. 4, č. 280/1942 dôv.

Summary

The Role of Gendarmerie in the Process of Deportation of Jews in 1942

The role of gendarmerie was significant through all phases of deportations of Slovak Jews. The main task of Gendarmes was to prevent any problem that could occur during the deportation process until Jews were handed over to German authorities. Published documents show the means how Jews were arrested and massed in the final phase of deportations in 1942 when the process was done by gendarmerie alone. This change happened at the end of September 1942 when majority of Jews were already deported and at the same time it meant escalation of harsh means used to fill up the last transport. First time published amendment of direction for deportations dated September 30th, 1942 when the Ministry of Interior ordered to arrest any member of a family instead of Jew missing from the deportation list proves the harshness well enough. This measure should prevent Jews from hiding and thus achieve its major goal – rid Slovakia of all "useless" Jews.

Nacistická poprava v Dubnici nad Váhom

PhDr. Martin Lacko, PhD.

(1976), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, pracuje v Ústave pamäti národa

Jednoznačne najkrvavejšou kapitolou slovenských dejín 20. storočia je krátke obdobie nacistickej okupácie od konca augusta 1944 do začiatku mája 1945. Hoci územie západnej časti vtedajšej SR bolo postihnuté relatívne najmenej, jeden z tragických prípadov nacistických represí sa viaže práve k tejto časti krajiny, konkrétne k najväčšiemu zbrojárskemu podniku, Škodovým závodom v Dubnici nad Váhom.

Tieto, na vtedajšom Slovensku vôbec najväčšie závody, vybudovala v druhej polovici 30. rokov česká Živnobanka. Novopostavený podnik mal slúžiť na výrobu výzbroje pre čs. armádu – a ČSR celkovo – keďže táto sa pripravovala na vojnu s Nemeckom. Po Mnichovskej kapitulácii v septembri 1938 a definitívnom zániku ČSR v marci 1939 sa však razom všetko zmenilo. Podnik už v roku 1939 prebrala Drážďanská banka a začlenil sa do koncernu Hermann-Göring-Werke (HGW). Samotná dubnická zbrojovka, ležiaca na pravej strane Váhu, sa ocitla v ochrannej zóne (Schutzzone). Od prvého roku druhej svetovej vojny tak podnik, iróniou osudu, slúžil výlučne vojnovým potrebám tej krajiny, voči ktorej mala byť jeho činnosť namierená. Dubnická zbrojovka vyrábala špeciálnu muníciu, granáty, miny, tankové a protiletadlové kanóny či niektoré druhy výbušnín. Keďže územie SR nebolo – na rozdiel od územia Veľkonemeckej ríše – až do júna 1944 postihnuté bombardovaním, jeho význam pre nacistov sa len zvyšoval. Už koncom roku 1943 bola do Dubnice evakuovaná výroba torpéd, a tiež najslávnejšieho kanónu ráže 88 mm (tzv. osemdsiatosmičky) z nemeckého Bochumu. Súčasťou výrobného sortimentu boli aj letecké motory Daimler-Benz od začiatku roka 1944. Najtajnejším výrobným projektom, na ktorom sa pravdepodobne v Dubnici pracovalo, boli komponenty do jednej z Hitlerových „zázračných zbraní“ – riadenej strely V1.

Na rozdiel od niektorých tvrdení v marxistickej či odbojárske ladenej staršej literatúre, dubnická fabrika pracovala z hľadiska nacistických záujmov pomerne veľmi spoľahlivo a úspešne, nenarušili ju sabotáže ilegálnych odbojárov, ba výraznejšie sa jej nedotklo ani bombardovanie z júla 1944. V čase najväčšieho rozmachu, v roku 1944, zamestnávala až vyše 17 tisíc pracovníkov. Bol to asi štvor-

násobne vyšší počet, než bol počet obyvateľov samotného mesta. (Vo fabrike, pre zaujímavosť, pracoval aj mladý komunista Alexander Dubček z Uhrovca, spolu s ďalšími rodinnými členmi, čo sa mu neskôr v politickej kariére stalo „zlým bodom“.) Zárobkové možnosti na vtedajšom chudobnom Slovensku boli viac než cenné, takže morálne ohľady na charakter výroby išli pre vtedajšie obyvateľstvo bokom. Do dubnickej zbrojovky boli ale nútene nasadzovaní aj príslušníci ďalších národov a okupovaných štátov vtedajšej nacistickej Európy. Predovšetkým v súvislosti s evakuáciou výroby leteckých motorov z Viedenského Nového Mesta sa na jar 1944 do Dubnice dostalo niekoľko stoviek Francúzov či Čechov. Práve príslušníci týchto dvoch národov sa na prelome augusta a septembra 1944 masovo zapojili do odboja a SNP. Ani vypuknutím Povstania – ktoré na území západného Slovenska skrachovalo – však chod zbrojovky nebol narušený. Po začiatku okupácie však nacisti značne zvýšili bezpečnostné podmienky vo fabrike i okolí. Koncom októbra 1944 pozatýkali nacistické bezpečnostné orgány viacero robotníkov i úradníkov, ktorých podozrievali zo sympatií či spojenia s odbojom. Za sabotáže hrozil v čase staného práva trest smrti. Ten, ako sa ukázalo, závodná správa aj – v snahe o úplné zastrašenie zamestnancov – aj použila. Jedným z dvoch doložitelných prípadov tohto druhu, t.j. keď bol trest smrti za sabotáž skutočne aj vynešený a vykonaný, je prípad mladého robotníka-kovobrušiča Jána Pätoprstého, opísaný v nižšie uvedenom úradnom hlásení vojenského spravodajského orgánu.

Dokument je uložený vo Vojenskom historickom archíve v Bratislave, fond „55“ (spravodajské spisy), pod signatúrou 55-28-5.

Číslo: 4139/Dôv. zprav. 1944

Trenčín, 9. 1. 1945

Vec: Popravenie robotníka v podniku
Škodové závody Dubnica n. V.
- šetrenie

Prílohy: 1

Ministerstvo národnej obrany,
2. oddelenie,
Bratislava



Nemcami zničená
fabrika v Dubnici nad
Váhom (1945).

Zdroj: osobný archív
Karola Janasa



Na nariadenie MNO, číslo: 480.970/
Dôv.-4/b.1944

Po vyšetrení hlásim nasledovné:

1.) Osobné dáta popraveného:

Ján PÄTOPRSTÝ, nar. 15. 12. 1919
v Pudmericiach,¹ okr. Modra, príslušný do
Malých Šenkvic,² okr. Modra, slobodný,
náboženstva rím.-kat., zapracovaný robotník.
Popravený bol dňa 15. nov. 1944 o 10. 30
hod. v Dubnici n.V.³

2.) Meno dôstojníka, ktorý popravu
nariadil vykonať:

Meno dôstojníka, ktorý popravu naria-
dil vykonať, nebolo možné vyšetriť. Vyšetro-
vanie s Pätoprstým viedol prednosta ABW⁴
v Dubnici n/V, menom Seifert.⁵ Neskoršie
bol odovzdaný SD, pravdepodobne z Tren-
čína, kde sú veliteľmi istý Heinbach a Jaskul-
ský.⁶ O rozsudku sa pravdepodobne rozho-
dlo u SD v Trenčíne, odkiaľ aj priniesli natla-
čené plakáty, ktoré oznamujú popravu.

3.) Svedkovia:

Pri vyšetrovaní Pätoprstého prítomní boli
títo žandári zo žand. stanice závodnej v Dub-
nici: strážm. Ján Ďatelinka a strážm. Štefan
Kvasnica.

Svedok pri čine (sabotáži) bol robotník
Michal Králik.

4.) Príčiny popravu:

Príčiny popravu musia byť zachytené pro-
tokolárne u ABW v Dubnici a u SD v Tren-
číne, kde presné podrobnosti by mohli podať

1 Dnes Budmerice.

2 Dnes Šenkvice.

3 Z významnejších publikácií, ktoré popravu spomínajú, uvedme aspoň: HALAJ, D. (zost.): *Fašistické represálie na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1990, s. 121. či PLEVZA, V. a kol.: *Dejiny SNP V. zv.* Bratislava : Pravda, 1984, s. 115. („Po sabotáži v závodoch 15. 11. 1944 nacisti verejne popravili J. Pätoprstého.“) Druhým prípadom pracovníka zbrojovky, popraveného za sabotáž, bol Michal Hudcovský, zastrelený na sklonku vojny, 7. apríla 1945. (*Fašistické represálie*, s. 31.)

4 ABW – Abwehr. K organizácii nacistickej spravodajskej a bezpečnostnej služby na okupovanom území SR bližšie: SCHVARC, M.: Z anonymity k oficialite – organizácia Sicherheitsdienst na Slovensku v rámci Pohotovostnej skupiny H Sipo a SD. In: MIČKO, P. – ŠMIGEL, M. (zost.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. (Medzi Povstaním a zánikom)*. Banská Bystrica: UMB, ŠVK, 2006, s. 83-95.

5 Ide o inú osobu než Josefa Seiferta, ktorý bol veliteľom bratislavskej organizácie Freiwillige Schutzstaffel (FS). Podľa autorov monografie mesta Dubnica nad Váhom (V. Bystrický a kol., Bratislava : AEP, 1993, s. 84) bol od jesene 1943 spišský Nemec František Seifert veliteľom závodnej bezpečnosti. K. Janas ho vo svojich prácach označuje však za ríšskeho poverenca pri Škodových závodoch a. s. Pozri: JANAS, K.: *Zabudnuté tábory*. Trenčín : FSEV TnUAD, 2008, s. 113; taktiež JANAS, K.: K vzniku a vývinu zaisťovacieho tábora v Dubnici nad Váhom (1944 - 1945). In: *Romano džaniben*, jevend 2002, s. 22-23.

6 Hans Jaskulský, SS-Sturmabführer, od septembra 1944 do januára 1945 veliteľ Einsatzkommando (EK) 13 so sídlom v Trenčíne. Jeden z oporných bodov (Stützpunkt) bol práve aj v Dubnici. Za svoju aktívnu protidobrovú činnosť bol koncom októbra 1944 ocenený Železným krížom II. tr. SUŠKO, L. (zost.): *Slovensko v jeseni 1944*. Bratislava : Lúč, 2008, s. 341, *Fašistické represálie na Slovensku*, s. 90. Po vojne bol – v neprítomnosti – súdený retribučným súdnictvom. Okresný ľudový súd v Trenčíne nad ním dňa 15. októbra 1948 vynesol rozsudok – 30 rokov. Štátny archív v Bratislave, fond OLS Trenčín, Tnľud 7/1948. Osobu ani krstné meno „Heinbacha“ (v skutočnosti Heimbach) sa nepodarilo z dostupných publikovaných prameňov bližšie opísať. S najväčšou pravdepodobnosťou však ide o dočasnú veliteľa EK 13 v čase Jaskulského neprítomnosti. Za informáciu ďakujem M. Schvarcovi.

7 Skratka „N“ v tomto prípade znamená nie iniciálu krstného mena, ale označenie národnosti, teda „Nemec“.

8 V archívnom spise sa však, žiaľ, táto príloha nenachádza.

veliteľ ABW N. Seifert a príslušníci SD v Trenčíne N.⁷ Heinbach a N. Jaskulský.

Zápisnice spísané so svedkami z radov Pätoprstého spolurobotníkov spísal závodný výbor Škodových závodov v Dubnici, ktoré v odpise sa prikladajú.⁸ Jako bolo možné zistiť od svedkov (žandárov a spolurobotníkov) boli asi tieto príčiny popravy.

Pätoprstý bol dňa 14. nov. 1944 s neznámymi nemeckými vojakmi na poľovačke. Keď sa vrátili, zašli si do hostinca Brhard, kde sa podnapili. V podnapilom stave šiel pracovať do nočnej zmeny. Tu údajne v opilom stave zničil meracie prístroje väčšej hodnoty hodením ich o zem, čím bola zastavená práca v oddelení.⁹ Údajne asi po dvoch hodinách boli prístroje vymenené a opravené a pracovalo sa ďalej. (Presnejšie o tom by mohol povedať odborník.) V dôsledku tohto činu bol zaistený, vypočutý a dňa 15.-16.¹⁰ nov. 1944 o 10. 30 hod. v Dubnici verejne popravený. Podrobnosti o účinku ako aj o nálade u robotníctva, spôsobené popravou môže udať predseda závodného výboru pán Vavro.

Pri vyšetrovaní Pätoprstého u ABW boli prítomní strážm. Ján Ďatelinka a strážm. Štefan Kvasnica, obaja zo závodnej žand. sta-

nice v Dubnici. Obaja udávajú, že mu boli kladené rôzne otázky. Pýtali sa ho, či si pamätá, že bol pri čine v opilom stave. Pätoprstý odpovedal, že opilý nebol. Ďalej, že mu bola daná otázka, že prečo hodil prístroje o zem. Odpovedal, že on to urobil naschvál, aby ostatní nepracovali a že mu to vraj jeden spolurobotník povedal, aby prístroj hodil o zem. Ďalej sa ho pýtali, či si je vedomý následkov vyplývajúcich z činu a či si je vedomý, že podľa stanného práva je za sabotáž trest smrti. Odpovedal, že si je plne vedomý všetkých následkov z činu, ktorý spáchal a že to spáchal naschvál, aby sa nepracovalo.¹¹

Protokoly spísané so závodným výborom a s očitými svedkami predložím dodatočne po obdržaní týchto od závodnej stráže žand. stanice v Dubnici. Výtlačok plakátu prikladám.

Prosím, aby spis bol v prípade potreby postúpený 4/b oddel.,¹² ktoré horeuvedeným číslom žiadalo o vyšetrovanie prípadu.

Na stráž!

Pečiatka – Prednosta
zprav. oddelenia pri VDO 1
v z. npor. Tomana¹³

Summary

Executed by Nazis in Dubnica nad Váhom

This document – report of intelligence officer from Headquarters of division area Trenčín written on January 9th, 1945 – informs on execution done by Nazis. They executed one of Dubnica's arms factory workers. Arms factory in Dubnica was the largest in contemporary Slovakia employing over 17 thousand people. 25-years old metalworker Ján Pätoprstý was in the time of Nazi occupation of Slovakia hanged for supposed sabotage on November 15th, 1944. Document is part of intelligence funds in the Military historical archive Bratislava.

9 K zaujímavému svedectvu sa autor týchto riadkov dostal – viac-menej náhodne – pri výskume otázky slovenských vojakov v čase 1. SR. Des. Štefan Rybníkar (1919, Nová Lehota), slúžil s Pätoprstým v slovenskej armáde. Bol jeho najnižším predstaveným (veliteľom družstva). Rybníkar spomínal, že tento neraz vypil aj veľké množstvo alkoholu, následkom čoho sa stával agresívnym. „Vypil aj fľašku vodky, potom nebolo možné sa k nemu ani priblížiť“, spomínal po rokoch. Z rozhovoru s autorom 21. 9. 2001.

10 Nevedno, prečo autor hlásenia uvádza hneď za 15. aj 16. november.

11 Autori publikácie *Z histórie strojárskych a metalurgických závodov v Dubnici nad Váhom 1928 – 1949* (Suško – Vaněk) však prípad poškodenia meracieho prístroja interpretujú ako neúmyselný. „Po hádke so svojim majstrom nechtiac poškodil merací prístroj v hodnote asi 1600 Kčs“. Kvalifikáciu úmyselnej sabotáže vraj pretláčal len veliteľ závodnej stráže Seifert, ktorý dal Pätoprstého aj hneď zavrieť. Verejnú popravu, ktorej sa muselo povinne prizerať všetko prítomné robotníctvo, vykonali dvaja slovenskí Nemci – Filip Schön a Josef Wolant. Podľa publikácie sa však konala nie 15., ale 14. novembra 1944. Pätoprstého brat, akonáhle sa dopyčul o jeho treste, utiekol k partizánom. MIKOLÁŠ, S.: *Škodove závody v Dubnici nad Váhom v rokoch 1939 – 1945*. (Diplomová práca). Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2003, s. 48-49.

12 Prednostom 4. oddelenia MNO bol stot. gšt. Jozef Bevelaqua.

13 Dopísaný dodatok o tom, že pisateľ hlásenia nemôže zápisnicu závodného výboru predložiť, lebo závodný výbor ju nemôže nájsť.

Prvá obeť Štátnej bezpečnosti

Štátna bezpečnosť sa oprávnenne vníma ako jedna z najdôležitejších a v zásade aj najspoľahlivejších opôr komunistického režimu. Súčasne, a tiež oprávnenne, ju musíme považovať aj za jeden z najobávanejších nástrojov režimu, ktorý mal za úlohu chrániť nielen režim samotný, ale aj jeho predstaviteľov. Organizácia ako taká však prešla od svojho vzniku značnými zmenami, nielen organizačnými, ale aj personálnymi.

Za obdobie najväčšej brutality Štátnej bezpečnosti (ŠtB) sa považuje tzv. zakladateľské obdobie komunistického režimu, ktoré trvalo od februárového prevratu z roku 1948 až do prvého, aj keď minimálneho uvoľnenia po smrti sovietskeho diktátora Jozefa Stalina a prvého komunistického prezidenta Československa Klementa Gottwalda v roku 1953. Toto obdobie, ale aj niekoľko nasledujúcich rokov, bolo nepochybne „zlatou érou“ zväčša prislušnikov ŠtB. Policajná brutalita a rozsiahly teror zo začiatku 50. rokov 20. storočia tak, bohužiaľ, pomerne úspešne zakrývajú fakt, že násilie patrilo k bežným pracovným metódam aj prvej generácie slovenských prislušnikov bezpečnostných zložiek, ktoré sa neskôr pretransformovali do Štátnej bezpečnosti.

Štátna bezpečnosť, ako ju poznáme z neskoršieho obdobia, v podstate vznikla až v roku 1947 prijatím zákona o Zbore národnej bezpečnosti (ZNB). Dovtedy (resp. minimálne do prijatia 3. pražskej dohody) sa nielenže situácia na Slovensku od situácie v Čechách pomerne dosť odlišovala, ale aj vývoj bezpečnostných zložiek prebiehal diferencovane. Okrem toho mali jednotlivé zložky neskoršej ŠtB relatívne autonómnejšie postavenie.

Národná bezpečnosť (NB) na Slovensku vznikla nariadením Slovenskej národnej rady (SNR) č. 7 z februára 1945, pričom nariadením č. 6 SNR rozpustila predchádzajúce bezpečnostné zložky. Fakticky však vznikala z pracovníkov bývalých bezpečnostných zložiek (žandári, polícia) a rôznych milícií,¹ pričom tieto skupiny vznikali pomerne živelné ku koncu vojny viac-menej po celom území

Slovenska, často pod vplyvom a z iniciatívy komunistickej strany.

V rámci NB sa vytvorilo niekoľko oddelení, pričom z nášho pohľadu je dôležité 2. oddelenie Hlavného veliteľstva (HV) NB a jemu podriadené útvary. Hlavnou úlohou týchto zložiek malo byť zatýkanie previnielcov a príprava dokumentácie pre začínajúce retribučné súdnictvo. Okrem toho pracovníci týchto jednotiek vykonávali politické spravodajstvo o pomeroch na Slovensku. Pomer NB 1 (uniformovaná polícia) a NB 2 (neuniformovaná polícia) bol v tomto období značne zlý (zväčša pre vyvyšovanie sa a často aj pre nízky morálny profil mnohých členov NB 2). Takáto štruktúra Národnej bezpečnosti zanikla 1. októbra 1945, keď Povereníctvo vnútra (PV) rozhodlo o reorganizácii bezpečnostných zložiek a namiesto NB 2 vznikla Ústredňa politického spravodajstva (ÚPZ). Ani táto organizačná jednotka však nemala dlhé trvanie a už 1. novembra vznikol na Povereníctve vnútra jeho VI. odbor (neskôr VII.). Tento úrad, vybavený pomerne rozsiahlymi kompetenciami (spravodajskými aj policajnými), sa aj so svojim, už do určitej miery stabilizovaným personálom stal dôležitým nástrojom politického boja na Slovensku v rokoch 1945 – 1948.

Už v tomto období sa spravodajsko-bezpečnostné zložky stávali dôležitou oporou politických ambícií komunistickej strany. V spravodajsko-bezpečnostnom aparáte zrejme získali priaznivci tejto strany navrch už počas Slovenského národného povstania, keď na čele III. odboru vtedajšieho Povereníctva vnútra stál neskorší komunistický politik Jozef Lietavec. Situácia sa zásadne nezmenila ani počas prechodného obdobia, keď rezort ovládali dvaja povereníci a ovládnutie spravodajsko-bezpečnostných zložiek členmi Komunistickej strany Slovenska (KSS) sa viac-menej úspešne završilo v čase, keď boli povereníkmi vnútra komunisti Gustáv Husák a Július Viktory. Do samotného prijímania ľudí však pomerne živelné zasahovali aj ďalší vrcholní predstavitelia KSS.²

Mgr. Matej

Medvecký, PhD.

(1977), absolvent
Filozofickej fakulty
Univerzity Komenského,
pracuje v Ústave pamäti
národa

¹ Názvy týchto útvarov sa menili. Pre jednoduchosť ich označujeme pojmom milícia.

² Napr. František Hlavatý navštívil začiatkom apríla 1945 v Bratislave Štefana Baššovanského, ktorý mu dal odporúčanie na vtedajšieho veliteľa milícií v Bratislave Jozefa Večeru. Na základe toho získal miesto v NB a stal sa poručíkom. Archiv bezpečnostných zložiek (ABS), H-536/9, Zápis o výpovedi s Františkom Hlavatým zo dňa 7. 5. 1952.

Predstavitelia komunistickej strany sa teda v danom období o ovládnutie tohto kľúčového rezortu systematicky usilovali a toto snaženie sa im podarilo korunovať úspechom. Na druhej strane členovia KSS v bezpečnostných zložkách na Slovensku museli, a najmä iniciatívne chceli a usilovali sa dokázať vlastnú dôležitosť. K tomu im mohli pomôcť len úspešné zásahy proti jednotlivcom či skupinám, ktoré (minimálne podľa ich názoru) ohrozovali vtedajšie štátne zriadenie či štát ako taký. Keďže išlo o obdobie krátko po skončení 2. svetovej vojny, nepriateľ bol jasný – Nemci a Maďari, kolaboranti (a medzi nimi samozrejme aj „kolaboranti“), predstavitelia ľudáckeho režimu, ale najmä rôzne ilegálne a protištátne skupiny. Tie pracovníkov ŠtB „mátali“ a ich odhaľovanie malo súčasne pomáhať politikom komunistickej strany pri presviedčaní o vlastnej pravde, resp. v zapolení s predstaviteľmi ostatných strán. Dôležitosť odhaľovania takýchto skupín navyše podčiarkuje fakt, že až na niekoľko málo výnimiek vtedajší pracovníci VI. odboru Povereníctva vnútra nemali so spravodajskou prácou žiadne skúsenosti.³ V zásade teda nemali príliš dobré predpoklady, aby sa im darilo pracovať ako skutočná kontrarozviedka. Z tohto obdobia ani nie sú známe prípady, že by sa na Slovensku podarilo odhaliť skutočne závažný špionážny prípad (aj keď je vysoko pravdepodobné, že Slovensko v tom čase zrejme nebolo dejiskom špionážnych operácií globálneho významu). Tento fakt teda umocňoval potrebu boja proti ilegálnym skupinám, pretože tie boli zväčša tiež tvorené amatérmi a pracovníci bezpečnosti ich mohli pomerne ľahko odhaľovať, prípadne provokáciami či násilím dotvárať do politicky „vhodnej“ podoby.

Asi prvou veľkou skupinou, ktorú „realizovala“ slovenská časť bezpečnostného aparátu ľudovodemokratického Československa, bola skupina známa ako Štefan Chalmovský a spol. Tomuto prípadu sa už vo svojich prácach venovalo viacero historikov. Nemám v pláne bližšie sa k celej záležitosti vyjadrovať, pre potreby tejto štúdie je však nepo-

chybne nevyhnutné uviesť aspoň niektoré základné údaje a súvislosti.⁴

Skupina takpovediac vznikla na troskách spravodajských aktivít zaniknutej Hlinkovej mládeže. Bývalý absolvent Vyššej vodcovskej školy Hlinkovej mládeže (HM) a pracovník Spravodajského oddelenia Hlavného veliteľstva HM Štefan Chalmovský a niekoľko jeho priateľov cítili v povojnovej situácii veľký tlak, keďže v novinách sa objavovali články o absolventoch vodcovskej školy HM, kde ich označovali ako „hniezdo fašizmu“. Viacerí z nich spoznali aj osobné problémy, napr. pri štúdiu a pod.. Tiež nesúhlasili s reštrikčnou cirkevnou politikou, zameranou najmä proti katolíckej cirkvi. O situácii zvyčajne diskutovali pri partii „šnapsera“.⁵ Chalmovský sa po istom čase dostal do kontaktu s bývalým okresným tajomníkom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLŠ) a zástupcom bývalého veliteľa Pohotovostného oddielu Hlinkovej gardy (PO HG) v Zlatých Moravciach Antonom Kšinantom, ktorý sa v tom čase ukrýval pred retribučným súdnym procesom. Spoločne vytvorili akúsi ilegálnu skupinu sympatizantov zakázanej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Zámerom tejto skupiny mladých nacionalistov bolo tiež informovať bývalú slovenskú vládu, ktorej členovia sa vtedy ešte ukrývali v zahraničí, pripravovali vydávanie ilegálnych novín Slováč (vyšli dve čísla) a pod. Uvažovali aj o využívaní ilegálnych vysielaciek a pod. Po prvý raz tu tiež nachádzame motív, ktorý v nasledujúcich desiatich rokoch Štátna bezpečnosť s obľubou využívala pri konštruovaní ilegálnych skupín – že členovia skupiny čakali na vypuknutie vojny medzi Spojenými štátmi americkými a Sovietskym zväzom, pričom sa plánovali pri vhodnej príležitosti pridať k americkej armáde.

V skutočnosti však išlo o naivné predstavy mladých ľudí, z ktorých väčšina ešte len hľadala cestu, po ktorej by kráčali životom. Napríklad jeden z členov Chalmovského skupiny, neskôr popravený Albert Púčík, si v tom čase dokonca podal prihlášku do Komunistickej strany Slovenska: „... *jednak z presvedčenia, jednak preto, aby som kryl svoju minu-*

3 Ak, samozrejme, za dostatočnú skúsenosť nepovažujeme napr. funkciu spravodajského dôstojníka pri partizánskej jednotke.

4 Spomedzi historikov prípad vo svojich prácach opisali napr. BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993, s. 184 – 187; JABLONICKÝ, J.: *Podoby násilia*. Bratislava 2000, s. 32 – 35, 44 – 51; LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994, s. 136 – 137; LETZ, R.: *Odkaz živým. Prípad Albert Púčík a spol.*. Bratislava 2007, s. 34 – 55; VARINSKÝ, V.: *Jozef Vicen a Biela légia*. Banská Bystrica 2003, s. 25 – 33.

5 Archív Ústavu pamäti národa, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava, Fond starých písomností, a. č. S-100/12, Zápisnica o výpovedi Štefana Chalmovského zo dňa 20. 2. 1946.

losť.⁶ Chalmovského skupina však bola z ideologickej stránky ovplyvnená ľudáckou ideológiou a pracovalo sa „... pod firmou bývalej HSLŠ...“⁷ Až o niekoľko rokov neskôr a v emigrácii si azda Chalmovský svoj omyl uvedomil. Predstavitelia HSLŠ totiž nepochybne niesli zodpovednosť za zločiny, ktorých sa nimi kontrolovaný štát dopustil. Chalmovský pomerne výstižne vyjadril skutočnosť, že viesť boj proti komunizmu pod zástavou bývalej vládnej štatostrany jednoducho nemôže pôsobiť dôveryhodne: „A nezabúdaj, že na väčšine našich politických reprezentantov v emigrácii i na jednotlivých skupinách leží biľag spolupráce s Nemcami, respektíve pečať vojnových zločincov.“⁸

Skupina ako taká však vážnu hrozbu pre povojnový režim nepredstavovala. Na jej aktivitách bol asi najnebezpečnejší otvorený antikomunizmus a skutočnosť, že vo svojom programe pripodobnili nacizmus a komunizmus.⁹ Toto v súčasnosti už všeobecne akceptované porovnanie brutálnosti oboch režimov sa v tom čase ešte málokto odvážil vysloviť tak otvorene.

K odhaleniu skupiny zrejme prišlo náhodou,¹⁰ podľa môjho názoru by sa ale aj tak ich činnosť príliš dlho neutajila. Zaangažovaní o svojich aktivitách a ambíciách rozprávali pred známymi vcelku otvorene a snažili sa zapojiť čím viac ľudí. Bolo teda už len otázkou času, kedy sa o celej veci dozvie bezpečnosť.

V súvislosti so skupinou Štefana Chalmovského si pracovníci VI. odboru azda po prvý raz vyskúšali aj to, ako sa dajú konštruovať neexistujúce skupiny. Keďže skupina, zložená z vysokoškolákov, by predsa len nebola ako akútne ohrozenie štátu presvedčivá, pracovníci bezpečnosti si vymysleli spojenie Chalmovského skupiny s akýmsi bielymi partizánmi. Tí mali vystupovať pod názvom Biele gardy – narážka na Hlin-

kove gardy je pomerne zjavná a podľa nášho názoru to malo dodať patričný efekt, keďže táto organizácia „vďaka“ výčinom svojich členov oprávnene mala veľmi zlé renomé. Koncom novembra 1945 teda bezpečnosť skupinu „realizovala“ a väčšina zúčastnených skončila za mrežami policajných ciel. Štefana Chalmovského a ďalších pozatýkala skupina pod vedením Jozefa Ilčíka. Na prípade konkrétne pracovali Matej Běl, Šimon Čermák, Rudolf Jánošík, Ján Kubač, Juraj Glazer a Karol Baroš.¹¹ V prípade bolo zaangažované aj mieste príslušné veliteľstvo Obranneho spravodajstva (OBZ) v Nitre, konkrétne napríklad budúci popredný komunistický politik a člen Ústredného výboru KSČ (vtedy ešte len) kapitán Viliam Šalgovič.

Jedným zo zatknutých v rámci tejto skupiny bol aj Tibor Benkovič,¹² ktorého pracovníci bezpečnosti zadržali v Topoľčiankach. Zatknutie opísal jeho otec Michal nasledovne: „Dňa 4. decembra 1945 okolo 12 hod. prišlo do môjho dvora jedno nákladné auto, ktoré priviezlo jedného vojenského kapitána z topoľčianskej posádky, strážm. Cmeru zo stanice NB Topoľčany, dvoch civilistov, z ktorých jeden bol oslovovaný ako poručík a 5 alebo 6 vojakov. Pri príchode spomenutých osôb oslovil ma strážm. Cmaro, že prišli pre môjho syna Tibora. Vojenský kapitán ma vyzval, aby som s ním išiel do môjho bytu. Ako sme do bytu odchádzali spozoroval som, že môjho syna zadržali spomenutí 2 civilisti, ktorí so synom vošli zároveň s nami do bytu, ale do inej izby. Potom mňa zadržali v izbe a kapitán aj s ostatnými išli do izby, kde bol zadržaný môj syn Tibor. Asi za 10 min. prišiel ku mne spomenutý kapitán a 2 civilisti so strážm. Cmerom¹³ a kapitán mi povedal, že sa môj syn ku všetkému priznal a že ja viem, kde sú schované vojenské zbrane.

6 Citované podľa: LETZ, R.: *Odkaz živým*, s. 34.

7 Tamže, s. 44.

8 Citované podľa: Tamže, s. 77.

9 „Nášmu národu, hoci žil v samostatnom Slovenskom štáte, hrozilo v prípade nemeckého víťazstva strašné nebezpečenstvo – smrť v mori novopohanského nacizmu. Teraz po víťazstve nad Nemeckom hrozí mu však takisto strašné nebezpečenstvo, ak nie aj strašnejšie zotročenie bolševickým komunizmom, jeho ideologie, svetonázornými metódami. ...“ Slovenský národný archív (SNA), f. Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS), Generálny tajomník (GT) 1945 – 53, šk. č. 2165, inv. j. GT-348/11, odpis programu, Ministerstvo národnej obrany, Hlavná správa OBZ, zo dňa 8. 12. 1945 k č. j. 11024-IB/taj.zprav.45.

10 Pozri: JABLONICKÝ, J.: *Podoby násilí*, s. 32.

11 Archív Ústavu pamäti národa (A ÚPN), f. A7, inv. j. 18, zápis o výpovedi Karola Baroša zo dňa 22. 12. 1950. Baroš vo svojej výpovedi uvádza Ladislava Čermáka, ide však o Šimona Čermáka a takisto nespomína svoje meno v rámci tejto skupiny. Napriek tomu je zrejme, že bol. Kópia spisu inšpekcie MV sú uložené v Archíve bezpečnostných složek pod signatúrou A7-88.

12 Prípád Tibora Benkoviča nie je úplne neznámy. Spomedzi historikov ho stručne popísal napr. LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948*, s. 112.

13 Zatýkania sa na rozkaz pracovníkov ÚPZ zúčastnili 3 príslušníci zo stanice NB v Topoľčanoch: Dominik Cmero, Ján Záborský a Jozef Čamaj.



Prvé povojnové roky poznačil činnosť bezpečnostného aparátu spor Teodora Baláza (hore) a Mateja Béla (dole), ktorí, podporovaní svojimi stúpenkami, proti sebe vzájomne vystupovali a intrigovali. Situácia sa zmenila až keď obaja rivali skončili za mrežami. Zdroj: ABS

Na to som odpovedal, že aby prehľadali môj byt, že ja o žiadnych zbraniach neviem a že som presvedčený, že môj syn žiadne zbrane okrem piatich loveckých zbraní, na ktoré má povolenie, žiadne zbrane nemá. Po tom som znovu prehlásil, aby v mojom dome a tak isto aj v mojom mlyne vykonali prehliadku. Na to strážm. Cmero prehlásil, že mňa veľmi dobre pozná, ako človeka veľmi prísneho a že z toho nadobudol presvedčenia, že by som ja nedovolil môjmu synovi, aby tento ukrýval v mojich staviskách akúkoľvek vojenskú zbraň. V dôsledku toho, aspoň ako ja usudujem, nebolo pri kročené k vykonaniu domovej prehliadky v mojom byte. Po slovách strážm. Cmeru bol do izby, kde som sa ja zdržoval privedený môj syn, ktorého z prítomných niekto vyzval, aby sa obliekol, že pôjde s nimi. Na túto výzvu sa môj syn ustrojil a so spomenutými pánni dňa 4. decembra odišiel.¹⁴ Krátko po Benkovičom zatknutí začal pracovník VI. odboru PV poručík Karol Baroš s jeho výsluchom. Počas vypočúvania zaistenca surovo zbil refazou.¹⁵ Výsluchy skončili okolo 19. hodiny.¹⁶ Udalosti, ktoré nasledovali, opísal vo svojej výpovedi Jozef Bebiak, ktorý bol jedným zo zadržaných: „... Podľa môjho postrehu Benkovič bol v agónii, mal roztrhnutú košeľu, na prsiach zašpinený, tvár zakrvavená a podľa kaluže vedľa jeho hlavy viem celkom určite, že tento zvracal. Videl som tiež modriny na jeho prsiach. Tam prítomných vojakov požiadal som, aby Benkovičovi poskytli pomoc a dali mu napiť vína, ktoré som videl v sklenke na stole. Na moju žiadosť ujali sa Benkoviča dvaja vojaci a jeden príslušník NB a aj niektorí zo zadržaných, ktorí Benkoviča zdvihli

zo zeme, pokúšali sa ho priviesť k vedomiu trením a potriasaním, čo sa im aj podarilo, že Benkovič sa precitnul natoľko, že nám i odpovedal. Benkoviča sme hneď uložili do postele v susednej miestnosti a prikryli ho prikrývkami. Ja sám som prišiel k nemu a oslovil som ho „Tibor, čo sa Vám stalo.“ Benkovič mi odpovedal „veď vidíte, už mi je lepšie“.¹⁷ Benkovič v priebehu noci následkom zranení, spôsobených bitkou, podľahol. Bebiaka okolo 3. hodiny ráno zobudil ďalší zo zadržaných Vladimír Mišovič, ktorý mu oznámil, že Benkovič je mŕtvy. Bebiak sa teda pobral za ním a podľa jeho výpovede nejavil Benkovič známky života, jeho telo však bolo ešte stále teplé. Požiadal teda prítomného vojaka, aby privolali lekársku pomoc. Vojak zobudil vedľa spiachich príslušníkov zo stanice NB Topoľčany so správou, že jeden zo zaistencov umiera. Ti zobudili svojho nadradeného, veliteľa stanice poručíka Tomkoviča, ktorý rozhodol o tom, že treba informovať členov VI. odboru. Po ich príchode Baroš okolo 5. hodiny ráno rozkázal všetkým zadržaným nastúpiť do vojenského nákladného auta, aby ich previezli. Bebiak o tom s približne ročným odstupom vypovedal: „V aute posadil som sa hneď za kapotu, do ľavého rohu, priestoru určeného pre náklad a nohy som si položil na balík, ktorý bol vedľa kapoty na plošine pre náklad. Týmto autom šli sme do Nitry. Keď sme sa k Nitre približovali začalo sa rozodnievať a vtedy som si lepšie všimol balíku. Obal balíku bol nemecká striekaná celta a videl som z neho vyčnievať dve bosé ľudské nohy, hore pätami. Čo v balíku, resp. čia mŕtvoľa bola v balíku zabalené to udať neviem, lebo obsah balíku som nevidel. Keďže ale viem o tom, že Ben-

14 SNA, f. Poverenie vnútra – spravodajský a štátnobezpečnostný odbor (PV-sprav.), šk. č. 6, Benkovič Tibor – vyšetrenie, č. j. 9 dôv./46 Tr, 2. 3. 1946.

15 Ako vyzeral výsluch v podaní Karola Baroša, popísal vo svojej výpovedi Arpád Streicher: „Po príchode do miestnosti posadil som sa na stoličku a prítomní páni začali ma vyšetrovať z činu, z ktorého som bol podozrievaný. Keďže som sa vinným necítil, ba správne povedané, o žiadnej svojej vine som nevedel, nemohol som sa k ničomu priznať. Nato priblížil sa ku mne vtedy ešte neznámy, ale ako som sa pozdejšie dozvedel por. Baroš a začal ma biť po tvári oboma rukami. Okrem toho som bol uderený kutáčom cez koleno a na chrbát a jeden raz som bol uderený pištoľou po temeni hlavy. Údermi po tvári som bol tak zranený, že som krvácal z úst a boli mi poškodené zuby tak, že mi už dva vypadli. Tento výsluch trval asi pol hodiny a potom som bol odvedený späť do miestnosti, v ktorej som predtým bol. Hneď na to odvedli do susednej miestnosti kolegu Bebiaka, ktorý tam bol, ako som sa to od neho pozdejšie dozvedel, bitý por. Barošom, lebo som počul bolestné výkriky kolegu Bebiaka. Po skončení výsluchu s kolegom Bebiakom bol som znovu odvedený do miestnosti, kde sa výsluch vykonával. Tam bol prítomný por. Baroš a ešte dvaja civilisti a okrem toho dvaja vojaci. Keďže som sa nechcel priznať k vine mne kladenej, začal ma por. Baroš biť rukou a žilou po chrbte a pozdejšie, keď mi zviazal nohy retiazkami, okrem Baroša bili ma i dvaja mne neznámi vojaci, jeden a pol cm hrubými a asi 80 cm dlhými palicami. Celý tento druhý výsluch trval asi pol hodiny. Svoju výpoveď dopĺňujem, že ma Baroš asi 4, lebo 5 ráz uderil refazou po chrbte. Mimo popísaného násilia viacej som ja bitý nebol.“ A ÚPN, f. A7, inv. j. 18, Zápisnica napísaná s Arpádom Streicherom, 28. 2. 1946.

16 V citovanom trestnom oznámení všetci pracovníci stanice NB Topoľčany vypovedali, že nevedia, či členovia ÚPZ bili zaistencov. Napriek tomu predpokladám, že vedeli, zrejme to zapreli z obavy pred postihom zo strany ÚPZ, resp. VI. odboru Poverenia vnútra.

17 A ÚPN, f. A7, inv. j. 18, Zápisnica s Jozefom Bebiakom zo dňa 28. 2. 1946. Táto zápisnica zrejme vecne popisuje stav, bola spísaná na Krajskom súde v Bratislave, mimo moci pracovníkov VI. odboru.

kovič na stanici NB v Topolčianoch zomrel a náš náhly odchod z Topolčian pripisujem jedine smrti Benkoviča som presvedčený, že v balíku bola mŕtvola Benkoviča.¹⁸

Keď v roku 1950 Baroša vypočúvala aj k tomuto prípadu ŠtB, snažil sa svoje konanie ospravedlniť. Brutalitu počas výsluchu vysvetľoval nasledovne: „Pri vyšetrowaní zaistených (...) označili títo Tibora Benkoviča ako bývalého člena POHG, ktorý pred príchodom ČA ukryl zbrane POHG Topolčany, pomáhal k úteku zaistených v zaistovacom tábore Nitrianska Streda, konkrétne pomohol k úteku nejakým SS-manom, bol spojkou „Bielej Gardy“ v horách na Tríbeči a v jeho poľovníckej chate mal sa schádzať štáb „Bielej Gardy“, kam privádzal Benkovič členov „Bielej gardy“ z Topolčian.“¹⁹ V tomto prípade ide, pochopiteľne, o výmysel na Barošove ospravedlnenie. Baroš tiež tvrdil, že sa chcel za každú cenu dozvedieť miesto, kde sa mali ukrývať zbrane bývalého Pohotovostného oddielu. Benkovič mal po konfrontácii priznať, že má doma ukryté štyripušky, ktoré však u neho, samozrejme, nenašli. Priznanie ale zjavne nemalo veľkú cenu: „Podotýkam, že Benkovič po konfrontácii so zaistencami z Topolčian vzhľadom na okolnosti bol mnou drasticky vypočúvaný používajúc pri bitke zvieracích retiazok, nakoľko som po ruke žiaden iný predmet nemal. Tento spôsob vypočúvania som použil preto, nakoľko bolo nebezpečie so zmeškania, že akonáhle sa Benkovič k svojim činom neprizná, bude celý ďalší priebeh likvidovania „Bielej gardy“ sťažený.“²⁰ Pritom, ako som už spomínal vyššie, žiadni „bieli partizáni“ v tom čase na Slovensku neboli a išlo iba o konštrukciu: „V tom príkročil ku mne por. Baroš a bez akéhokoľvek oslovenia resp. otázky dal mi dve zauchá a dva krát ma kopol do holennej kosti pravej nohy. Keď som sa proti tomuto spôsobu vyšetrowania ohradil, por. Baroš uderil ma päťou do brady, odišiel z miestnosti von, do ktorej sa vrátil za niekoľko vterín so žilou v ruke. Po návrate por. Baroša začal ma tento vypočúvať na moju ilegálnu činnosť v súvislosti s Bielou gardou a iným ilegálnym hnutím. Keďže som žiadnu ilegálnu činnosť v súvislosti s Bielou gardou ani inými organizáciami nevyvíjal a ani o ich jestvovaní som nič nevedel, nemohol som

sa por. Barošovi priznať k veciam, z ktorých ma podozrieval. Na to por. Baroš zviazal mi retiazkami ruky, chytil ma za vlasy, povalil na zem dolu tvárou a bil ma žilou po celom tele, čo trvalo asi od desiatej asi do 00.15 hod. dňa 4. decembra asi s polhodinovou prestávkou. V dôsledku tohto bitia priznal som sa k nejakej tej ilegálnej činnosti, čo však pravdou nebolo a priznanie som učinil len preto, aby som sa ušetril od ďalšieho bitia.“²¹ Na základe takto vynútených výpovedí pokračovala Barošova skupina v zatýkaní a vynucovaní ďalších výpovedí, t. j. v konštrukcii Bielej gardy, aj 4. decembra, keď sa odohral osudný výsluch Tibora Benkoviča. Tvrdenia o existencii Bielej gardy jednoznačne nezodpovedajú realite a Karol Baroš si ich vymyslel.

Aby seba vykreslil ako v celej veci takmer nevinného, Baroš tiež tvrdil, že Benkovič sa počas výsluchu spoluzadržanému Otovi Botkovi vyhrážal, že ho po prepustení zastrelí, lebo ich zradil. To malo podľa jeho verzie rozúriť prítomného por. Sodomu a ďalšieho príslušníka ŠtB (ktorého však údajne podľa mena nepoznal) natoľko, že Benkoviča sotili na zem a začali po ňom skákať a kopať ho. Baroš pri opise udalosti z roku 1945 ešte cynicky dodal, že keď odchádzal zo stanice ZNB, Benkovič vyzeral zdravo a následky bitky na ňom údajne neboli príliš vidieť. Tvrdenie, že na niekom nie je vidieť následky bitky reťazou, azda ani nepotrebuje komentár. Podľa Barošovej verzie ho až v noci prišli zobudiť vojaci, že zaistený Tibor Benkovič umiera. Aby sa o tomto zabíí nikto nedozvedel, previezli telo pod rúškom tmy do Nitry, „... kde som ihneď vyhľadal lekára, ktorý bol členom KSS...“²² Lekár už mohol len skonštatovať smrť. Baroš teda navštívil prokurátora a požiadal ho, aby dal Benkovičovo telo v tajnosti previezť do márníce. Následne informoval aj Šalgoviča a odcestoval do Bratislavy, kde podal o veci hlásenie prednostovi odboru pplk. Rudolfovi Viktorínovi, a tiež šéfovi I. sekcie VI. odboru Povereníctva vnútra a Viktorínovmu zástupcovi mjr. Viktorovi Sedmíkovi.

Tragiku celej záležitosti dokresľuje, že o osude Tibora Benkoviča jeho najbližší príbuzní veľa nevedeli. Benkovičov otec Michal sa vydal 6. decembra syna hľadať do Nitry, kde však nič konkrétne nezistil. O dva dni neskôr odcestoval do Bratislavy, kde tiež



Ján Kubač. Zdroj: ABS



Viktor Sedmík. Zdroj: ABS

18 Tamže, Zápisnica s Jozefom Bebiakom zo dňa 28. 2. 1946.

19 Tamže, Zápis o výpovedi Karola Baroša zo dňa 22. 12. 1950.

20 Tamže.

21 Tamže, Zápisnica s Jozefom Bebiakom, 28. 2. 1946.

22 Tamže, zápis o výpovedi Karola Baroša zo dňa 22. 12. 1950.

nepochodil. Neskôr na základe fám odcestoval do ľavy, aby si v tamojšej väznici overil, či jeho syn nie je uväznený práve tam. Preto sa 20. decembra 1945 vybral so svojim advokátom do Bratislavy, priamo na VI. odbor Povereníctva vnútra, ktorý v tom čase sídlil v administratívnej budove pri Dunaji. Tu sa podľa vlastnej výpovede stretol s istým majorom, podľa nášho názoru ide o Mateja Béla. Ten sa mal vyjadriť, že o ničom nevie a návštevníkov odkázal na svojho podriadeného. Tento nemenovaný štábný kapitán obom mužom telefonicky zariadil stretnutie s ďalším príslušníkom polície v budove Policajného riaditeľstva. Tu, len štyri dni pred vianočnými sviatkami, sa konečne dozvedel trpkú pravdu – jeho syn je mŕtvý a už ho pochovali na cintoríne v Nitre.²³ Michal Benkovič potom začiatkom januára 1946, podľa vlastného tvrdenia aby rodine nepokazil Vianoce a Nový rok, odcestoval do Nitry, kde sa informoval o okolnostiach smrti svojho syna. Dňa 5. januára nechal s povolením Okresného národného výboru v Nitre syna exhumovať a previesť do Nitrianskej Stredy, kde ho pochovali.²⁴

Tibor Benkovič tak má pravdepodobne smutné prvenstvo, keď bezpečnosť svoju obeť pochovala (v tomto konkrétnom prípade ešte len takmer) tajne: „*BENKOVIČ bol bez účasti verejnosti a bez vedomia svojej rodiny pochovaný na párovskom cintoríne v Nitre. Až 5. 1. 1946 bola na žiadosť rodičov a so súhlasom Štátneho zastupiteľstva v Nitre prevezená jeho exhumácia, mŕtvolu prevezená do Nitrianskej Stredy, kde sa uskutočnil pohrebný obrad.*“²⁵

Vyšetrovanie a zatýkania však pokračovali ďalej, ako by sa nič nestalo. Pracovníci bezpečnosti pokračovali v konštrukciách rozsiahleho „ľudáckeho podzemia“, pričom tento rozmer sa stával v práci príslušní-

kov VI. odboru Povereníctva vnútra čím ďalej tým dôležitejší. Vyšetrovanie Chalmovského sa spojilo s pohonom na Tomislava Kolakoviča²⁶ a s ďalšími aktuálnymi kauzami. Baroš podľa svojej výpovede pokračoval naďalej v zatýkaní „protištátnych živlov“. Zabitie zaisteného sa však v tom čase ešte nedalo tajiť príliš dlho.

Vec sa už čoskoro stala verejným tajomstvom. O krátky čas dostala vojenská prokuratúra v Bratislave anonymné udanie, že istý dôstojník z bezpečnostného odboru PV zmlátil pri výsluchu istého zaisteného referantom tak, že vypočúvaný na následky bitky zomrel. Prokurátor škpt. Ján Hák zistil, že skutok mal vykonať por. Karol Baroš. V rámci vyšetrovania, ktoré prebiehalo začiatkom februára 1946, Baroš tvrdil, že Benkovič sa mohol otráviť jedom,²⁷ pričom nepochybujeme o tom, že toto vyjadrenie mu len malo pomôcť zamaskovať zločin: „*Pozoruhodné je, že v tomto zmysle bol vyhotovený i pitvný posudok, čo vyvoláva podozrenie, že BAROŠ primäl lekárov, k takémuto záveru. Pitvu prevádzali MUDr. [Juraj] KOMÁR, súdny lekár a MUDr. [Vojtech] OROVAN, lekár NB.*“²⁸ Posudok po vykonaní pitvy znel tak, že príčina smrti nebola zistená, ale vzhľadom na podozrenie z otravy neznámych jedom boli odoslané časti vnútornosti na chemické vyšetrenie.²⁹ Pitvy sa zúčastnil aj vyšetrujúci sudca Krajského súdu v Banskej Bystrici Dr. Eugen Dubik.

Oficiálne sa vedenie Povereníctva tvárilo, ako by sa nič nestalo, a až po aktivite súdnych orgánov povereník vnútra Július Viktory vydal 1. februára písomný príkaz na prešetrenie prípadu,³⁰ ktoré vykonali npor. Michal Šolc a vrch. strážm. Pavol Misál. Obaja navštívili napr. vedúceho Štátneho zastupiteľstva v Nitre Dr. Štefana Valenta, ktorý mal vyhlá-

23 Tamže, Zápisnica spísaná s Michalom Benkovičom, 5. 2. 1945.

24 SNA, f. PV-sprav., šk. č. 6, Benkovič Tibor – vyšetrenie, č. j. 9 dôv./46 Tr, 2. 3. 1946.

25 ABS, H-536/8, zápis o výpovedi Šimona Čermáka zo dňa 2. 4. 1952.

26 Viac pozri: JABLONICKÝ, J.: *Podoby násillia*, s. 31 – 52.

27 Baroš v zázname zo 4. februára udalosti opísal nasledovne: „*Naraz asi o ½ 5. hod. som bol zobudený jedným príslušníkom NB a bolo mi oznámené, že zaistenec Tibor Benkovič zomrel. Okamžite som vstal, aby som zistil čo sa vlastne stalo. Nakoľko som mal podozrenie, že Tibor Benkovič o ktorom som vedel, že stál v úzkom spojení so skupinou bielych partizánov na Trábeči, vo svojej tiesnivej situácii použil jedu, aby sa vyhol zodpovednosti, po prípade prezradenia dôležitých informácií o uvedenej skupine, nariadil som okamžité prevezenie mŕtvol do Nitry, kde sa nachádza Krajský súd a kde mala byť prevezená lekárska prehliadka a súdna pitva.*“ ABS, A7-88, *Vyjadrenie* vo veci vyšetrovania odhalených ilegálnych protištátnych organizácií a skupín „bielych partizánov“ v Topoľčanoch a okolí, 4. 2. 1946.

28 O účasti Dr. Orovana sa zachovalo nasledovné: „*MUDr. Orován, ako lekár oblasťného veliteľstva NB I. v Bratislave, dostal 5. decembra 1945 písomný rozkaz od svojho nadriadeného šéfa zdravotnej služby na Hlavnom veliteľstve NB v Bratislave Dr. Hilára, v ktorom mu nariaďovali, aby odcestoval okamžite do Nitry a urobil tam všetky policajnozdravotné opatrenia u mŕtvol, uložených na márnici na cintoríne v Nitre. Okrem toho sa týmto rozkazom Dr. Orovanovi nariaďovalo, aby zistil príčinu smrti Tibora Benkoviča a výsledok opatrení hlásil šéfovi zdravotnej služby u HVNB Dr. Hilárovi. Dr. Orován vyplnil rozkaz a odcestoval do Nitry, kde nevykonával hneď zdravotnopolicajnú pitvu, ale odobral sa k štátnemu mestskému lekárovi v Nitre Dr. Komárovi, v obvode ktorého mŕtvolu bola. Keďže Dr. Komár nemohol vonkajšou obhliadkou mŕtvol Tibora Benkoviča zistiť príčinu jeho smrti, vykonával zdravotnopolicajnú pitvu. Pri*

siť, že „... sa nedozvedel, resp. že mu neboli oznámené také okolnosti, ktoré by nasvedčovali, že na úmrtí Tibora Benkoviča by niesol niekto vinu. Ba naopak, nadobudol presvedčenie, že išlo o samovraždu, spáchanú jedom. V dôsledku toho štátne zastupiteľstvo v Nitre nezačalo trestné pokračovanie proti páchatelovi a to už aj preto, že mu nik ako za páchatela označený nebol.“³¹ Počas šetrenia vypočuli aj otca obete Michala Benkoviča, ktorý po skončení výsluchu: „dôverným spôsobom informoval vyšetrojúcich, že jeho syn Tibor zomrel preto, lebo bol počas vyšetrovania tak zbitý, že bitke podľahol. Na vyzvanie vyšetrojúcich, aby udal svedkov, resp. okolnosti, ktoré by svedčili, že na usmrtení Tibora Benkoviča majú vinu zamestnanci VI. odboru, resp. orgány NB, Benkovič odpovedal, že svedkov predbežne neudá, lebo že svedkovia by teraz odopreli vypovedať z obavy pred pomstou zo strany orgánov VI. odboru, resp. NB.“³² V rámci tohto šetrenia pitevná komisia zaslala Benkovičove vnútorné orgány na vyšetrovanie na súdne lekárstvo do Bratislavy, čím sa mala potvrdiť alebo vyvrátiť Barošova verzia o samovražde jedom. Na záver vyšetrovateľa navrhli podať na Baroša trestné oznámenie: „... Nakoľko vo verejnosti sa povára, že na úmrtí Tibora Benkoviča majú vinu zamest-

nanci VI. odboru a verejnosť v dôsledku toho hovorí o príslušníkoch VI. odboru tak, ako o príslušníkoch býv. ÚŠB a Gestapa navrhujem, aby na por. Baroša bolo ihneď podané predbežné trestné oznámenie vojenskému súdu I. stolice v Bratislave. Podanie predbežného trestného oznámenia považujem za nutné jednak preto, že vyšetrovanie prípadu bude pravdepodobne zdĺhavé, čím by sa oneskorilo podanie trestného oznámenia a tým vyvolal dojem, že VI. odbor má v úmysle kryť prípadného páchatela a jednak preto, že sa javí akési podozrenie, že niektorý zo zamestnancov zo VI. odboru nesie vinu na úmrtí Tibora Benkoviča. Okrem toho navrhujem, aby por. Baroš bol ihneď zo služieb VI. odboru prepustený, lebo menovanému je pripisovaná vina na úmrtí Tibora Benkoviča.“³³ Tak sa aj stalo a správu v tomto duchu predložil ešte 2. februára 1946 prednosta VI. odboru Viktorín povereníkovi Viktorymu.

Ďalšie šetrenie stále viac dokazovalo, že Benkovič zomrel na následky poranení, ktoré utrpel počas bitky, podľa Baroša nie však jeho, ale tej, ktorej sa podľa jeho tvrdenia mali dopustiť Sodoma s neznámym príslušníkom. Ide, samozrejme, o Barošov výmysel. O jeho zodpovednosti za smrť Tibora Benkoviča nebolo pochybností ani v roku

tejto pitve sa zistili krvné podliatiny na mŕtvoľe a padlo podozrenie, že smrť Tibora Benkoviča nastala zavinením inej osoby. Po tomto sa Dr. Komár, Dr. Orovan i s vyšetrojúcimi orgánmi odobrali na Štátne zastupiteľstvo v Nitre, kde prípad oznámili prokurátorovi Dr. Valentovi, ktorý nariadil vykonať na mŕtvoľe súdnu pitvu, čím poveril Dr. Komára a Dr. Orovana v prítomnosti vyšetrojúceho sudcu Krajského súdu v Nitre. Protokol o vykonanej súdnej pitve odovzdali Štátnemu zastupiteľstvu v Nitre. Vonkajšiu obhliadku mŕtvoľy a zdravotnopolicajnú pitvu vykonal Dr. Komár ako príslušný mestský lekár. Súdnú pitvu potom vykonal Dr. Komár, Dr. Orovan a vyšetrojúci sudca. Postup vo všetkých troch prípadoch zodpovedá zákonným predpisom. Z toho vysvitá aj to, že Dr. Orovan zdravotnopolicajnú pitvu nevykonal, nepridržoval sa rozkazu šéflektára HVNB Dr. Hilára, ale konal v zmysle platných predpisov a prípad hlásil príslušnému mestskému lekárovi i štátnemu zastupiteľstvu. Preto nemôže padať naňho tieň podozrenia, že by bol spolupáchatelom tohto trestného činu, alebo že by ho kryl. No zaujímalo by ma, na základe akých predpisov a pohnútok vyslal Dr. Orovana do Nitry šéf zdravotnej služby HVNB Dr. Hilár, ďalej aké opatrenia urobil na odhalenie tohto zločinu po prijatí hlásenia od Dr. Orovana a či proti Dr. Orovanovi disciplinárne zakročil pre nesprávne vykonanie rozkazu? Je veľmi zaujímavé, že pán Dr. Hilár ako šéflektár Hlavného veliteľstva NB, teda úradného orgánu, mieša sa do kompetencie súdov a politických úradov, a to ešte k tomu v úplne cudzom okrese. Víťal by som túto veľkú aktivitu, ale keby smerovala na uľahčenie vystopovania a odkrytia zločinov a na spravodlivé trestanie zločincov-páchatelov.“ Listy: Škpt. Július Kukliš: Trestajte spolupáchatelov. In: *Nové prúdy*, roč. 3, č. 19, 17. 8. 1947, s. 410.

- 29 ABS, A7-88, nedatovaný dokument s nadpisom: BAROŠ, Karol (Ján Karol Breza), nar. 3. 6. 1917 v Lietavskej Lúčke. Počas výsluchu v 50. rokoch 20. storočia už Baroš tvrdil, že Benkovič zomrel na to, že mu praskla v pľúcach vlásočnica. Podľa pitevnej správy zo 6. decembra 1945 boli na mŕtvoľe badateľné „intenzívnejšie tmavomodré škvrny“, na chrbte dokonca „v rozsahu veľkej mužskej ruky“. Pri pitve však podľa tohto protokolu príčina smrti zistená nebola. SNA, f. PV-sprav., šk. č. 6, Odpis zápisnice o pitve, Nt XII 74/45/3.
- 30 „Dozvedel som sa, že Vaše orgány dňa 4. decembra 1945 v N. Strede zatkli Tibora Benkoviča a odviezli ho na žandársku stanicu do Topolčian. Dňa 5. decembra 1945 bol menovaný v Nitre pochovaný na cintoríne, kde ho dal jeho otec dňa 12. I. 1945 exhumovať s povolením Štátneho zastupiteľstva v Nitre. Dľa všetkého sa zdá, že sa Vaše orgány dopustili trestného činu. Nasvedčuje tomu aj to, že peniaze, hodinky a dokumenty zabavené u Tibora Benkoviča neboli jeho otcovi vrátené. Žiadam Vás o podanie správy obratom, ako sa celá vec prihodila a najmä kto nesie na úmrtí Tibora Benkoviča vinu.“ ABS, A7-88, Tibor Benkovič – vyšetrovanie, 1. 2. 1946, č. j. 966/76-46. sekr.
- 31 A ÚPN, f. A7, inv. j. 18, Karol Baroš, por. – trestné oznámenie, č. j. 9 dôv./46-Tr, 2. 2. 1946. Baroš totiž Valentovi oznámil, že sa Benkovič otrávil.
- 32 Tamže.
- 33 Tamže.

1946, nepochybovali o tom ani jeho kolegovia. Baroš bol aj na základe hore uvedených návrhov vyšetrovateľov prípadu „... dňom 12. II. 1946 prepustený zo služieb SNB. (...) Prepustený bol preto, lebo v čase od 3. do 6. decembra 1945 v Topolčanoch na stanici v úmysle, aby na vyšetrovancovi Tiborovi Bankovičovi vynútil priznanie, tohoto refázou zbil a inak stýral, takže mu počas vyšetrovania zomrel.“³⁴

Vec sa teda nepodarilo utuľtať. Povereníctvo vnútra skutočne pristúpilo k podaniu trestného oznámenia na Karola Baroša, ktoré pracovníci VI. odboru vypracovali³⁵ 10. februára 1946: „Podľa doterajšieho výsledku stopovania je poručík Baroš podozrelý, že zadržaného Benkoviča a spol., vyšetroval nedovoleným spôsobom. V dôsledku toho som na por. Baroša podal predbežné trestné oznámenie vojenskému súdu I. stolice v Bratislave.“³⁶ Podľa tohto oznámenia však vinníkovi poľahčovalo to, že „... bol počas býv. Slovenského štátu nekompromisným protifašistickým bojovníkom a to v ilegálnom hnutí a v partizánskych jednotkách, za čo sa mu dostalo uznania tým, že obdržal partizánske vyznamenanie ZSSR, čs. medailu Za chrabrosť a Rád Slovenského národného povstania II. stupňa.“³⁷ Vojenský prokurátor v Bratislave vydal na Baroša zatykač pre zločiny zneužitia služobnej moci, zabitia a zbehnutia 9. marca 1946. Previnilec však medzitým opustil Slovensko. Pre zaujímavosť ešte dodávame, že 17. marca 1946 Povereníctvo vnútra trestné oznámenie rozšírilo aj o výtrznosti, ktorých sa mal dopustiť počas pobytu v hoteli Carlton, kde býval na prelome rokov 1945 a 1946 (pričom od januára do 6. marca za ubytovanie a ani jedlo neplatil). Barošovi sa tiež kládlo za vinu bitie ďalších zaistených (napr. Arpád Steicher, Jozef Bebiak). A 22. januára 1947 vojenský prokurátor mjr. just. Gabriel Gabula rozšíril vyhľadávacie pokračovanie proti Barošovi aj pre podozrenie zo spáchania prečinu a zločinu podvodu, ktorého sa mal dopustiť v sep-

tembri a októbri 1945, keď v Trebišove vylákal od strážmajstra Štefana Bošanského takmer 7000 korún.³⁸

Skutočnosť, že začiatkom januára 1946 sa o prípade dozvedela vojenská prokuratúra a začala konať, mohla byť pravdepodobne aj dôvodom, prečo sa urýchlene uskutočnilo aj vyšetrovanie na Povereníctve vnútra. Vojenský prokurátor Ján Hák totiž o prípade informoval svojho kolegu Antona Rašlu, ktorý zas upozornil Teodora Baláža a Rudolfa Viktorína.³⁹ Tieto informácie však neurýchlili len vyšetrovanie, ale aj zahľadzovanie stôp. Podobne o tom v roku 1950 vypovedal aj Baroš: „Po mojom príchode hlásil som sa u Beela [správne Béla, pozn. M. M.] a pplk. Viktorína, ktorí mi oznámili, že pred nedávnom tu, resp. u nich bol pplk. Rašla, ktorý im oznámil, že stoj čo stoj musím byť vyslaný do zahraničia, nakoľko je nebezpečie môjho zatknutia. Bél mi v kancelárii oznámil, že pôjdem k OZNE40 do Juhoslávie a že príslušný pas /cestovný/ mi bude v krátkom čase vydaný.“⁴¹ Baroš sa o pas do Juhoslávie uchádzal ako zamestnanec firmy Motýľ v Bratislave a vydanie pasu odporúčalo Povereníctvo priemyslu a obchodu prípisom zo dňa 3. marca 1946. Pred odchodom Baroš ešte dostal 10 000 korún na potrebné výdavky a od šéfredaktora časopisu *Partizán* Karola Študenca⁴² legitimáciu zahraničného dopisovateľa tohto periodika.⁴³ Podobne aj šéf VI. odboru Rudolf Viktorín ho „vyzbrazil“ odporúčaním, podľa Barošovej výpovede vlastnoručne podpísaným a s pečiatkou Povereníctva vnútra a ďalšími 7 000 korunami. Okrem toho dostal od šéfa závodnej organizácie komunistickej strany por. Gejzu Kršáka pre juhoslovanských súdruhov aj odporúčanie od KSS.⁴⁴ Úspešné a urýchlené vydanie cestovného pasu zas vybavil vtedajší šéf III. odboru PV Jozef Lietavec, ktorý 4. marca 1946 osobne na tlačivo dopísal slovo „vydať“.⁴⁵ Takto vybavený Baroš 7. marca 1946 cez Budapešť odcestoval do Juhoslávie. Po tejto príprave a „uprataní“ pre-

34 ABS, personálny spis Karola Baroša, Breza, npor. SNB, podozrivé chovanie, 8. 5. 1950. Baroš si totiž neskôr zmenil priezvisko na Breza.

35 V tomto prípade je zaujímavé, že trestné oznámenie nesie dátum 10. február 1946, sprievodný list je však datovaný 2. marcom 1946. Že sa oznámenie na prokuratúru dostalo až v marci, by mohol naznačovať aj dátum vydania zatykača vojenským prokurátorom.

36 SNA, f. PV-sprav., šk. č. 6, Benkovič Tibor – vyšetrovanie, č. j. 9 dôv./46 Tr, 2. 3. 1946.

37 Tamže.

38 A ÚPN, f. A7, inv. j. 18, Baroš Karol, por. NB – rozšírenie vyhl. Pokračovania, 0-1095/1946-II, 22. 1. 1947.

39 RAŠLA, A.: *Spomienky spoza mreží*. Banská Bystrica 1998, s. 67.

40 OZNA (Organ Zašтите Naroda) – obdoba Štátnej bezpečnosti v bývalej Juhoslávii, vznikla v roku 1944.

41 A ÚPN, f. A7, inv. j. 18, zápis o výpovedi Karola Baroša zo dňa 22. 12. 1950.

42 Karol Študenec k tejto záležitosti neskôr uviedol: „Asi v mesiaci apríli alebo v máji [stretnutie sa muselo odohrať vo februári, resp. začiatkom marca, pozn. M. M.] 1946 prišiel za mnou do redakcie *Partizána* Jožo Hagara ešte s jedným mužom, ktorý sa volal Karol Baroš a bol zamestnancom Povereníctva vnútra, odboru Štátnej bezpečnosti. Pri tejto návšteve mi Jožo Hagara povedal, že

vinilca sa teda mohlo začať s Barošovým stíhaním za spáchaný zločin.

Medzitým sa prípad tiež „preriešil“ na celoúradovej schôdzi KSS. Niektorí zúčastnení navrhovali, aby Baroša vylúčili z KSS a odovzdali súdu, proti tomu sa postavil Barošov nadriadený Matej Běl, ktorému sa skutočne podarilo veľkú časť zúčastnených komunistov presvedčiť o tom, aby sa proti Barošovi „po stránickej linke“ nezakročovalo.⁴⁶ Baroša však po jeho odchode z ČSR z KSS formálne vylúčili.

Pomalé úradné konanie, ktoré malo smerovať k Barošovmu potrestaniu, bolo úspešne bojkotované pracovníkmi Povereníctva vnútra. Aby sa zabránilo skutočnému škandálu, ktorý by v prípade súdu s Barošom hrozil, snažil sa šéf VI. odboru pplk. Viktorín docieľiť, aby sa do vybavovania celej veci „nezamiešal“ nijaký iný úrad. Pri náhodnom stretnutí na Štrbskom Plese dokonca presvedčil štátneho tajomníka Ministerstva zahraničných vecí Vladimíra Clementisa, že on a jeho podriadení celú vec vybaví. Clementis súhlasil a v tomto zmysle aj plánoval informovať československého veľvyslanca v Záhrebe. Súčasne však žiadal, aby bol o výsledku „vybavovania“ informovaný.⁴⁷ Tým si v podstate (aj keď zrejme nevedomky) nad celou vecou umyl ruky. Viktorínovi sa skutočne podarilo dosiahnuť to, že jediným úradom, ktorý vo veci vydania Baroša z juhoslovenskými úradmi komunikoval, bolo Povereníctvo vnútra, teda práve ten úrad, ktorého funkcionári stíhaného sami do Juhoslávie vyslali. Zainteresovaní pracovníci VII. odboru vyšetrovanie bojkotovali aj inak. Napríklad sa odmietli zúčastniť výsluchu pred Vojským súdom. Keď prednosta vojenského súdu v Bratislave mjr. just. Karol Hochel predvolal

ako svedkov v Barošovej veci pplk. Rudolfa Viktorína, mjr. Viktora Sedmíka, mjr. Teodora Baláza a tajomníka Mateja Béla na 18. novembra 1947 v doobedňajších hodinách na výsluch, nedočkal sa. Ani jeden z nich pred vojenským súdom o veci (a ani ďalších, ktoré sa Barošovi kládli za vinu) nevypovedal s odôvodnením, že všetci predvolaní „...sú t. č. veľmi zaneprázdnení a viazaní vyšetrovaním rozsiahlej protištátnej organizácie, takže je nepravdepodobné, aby sa mohli zúčastniť u Vás výsluchu. Preto láskave vezmite túto okolnosť na vedomie a event. určite nový termín predvolania na dobu neskoršie.“⁴⁸ Len dodávam, že uvedené vyšetrovanie bolo ťažením proti Demokratickej strane, ktoré v tom čase viedli pracovníci VII. odboru pod dohľadom a podľa inštrukcií predsedu Zboru povereníkov Dr. Gustáva Husáka. Povereník vnútra gen. Mikuláš Ferjenčík tiež o mesiac neskôr odmietol vyhovieť žiadosti Vojenského súdu I. stolice, aby zbavil svojich podriadených povinnosti zachovať mlčanlivosť, „... keďže toto by bolo na škodu verejným záujmom“.⁴⁹ S takýmto prístupom môžeme teda len konštatovať, že sa eliminovala akákoľvek šanca na spravodlivé potrestanie zbytočnej smrti Tibora Benkoviča.

O tom, že sa prípad spolitizoval, sa mal pričiniť jeden z mála členov Demokratickej strany (DS) v bezpečnostnom aparáte Július Kukliš.⁵⁰ Ten ako člen SNR Benkovičov prípad prvý raz spomenul na pléne Slovenskej národnej rady dňa 29. novembra 1946, podrobnejšie sa k nemu vyjadril na zasadnutí v auguste 1947. Celý prípad popísal v rozprave o bezpečnostných pomeroch na Slovensku pred plénom SNR. Vo svojom vystúpení dokonca tvrdil, že Baroš ešte po vydaní zatykača chodieval do budovy Povereníctva

Baroš je veľmi dobrý komunista a že je na neho vydaný zatykač pre istý politický delikt proti reakcii a že je mu nutné dopomôcť za hranice. Pri tom mi povedal, že o tomto má vedomosť taktiež jeho brat Fero. Medzi rečou mi povedal, že je bezpodmienečne nutné a najvýhodnejšie, aby sme menovaného prepravili do Juhoslávie. Nevie, z akých príčin a ako prišiel Jožo Hagara na túto myšlienku, že Baroša máme prepraviť do Juhoslávie. Ďalej mi povedal, že je potrebné, aby som pre Baroša vystavil legitimáciu korešpondenta časopisu „Partizán“, aby keď príde do Juhoslávie, mal sa čím legitimovať. Hovoril mi taktiež to, aby som pre Baroša vyzdvihol nejaké peniaze a tieto odovzdal Barošovi. Ja som to tak aj urobil hneď a vyzdvihol som z pokladne na moje konto asi 15-20.000 Kčs, ktoré som hneď vyplatil Barošovi.“ ABS, H-536/7, Zápisnica o výpovedi Karola Študenca zo dňa 6. 3. 1950.

43 A ÚPN, f. A7, inv. j. 18, zápis o výpovedi Karola Baroša zo dňa 22. 12. 1950.

44 „... nabídl jsem mu, že mu opatřím prostřednictvím mého známého z koncentračního tábora Frant. MÜLLERA, který v té době byl jako tajemník na místním sekretariátě KSS potvrzení o tom, že je řádným členem KSS, aby byl v Jugoslávii přijat, jako člen strany.“ ABS, H-536/14, Zápis o výpovedi Gejzu Kršáka (Weissa) zo dňa 10. 3. 1952.

45 A ÚPN, f. A7, inv. j. 18, úradný záznam z 12. 8. 1947.

46 ABS, H-536/8, Zápis o výpovedi Miroslava Vomáčku zo dňa 15. 1. 1952.

47 A ÚPN, f. A7, inv. j. 18, Úradný záznam z 18. 5. 1946.

48 Tamže, Baroš, Karol, por. NB a spol., trestné pokračovanie, č. j. 299 Dôv.VII-D-1947, 29. 9. 1947.

49 Tamže, Baroš, Karol, býv. por. NB trestné pokračovanie, č. j. 717/47-sekr., 30. 10. 1947.

50 Samotného Kukliša dňa 25. novembra 1948 Štátny súd odsúdil za jeho angažovanie sa v DS, vytvorenie spravodajského oddelenia

vnútra, a dokonca ho jeho predstavení služobne odoslali na raziu do Topoľčian, kde sa údajne „opil a robil v meste výtržnosti“.⁵¹

Celá záležitosť vtedy už dostala politický rozmer, keď sa DS snažila dokázať, že bezpečnostné zložky sú pod vplyvom komunistov a používajú nezákonné metódy. Bolo to už v čase, keď mašinéria slovenských pracovníkov bezpečnosti začínala „ľudácke podzemie“ konštruovať priamo v rámci štruktúr DS.

Išlo o vážnu vec a medializácia prípadu mala za následok zvýšenie nervozity medzi samotnými zainteresovanými príslušníkmi bezpečnosti. Navyše, na samotnom VI. odbore Povereníctva vnútra existovali dve silné frakcie, ktoré medzi sebou neustále súperili o moc a neprestajne proti sebe intrigovali. Na čele jednej bol Teodor Baláž a druhú viedol Matej Bél. Napäté vzťahy medzi funkcionármi bezpečnosti na Slovensku sa po zverejnení a medializovaní Benkovičovho prípadu ešte zhoršili. Baláž pritom prešiel „do útoku“ proti Bélovi, ktorý bol Barošovým nadriadeným. Sťažoval sa na Béla azda každému, kto niečo znamenal, okrem iného aj spomínanému Antonovi Rašovi: „*Som presvedčený, že Bél mu pomohol s útekom.*“ – *hovoril podráždene.* – „*Jemu sa vidia takéto metódy. Vždy Baroša chválil ako najefektívnejšieho pracovníka pri odhaľovaní protištátnej činnosti. Jemu nikdy nezáležalo na tom, ako získa priznanie, hlavne, aby bolo. Iste sa bál, že Baroš pri procese bude vypovedať o tom, že on takéto metódy schvaľoval.*“⁵² Pritom Matej Bél bol skutočne Barošovým ochrancom a celý prípad vnímal len ako „nástrahy reakcie“ aj neskôr: „*Je známy prípad por. Baroša, ktorý musel ujsť pre nástrahy reakcie, do zahraničia. Poručík Baroš mohol mať ako človek rôzne chyby, jedno mu však treba objektívne priznať, že bol súdruhom žil dýchal a konal len pre stranu, a že bol*

príkladne oddaný našej veci. Keď reakcia cestou Kukliša a vojenského prokurátora začala prípad okolo poručíka Baroša rozoberať urobili sme potrebné protiopatrenia. Do veci boli zainteresovaní, poťažne celou akciou reakcie boli ohrození prednostovia, tiež aj ja. Až dotiaľ sa mjr. Baláž o túto záležitosť nestaral. Postupne však bol Kuklišom do veci zatiahnutý aj mjr. Baláž a bolo nebezpečie, že bude na neho podané tiež trestné oznámenie pre napomáhanie porúčikovi Barošovi.“⁵³ O Bélovom pohľade na problematiku bitia zaistencov, resp. že takéto počínanie skutočne schvaľoval či aspoň nezakazoval, sa sprostredkovane dozvedáme napríklad od sudkyne Krajského súdu v Bratislave Dr. Zdenky Fenclovej: „*Déle jsme s Belem projednávali otázku bití politických vězňů. Bel mně vysvětloval tuto věc tak, že se tomu nemohu divit, že on a jeho spolupracovníci jsou bývalí političtí vězni z koncentračních táborů a že po tom, co prožili v nich dosud nevymizela msta a hrubost. I po tomto sdělení Matěje Bela jsem opětovně žádala, aby bití vězňů přestalo.*“⁵⁴ Matej Bél (pôvodným menom Móríc Blumenfeld) bol počas Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945 prenasledovaný za svoje aktivity v komunistickej ilegality, a najmä z dôvodu platnej rasistickej legislatívy. Tvrdosť, ktorú prejavoval voči zaisteným, ktorých považoval za ľudákov, teda pramenila zrejme práve z traumatizujúcich skúseností z tohto obdobia – veľkú časť jeho najbližších príbuzných nacisti povraždili v koncentračnom tábore Osvienčim.⁵⁵ Ani takéto tragédie by však nemali ospravedlňovať páchanie násillia na väzňoch či vynucovanie nepravdivých priznaní.

Zainteresovaní pracovníci sa začali obávať následkov, ktoré by nestranné vyšetrovanie prinieslo – muselo by totiž poukázať na zneužívanie moci pracovníkmi ŠtB,

na generálnom sekretariáte DS (údajne na pokyn Fedora Hodžu a malo ísť o oddelenie I/2) a za poskytnutie niektorých informácií o pomeroch na VII. odbore PV (klasifikované ako zločin vojenskej zrady) na 6 rokov ťažkého žalára. Žalovali ho za vojenskú zradu. ABS, personálny spis Júliusa Kukliša, Rozsudok Štátneho súdu, č. j. Or III-4/48. Zaujímavé na tomto súdnom procese je aj to, že Kukliša žalovali aj za to, že zverejnil články o zlých pomeroch v bezpečnosti. Pritom aj komunisti v bezpečnostnom aparáte písali, resp. poskytovali materiál na články, napr. už spomínaný Matej Bél: „*Poznamenávam, že v redakcii „Partizána“ som bol predtým asi štyrikrát, kam som bol poslaný Beelom [správne Béloom, pozn. M. M.] s článkami o sprisahaní Č h a l m o v s k é h o a spol.*“ A ÚPN, f. A7, inv. j. 18, Zápis o výpovedi Karola Baroša zo dňa 22. 12. 1950.

51 Tamže, úradný záznam z 12. 8. 1947. Článok rovnakého znenia Kukliš uverejnil v časopise Nové prúdy. KUKLIŠ, Július: Trešťaťe páchatel'ov! *Nové prúdy*, roč. 3, č. 17, 1947, s. 337 – 338. Je pravdepodobné, že citovaný úradný záznam je odpisom Kuklišovho článku.

52 RAŠLA, A.: *Spomienky spoza mreží*, s. 67 – 68.

53 SNA, f. ÚV KSS, Komisia stránickej kontroly (KSK) ÚV KSČ na Slovensku, O činnosti majora Baláža (napísal Matej Bél, 18. 3. 1948).

54 ABS, H-536/10, Zápis o výpovedi Zdenky Fenclovej zo dňa 20. 10. 1952.

55 ABS, personálny spis Mateja Béla.

čo by nepochybne vrhlo tiež aj na komunistickú stranu. Všetci spomínaní príslušníci bezpečnosti boli totiž členmi práve tejto strany. Napätie na Povereníctve eskalovalo natoľko, že Baláž chcel zatknúť Béla a spolu s ním aj jeho pravú ruku, Matúša Čermáka. Tomu to dokonca aj dopredu oznámil. Čermáka správa o možnom zaistení prekvapila a: „... vysvetlil som s. Balážovi, že to by bolo nespravodlivé a nezmyselné pretože jak s. Bel tak aj ja sme s prípadom s. Baroša nemali absolútne nič spoločného iba ak to, že sme sa na schôdzi základnej organizácie Strany pri VII. odb. Povereníctva vnútra postavili na obhajobu s. Baroša s ktorým sa nenakladalo po jeho nešťastí tak, ako by si to bol zaslúžil taký člen Strany ako s. Baroš. Baláž na túto vec odpovedal tým spôsobom, že prokurátor môže trestné pokračovanie zastaviť len vtedy, keby bolo známe, že s. Baroš je mŕtvý. Vysvetľoval mi, že je možné zariadiť týmto spôsobom, že by som zacestoval do Viedne, kde sú na dennom poriadku zabitia a vraždy a že by nevzbudilo podozrenie, kedy s. Baroša našli jedného dňa odstreleného niekde vo Viedni.“⁵⁶ Čermák, ktorému dal Baláž za úlohu vec vyriešiť, sa následne šiel poradiť s Bélom, ktorý takéto riešenie rezolútne odmietol s tým, že sa na vraždu neprepožičia. Podľa Čermáka sa Baláž k takémuto riešeniu inšpiroval rozhovorom s Antonom Rašlom. Zrejme od neho, ako od právnik a prokurátora, zisťoval, aké sú možnosti zastavenia konania. Evidentne ich veľa nebolo.

„Náhodná“ smrť Baroša sa teda nekonala, naopak Běl, ako bývalý Barošov nadriadený, sa neustále zasadzoval o jeho návrat do služieb bezpečnosti. Treba povedať, že sa mu to neskôr za veľmi zvláštnych okolností aj skutočne podarilo.

Na mieste by bolo predstaviť aj Karola Baroša a aspoň čiastočne priblížiť pestré osudy tohto bezcitného pracovníka ŠtB. Zaujímavé je, že prevracanie kabátov pre neho asi nebolo ničím nezvyčajným: „Začiatkom roku 1939, t. j. po utvorení t.zv. Slovenského štátu, bol som organizovaný v HSLS, odkiaľ som sa síce až do vypuknutia Slov.

nár. povstania nevyhlásil, avšak neplatil som ani žiadne členské príspevky (...) Po oslobodení hneď v máji 1945 vstúpil som do KSS, kde som organizovaný doposiaľ, avšak po mojom odchode do Juhoslávie prestal som platiť príspevky, ktoré neplatím ani doposiaľ“ V súvislosti s jeho členstvom v HSLS je nepochybne pozoruhodné, že krátko po skončení vojny začal v Banskej Bystrici spolupracovať s NKVD. Neskôr sa stal okresným veliteľom NB 2. odd. v Trebišove.⁵⁷ Aj v tomto období Baroš priťahoval problémy, už v októbri 1945 ho chcel poľný prokurátor 10. pešej divízie vyšetrovať „V trestnej veci proti neznámemu páchatelovi pre zločin zneužitia služobnej moci a zločin verejného násillia bezprávny obmedzovaním osobnej slobody spáchaného väznením npor. del. Sedmáka...“⁵⁸ Taktiež jeho hodnosť poručíka bola len partizánska, aj keď on neskôr nepravdivo tvrdil, že ho povýšil podplukovník Jozef Tlach. Ten to rozhodne poprel.⁵⁹ V Národnej bezpečnosti mu však napriek tomu hodnosť zrejme uznali, aspoň de facto. To nakoniec nebolo v tom čase ničím nezvyčajným.⁶⁰ Počas pôsobenia v Trebišove sa tiež, ako som už spomínal, zrejme dopustil aj ďalších trestných činov.

V Barošovom prípade ide nepochybne o bezškrupulózneho človeka, ktorý okrem iného vlastnú škvrnu z minulosti (členstvo v HSLS) maskoval agilnosťou a brutalitou v boji s „protištátnymi živlami“. Nakoniec, o ľudí, ktorí sa správali podobne, nebola v tom čase núdza. Počas krátkeho pobytu v Bratislave pokračoval v ľahkovážnom živote – dopustil sa výtržností, zväčša pod vplyvom alkoholu. Vyhrážal sa hotelovému personálu alebo v istom podniku dokonca fyzicky zaútočil na vrátnika.

Ako sme spomínali vyššie, ukrýval sa Baroš pred spravodlivosťou v Juhoslávii a približne v novembri 1946 odcestoval do Viedne. Jeho odchod z Juhoslávie však podľa nášho názoru nebol celkom dobrovoľný, do Viedne ho zrejme skôr opäť „upratili“. Zachoval sa totiž úradný záznam z apríla 1946, podľa ktorého aj tam robil problémy: „V Juhoslávii je istý por. Baroš, ktorý pred

56 SNA, f. ÚV KSS, KSK ÚV KSČ, Správa kádrovej komisii (napísal Matúš Čermák, zo dňa 16. 3. 1948).

57 A ÚPN, f. A7, inv. j. 18, Zápis o výpovedi Karola Baroša zo dňa 22. 12. 1950.

58 Tamže, NP. – väznenie npor. del. Sedmáka – dožiadanie, 30. 10. 1945.

59 Tamže, Protokol spísaný s Jozefom Tlachom, 11. 10. 1945.

60 „Na návrh bývalého VI. odboru Povereníctva vnútra prijalo sa veľa príslušníkov v dôstojníckych hodnostiach, alebo hneď po prijatí ich povýšili do týchto hodností bez toho, žeby boli mali hocaké teoretické alebo praktické vedomosti o službe v NB.“ KUKLIŠ, Július: O VII. odbore Povereníctva vnútra. In: *Nové prúdy*, roč. 3, č. 19, 1947, s. 406.

juhoslávskymi úradmi rozširuje, že bol do Juhoslávie poslaný s poslaním, že má pracovať za pripojenie ČSR k SSSR, prípadne za odtrhnutie Slovenska od Čiech a pripojenie Slovenska k SSSR a že spravodajsky pracuje pre VI. odbor, odvoláva sa na meno pplk. Viktorína a mjr. Sedmíka. Ďalej hovorí, že má rozkazy v Juhoslávii sledovať zamestnancov čsl. vyslanectva a podávať o nich správy, nakoľko týmto ľuďom sa tuná neverí.“⁶¹ Navyše, Baroš po odchode z Juhoslávie zanechal v hoteli, kde býval, dlh vyše 60 000 dinárov, ktorý potom majitelia vymáhali od Povereníctva vnútra. Vo Viedni už fungoval ako spolupracovník slovenskej bezpečnosti a mal plniť aj konkrétne úlohy. Za spoluprácu mu jeho bývalí kolegovia dodávali šatstvo, potraviny a zrejme aj peniaze. Okrem toho z času na čas aj navštívil Bratislavu, bol v kontakte s Matejom Bélom, Jozefom Večerom a inými.⁶² Dokonca verboval agentov, podľa vlastnej výpovede získal na spoluprácu Jána Ambroviča (bývalý pracovník bratislavského mestského archívu), bývalého príslušníka SS Egona Heima. Jeho správy sa však často nezakladali na pravde. Vo Viedni tiež veľmi skoro začal kooperovať s NKVD. Na Slovensko sa vrátil až v roku 1949,⁶³ po návrate velil pod falošným menom Karol Breza akcii T-43 v Bratislave (išlo o „vyčistenie veľkých miest od reakcie“).⁶⁴ Po krátkom medzioddobí, keď pracoval vo Vysokých Tatrách, nakoniec skončil za mrežami aj on – až na samom konci roku 1950.

Na záver môžeme len dodať, že zabitie Tibora Benkoviča sa „nepodarilo“ vyšetriť až do roku 1948. Po komunistickom prevrate z februára 1948 sa vo vyšetrovaní už nepokračovalo a vinník, v tomto prípade Karol Baroš, nebol za svoj zločin potrestaný. Vtedajšie špičky ŠtB na Slovensku – Viktorín, Baláž, Sedmík aj Bél – uvedený zločin, podobne ako aj neskoršie Barošove výstrednosti kryli.

Je jasné, že v prípade odhalenia Barošových činov by sa za ne museli zodpovedať aj oni sami. Štátna prokuratúra, oddelenie v Bratislave trestné konanie proti Barošovi 17. januára 1950 čiastočne zastavila, čiastočne odstúpila vojenskému prokurátorovi.⁶⁵

Na zločin sa však úplne nezabudlo. Bizarné na celej situácii je to, že Barošovo konanie sa nakoniec dočkalo komplexnejšieho vyšetrenia, dokonca v prítomnosti obvineného, až v tom najneuveriteľnejšom čase – v období najväčších skrivodlivostí v komunistickom Československu, t. j. začiatkom 50. rokov 20. storočia. Je fascinujúce, že už v roku 1950 pri prešetrovaní celej záležitosti vyšetrovateľ ŠtB Barošove aktivity z konca roku 1945 zhodnotil úplne presne: „Provokáciami tu vykonštruoval akúsi ilegálnu organizáciu, ktorá mala mať názov „Biela garda“.“⁶⁶

Najpravdepodobnejšou príčinou otvoreného pomenovania skutočností spred piatich rokov bola zrejme skutočnosť, že na vyšetrovackách Štátnej bezpečnosti skončili sami lovci z konca 40. rokov – Viktorín, Baláž a ďalší ako „slovenskí buržoázni nacionalisti“, Bél, Čermák a iní ako „sionisti“. Vyšetrovatelia ŠtB svojich bývalých kolegov síce vypočúvali najmä o v podstate neexistujúcej „trestnej“ činnosti, občas im však prišli vhod aj skutočné zločiny obvinených.

Uvedený prípad je smutnou ilustráciou toho, že násilie aj toho najhrubšieho zrna patrilo k bežným pracovným metódam Štátnej bezpečnosti, resp. predchodcov tejto inštitúcie, už od prvopočiatkov. To sa bohužiaľ asi nikdy nezmenilo. Aj uvedený príklad bude azda slúžiť ako výstraha a už žiadna podobná organizácia nebude existovať. Zbytočnú smrť Tibora Benkoviča navyše zvyrazňuje ešte jedna skutočnosť. Justícia v období ľudovej demokracie (1945 - 1948) nebola ešte ani zďaleka pod komunistickým vply-

61 A ÚPN, f. A7, inv. j. 18, Úradný záznam zo dňa 17. 4. 1946.

62 „Někdy před vánoci 1946 zavolał si mě BELL [správne Bél, pozn. M. M.] do své kanceláře a sdělil mi, že BAROŠ je u něho v bytě a je nutno ho odvést do Vídně. Dal mi jako můj představený příkaz, že ještě toho večera přijedu společně s býv. npor. VEČEROU k němu do bytu a odvezeme BAROŠE do Vídně. Visum do Rakouska že pro nás opatří. Když jsem se v určenou hodinu společně s VEČEROU do bytu BELLA dostavil, byli v bytě přítomni kromě BELLOVY rodiny také ČERMÁK a BAROŠ.“ ABS, H-536/14, zápis o výpovědi Gejzu Kršáka (Weissa) zo dňa 10. 3. 1952. Kršák s Večerom následne Baroša odviezli späť do Viedne.

63 Návrat sprostredkoval na príkaz Viktora Sedmíka vtedajší príslušník ŠtB a neskorší politik a stranícky funkcionár František Mišeje. ABS, H-536/14, Výpis zo správy Františka Mišejeho, 30. 4. 1953.

64 A ÚPN, f. A7, inv. j. 18, Úradný záznam zo dňa 17. 4. 1946.

65 Tamže, č. j. Pst III 455/49-3, 17. 1. 1950.

66 Tamže, nedatovaný dokument s nadpisom „BAROŠ, Karol (Ján Karol Breza), nar. 3. 6. 1917 v Lietavskej Lúčke“.

vom. Naopak, sme svedkami rozporov medzi bezpečnosťou a súdmi, keď podľa môjho názoru ešte značná časť sudcov odmietala plniť rôzne politické objednávky. Podobne to bolo aj v prípade Štefan Chalmovský a spol. Väčšinu zadržaných z prípadu nakoniec odsúdil Krajský súd v Bratislave na krátke tresty, často kratšie ako doba, ktorú

strávili vo vyšetrovacej väzbe.⁶⁷ Hlavu skupiny, Štefana Chalmovského, odsúdili na 10 mesiacov. Bezpečnosť však Chalmovského, Púčika a Augustína Hubu⁶⁸ po prepustení zrejme pre nespokojnosť s nízkymi trestami okamžite opäť zadržala. Ich ďalšie, ani v jednom prípade nie príliš veselé osudy však už nie sú predmetom tejto štúdie.⁶⁹

Summary

First Victim of the State Security

State Security is mostly known as one of the most important tools of the communist regime in former Czechoslovakia. At the same time it was probably most feared. It protected the regime for over 40 years. However, the terror from the beginning of 1950s successfully cover the fact that violence was common working method of the State Security from its origination in 1945. The study deals with the case of Tibor Benkovič who was killed by Lieutenant Karol Baroš on December, 5th 1945 during an interrogation. The investigation of this crime was thwarted by communist functionaries at the Commissariate of Interior. They even helped Baroš to escape to Yugoslavia and later helped him during his stay in Vienna. He returned to Czechoslovakia short time after the communist coup from February 1948. The State Security gathered evidence on this case again in 1950 and later on when most of involved officers were arrested themselves. Not for the sake of truth but to prove that bourgeois nationalists and Zionists in the State Security were a threat for the communist regime

67 LETZ, R.: *Odkaz živým*, s. 51.

68 V tomto prípade si neodpustím uviesť jednu kuriozitu: podľa tvrdenia Šimona Čermáka sa totiž u Hubovcov koncom vojny ukrýval neskorší vysokopostavený príslušník ŠtB Jozef Ilčík, v tom čase hľadaný Gestapom za pomoc pri úteku Viliama Širokého: „Viem z rozhovoru Ilčíka, že tento sa tesne pred oslobodením skrýval v Topoľčanoch u istej vdovy „Hubová-jej“, zamestnaním trafikantka. Jej dvaja synovia boli za Slov. štátu vysokoškooláci a aktívni funkcionári HM. Jedná sa o Jozefa a Gustava Hubu. Obaja boli v r. 1946 – 1947 realizovaní pre aktívnu účasť na protištátnej ľudáckej činnosti. Zúčastnil som sa vyšetrovania. Jedného dňa sa prišiel Ilčík informovať, ako stojí prípad Hubovcov, že u neho je ich matka a oroduje za synov. Pamätám sa, že im bol povolený balík a myslím, že i návšteva počas vyšetrovacej väzby. V 1954 som sa stretol v Leopoldove s Gustavom Hubom, ktorý bol medzitým znovu odsúdený na 15 rokov pre zradu na slov. nár. povstaní. Je závažné to, že obaja Hubovci, ačkoľvek obaja pracovali ako sprav. HM, že u týchto sa mohol Ilčík skrývať. Taktiež za zmienku stojí ten fakt, že Jozef Huba bol pred odpykaním trestu prepustený.“ Národný archív Praha (Česká republika), f. Ústredný výbor Komunistickej strany Československa, nezaraďené spisy, Ministerstvo vnútra, dokument bez názvu (ide o rukopisné poznámky Šimona Čermáka ohľadom jeho vedomostí o Imrichovi Suckom).

69 O ďalších osudoch Štefana Chalmovského či Alberta Púčika pozri napríklad literatúru, uvedenú v poznámke pod čiarou číslo 4.

Založenie Európskej siete úradov spravujúcich písomnosti tajnej polície

Ivan A. Petranský, PhD.
(1976), predseda
Správnej rady Ústavu
pamäti národa

Dňa 16. decembra 2008 bola v Berlíne podpísaná zakladacia listina Európskej siete úradov spravujúcich písomnosti tajnej polície. Podpísali ju zástupcovia inštitúcií zo siedmich krajín bývalého sovietskeho bloku: nemeckého Úradu spolkového splnomocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej Nemeckej demokratickej republiky, bulharskej Komisie pre sprístupňovanie dokumentov a oznamovanie príslušnosti bulharských občanov k Štátnej bezpečnosti a spravodajským službám Bulharskej národnej armády, poľského Inštitútu národnej pamäti, rumunskej Národnej rady pre štúdium archívov Securitate, slovenského Ústavu pamäti národa, českého Ústavu pre štúdium totalitných režimov a maďarského Historického archívu štátnobezpečnostných služieb. Dohoda je vyústením procesu prípravy, ktorý iniciovala spolková splnomocnenkyňa pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej NDR Marianne Birthlerová.

Po viacerých rokoch doterajších rôznych foriem dvojstrannej i viacstrannej spolupráce medzi jednotlivými inštitúciami sa touto dohodou deklarovala snaha pevnejšie zakotviť multilaterálnu spoluprácu a dať jej európsky rozmer. Dohoda položila dôraz na nevyhnutnosť sprístupnenia materiálov Štátnej bezpečnosti verejnosti, dôležitosť nezávislého výskumu a vzájomnú podporu pre dosahovanie spoločne deklarovaných cieľov. Zároveň boli dohodnuté metódy spolupráce. Každoročne sa bude konať výročná konferencia, na ktorej

sa budú prerokovávať kľúčové body činnosti jednotlivých inštitúcií. Činnosť siete bude zabezpečovať koordinačná skupina, zložená zo zástupcov participujúcich inštitúcií. Sieti bude na rotačnej báze predsedáť jeden rok každá inštitúcia (na rok 2009 je to nemecký Úrad spolkového splnomocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej NDR).

Posilnenie viacstrannej spolupráce inštitúcií, spravujúcich materiály tajnej polície štátov komunistického bloku, má nesporne viacero základných významov. Ten rozhodujúci vychádza z historickej príbuznosti komunistických krajín, ktoré boli všetky súčasťou sféry vplyvu Sovietskeho zväzu a uplatňoval sa v nich – napriek určitým miestnym odlišnostiam – podobný totalitný režim na čele s neobmedzenou stranou komunistického typu. Táto previazanosť mala vplyv aj na spôsob fungovania štátnej polície ako represívneho orgánu moci. Preto spolupráca inštitúcií, ktoré majú za úlohu prispieť k vyrovnaniu sa s totalitnou minulosťou, má svoj nesporný zmysel.

Inštitúcie, ktorých predstavitelia podpísali dohodu o vytvorení európskej siete, vznikli v rozličnom čase a pôsobia na základe rôznych zákonných úprav, ich hlavné ciele sú však totožné: zabezpečiť verejnosti prístup k materiálom bývalých represívnych štátnobezpečnostných orgánov a prispieť k výskumu totalitnej etapy našich dejín. To, že v súčasnosti pôsobia vo viacerých štátoch bývalého komunistického bloku, nemožno vôbec chápať ako samozrejmú. Dodnes sa v jednotlivých krajinách objavujú hlasy spochybňujúce ich význam a niekedy žiadajúce ich priamu likvidáciu. Aj to je jeden z dôvodov, prečo je medzinárodné prepojenie týchto inštitúcií dôležité. Prispeje k posilneniu spoločenskej pozície jednotlivých národných inštitúcií a pomôže upevniť presvedčenie o ich zmysle.

Dohodu podpísali zástupcovia inštitúcií z krajín, ktoré sa nachádzali v sfére vplyvu Sovietskeho zväzu. Krajín, ktoré sa vydali na cestu demokracie a prihlásili sa k myšlienke otvoreného a kritického prístupu k hodnoteniu svojej totalitnej minulosti. Samotné archívy sovietskej štátnej polície KGB však naďalej zostávajú neprístupné. Zostáva len veriť, že i táto skutočnosť sa raz zmení.

Zľava: Predseda Správnej rady ÚPN Ivan A. Petranský, zástupca riaditeľa ÚSTR Miroslav Lehký, spolková splnomocnenkyňa pre sprístupňovanie zväzkov Stasi Marianne Birthlerová



Zakladacia listina

„Európska sieť úradov spravujúcich písomnosti tajnej polície“

I. Východiskový stav

1. Po páde komunistických diktatúr v bývalej Nemeckej demokratickej republike, Poľsku, Rumunsku, Slovensku, Maďarsku, Českej republike a Bulharsku boli zriadené štátne inštitúcie, ktoré sú zodpovedné za spravovanie dedičstva orgánov bývalej tajnej polície a iných represívnych orgánov týchto totalitných režimov, a ktoré majú zabezpečiť prístup verejnosti k písomnostiam uvedených orgánov.

2. Hlavnými úlohami týchto inštitúcií je predovšetkým:

- umožniť prístup jednotlivcov k písomnostiam a materiálom s obsahom osobných údajov tých ľudí, ktorí kedysi trpeli represiami zo strany tajnej polície,
- zabezpečiť komplexnú, vedecky podloženú poznávaciu a historickú analýzu princípov činnosti orgánov komunistickej tajnej polície,
- zabezpečiť, aby spravovanie a sprístupnenie písomností prebiehalo v súlade s princípmi zákonnosti.

3. Vznik týchto verejných inštitúcií a história procesu otvorenia predmetných písomností mali v našich krajinách rôzny priebeh: niektoré inštitúcie existujú už od začiatku 90. rokov 20. storočia, iné sa zriadili iba nedávno. Hlavnou zásadou, ktorou sa riadi činnosť týchto subjektov, je vôľa príslušných parlamentov vytvoriť vlastnú právnu úpravu týkajúcu sa dedičstva komunistickej tajnej polície, ktorá bude slúžiť na výkon spravodlivosti v rámci osobitných pomerov jednotlivých krajín a zabezpečiť správu a sprístupnenie predmetných písomností v súlade s princípmi zákonnosti. V tomto kontexte treba zdôrazniť, že všetky uvedené inštitúcie sú nezávislé a nepatria k všeobecnej štátnej správe archivov.

4. Počas uplynulých niekoľkých rokov sa medzi našimi inštitúciami rozvinula aktívna dvojstranná i mnohostranná spolupráca, a to na rôznych úrovniach. Do tejto spolupráce sú často zapojené aj iné štátne a neštátne inštitúcie a organizácie (ako napríklad subjekty, ktoré realizujú historický výskum).

II. Založenie Európskej siete úradov spravujúcich písomnosti tajnej polície

My, predstavitelia týchto inštitúcií, uznávame potrebu posilnenia našej spolupráce a vyjadrenia nášho spoločného zámeru pod záštitou Európskej siete. Týmto procesom nadväzujeme na iniciatívu vyjadrenú (okrem iného) v Rezolúcii 1096 (1996) a Rezolúcii 1481 (2006) Parlamentného zhromaždenia Rady Európy, ktoré zdôrazňujú význam trestného stihania zločinov spáchaných komunistickým režimom, a to s cieľom informovať verejnosť o týchto zločinoch a otvoriť archívy tajnej polície, ktoré viedli totalitné režimy. V pozícii štátnych inštitúcií s právne kodifikovaným mandátom na sprístupnenie týchto písomností máme v rámci Európskej únie snahu jasne formulovať náš spoločný postoj k predmetnej problematike. Snažíme sa predstavovať fórum pre vzájomnú výmenu a prenos informácií: to sa týka archívov, legislatívy, historicko-politickej osvety a vzťahov s verejnosťou, ako i vedeckého výskumu. Vytvorením tejto Európskej siete by sme chceli objasniť tú skutočnosť, že uvedená problematika nezahŕňa iba národné súvislosti, ale že jej obsahom je i vyrovnanie sa s minulosťou v rámci európskeho a medzinárodného kontextu. Chceme zdôrazniť význam otvorenia zložiek a prístupu k materiálom v súlade so zákonnými právnymi úpravami, ako aj význam nezávislého vedeckého výskumu

Dohodu podpísali aj zástupcovia ďalších partnerských inštitúcií, v popredí Ladislau-Antoniú Csendes z rumunského Národného úradu pre spravovanie archívov Securitate



a šírenia informácií o tajnej polícii totalitných režimov a jej predstaviteľoch. Naším spoločným cieľom je vzájomná podpora pri plnení týchto úloh. Chceme zaručiť úplnú nezávislosť archívneho výskumu. Je nevyhnutné zabrániť akejkoľvek ideologickej manipulácii, čo chceme spoločnými silami verejne presadzovať. V kontexte tohto postupu sme si vedomí, že napriek spoločnému základu našich zámerov sa jednotlivé národy riadia rôznymi koncepciami v procese úprav zákonného a faktického prístupu k predmetným písomnostiam, ako i pri ustanovení jurisdikcie na vyšetrovanie zločinov spáchaných totalitnými režimami, či aj vzhľadom na postupy lustrácie a kontroly v sfére politiky a administratívy. Na pozadí mnohostranného terénu štátnych a neštátnych subjektov, inštitúcií a iniciatív týkajúcich sa výskumných ústavov, nadácií, pamätných miest, múzeí i skupín obetí, plní naša Európska sieť úlohy súvisiace s presadzovaním spoločného zámeru, a to stupňovania úsilia o vyrovnanie sa s minulosťou, ktoré sa vynakladá na pôde akademickej, spoločenskej i politickej. Tieto úlohy bude Sieť naplňať s ohľadom na rôzne skúsenosti, ktoré majú jednotlivé krajiny s represiou. Osobitný význam treba pripísať nezávislému akademickému výskumu a historicko-politickej osvete, najmä u mládeže. Cieľom tejto Sieť je zapojiť do svojej činnosti aj ďalšie subjekty, inštitúcie a iniciatívy, resp. najšť vyhovujúce formy ich angažovanosti.

Sme presvedčení, že prístup k písomnostiam tajnej polície tvorí významnú stránku transformačného procesu, ktorý prebieha od pádu diktatúr na celom svete. Táto Sieť sa preto usiluje o vymedzenie minimálnych požiadaviek pre prístup k záznamom tajnej polície, vedených totalitnými režimami.

Na informovanie verejnosti Sieť najprv pripraví porovnávacie prehľady, týkajúce sa dostupnosti písomností, právnych zásad platných pre ich dostupnosť a štruktúry zodpovedných inštitúcií, ako aj možností využitia ich služieb. Sieť sústreďí svoju pozornosť na tematické a nezávislé plnenie úloh s cieľom odstrániť možnosť akejkoľvek ideologickej manipulácie.

III. Pracovné postupy Sieť

1. Výročná konferencie

Sieť bude organizovať výročné konferencie, na ktorých budú zástupcovia vedenia zainteresovaných inštitúcií diskutovať o dôležitých

otázkach spojených s činnosťou ich inštitúcií, ako aj o problematike celkového spôsobu vyrovnávania sa s minulosťou v jednotlivých krajinách. V rámci tohto procesu sa ráta s významnou úlohou, ktorú zohráva celoeurópsky rozmer týchto záležitostí. Krajina, ktorá na základe rotačného princípu vykonáva funkciu predsedu Sieť, by mala byť v príslušnom roku aj usporiadateľom výročnej konferencie. Výročnú konferenciu spravádzajú verejné podujatia, ktorých úlohou je zvýšiť povedomie verejnosti o otázkach týkajúcich sa revízneho procesu. V tejto súvislosti by bolo žiaduce zapojiť aj ďalšie organizácie, inštitúcie a iniciatívy, zainteresované do procesu vyrovnávania sa s minulosťou. Následne sa zostaví a primeraným spôsobom vydá zápis z rokovania výročnej konferencie.

2. Koordinačná skupina

Sieť vytvorí koordinačnú skupinu pozostávajúcu z predstaviteľov zainteresovaných inštitúcií,

- zabezpečí nepretržitú a priamu komunikáciu,
- pripraví výročnú konferenciu spolu s hostiteľskou organizáciou,
- vytvorí systém na získavanie, poskytovanie a aktualizáciu základných informácií o zainteresovaných organizáciách.

3. Centrálna organizácia

Inštitúcia, ktorá je usporiadateľom nasledujúcej výročnej konferencie, bude predsedať Sieť počas jednoročného funkčného obdobia, ktoré vedie k organizácii tejto výročnej konferencie.

Marianne Birthlerová

Nemecko, BStU

Evtim Kostadinov Kostadinov

Bulharsko, COMDOS

Franciszek Gryciuk

Poľsko, IPN

Ladislau Csendes

Rumunsko, CNSAS

Dr. Ivan Petranský

Slovensko, ÚPN

Miroslav Lehký

Česká republika, ÚSTR

Gergö Bendegúz Cseh

Maďarsko, ABTL

Berlín 16. decembra 2008

Sprístupnenie archívnych pomôcok na webe je samozrejmosťou...

V aktuálnom čísle prinášame rozhovor s naším bývalým kolegom PhDr. Ladislavom Bukovszkým, riaditeľom českého Archívu bezpečnostných zložiek. O spisoch ŠtB a archíve u našich západných susedov sa zhováral Matej Medvecký

Archív bezpečnostných zložiek je pomerne nová inštitúcia. Mohli by ste našim čitateľom priblížiť jeho úlohy a organizačnú štruktúru?

Archív bezpečnostných zložiek je skutočne nová inštitúcia v Českej republike. Vznikla 1. februára minulého roka podľa zákona č. 181/2007 Sb., ktorý kodifikuje, upravuje vznik a úlohy dvoch inštitúcií: Ústavu pro studium totalitních režimů a Archívu bezpečnostních složek. ABS je najmladším verejným archívom v Českej republike a po schválení zákona bol zaradený do hierarchie verejných archívov po Národním archívu. Je samostatným správnym úradom, má právnu subjektivitu, zo zákona ho priamo riadi Ústav. Jedinečné postavenie archívu vychádza z pôvodu, charakteru, jedinečnosti, ale i rozsahu archiválií, ktoré sme prevzali z proveniencie bezpečnostných zložiek štátu z doby neslobody. Vnútna organizačná štruktúra Archívu vychádza zo samotnej činnosti archívu a štruktúry archívnych fondov a zberok. Podľa organizačného poriadku ho tvoria dva úseky: úsek pre štátnu správu a ekonomiku a archívny úsek. Toto organizačné členenie vzniklo 1. februára minulého roka a považujem ho za provizórne. Archív má celkovo päť pracovísk, štyri v Prahe a jedno v Kaniciach u Brna. Celkový počet tabuľkových miest archívu je 138. Úlohy archívu sú veľmi rozsiahle. Okrem všeobecných úloh – preberania, sprístupňovania a ochrany archívnych dokumentov atď. – ktoré určujú základnú činnosť všetkých verejných archívov, naša práca je trochu špecifická. Vychádza z legislatívnych úprav, ktoré boli prijaté po novembri 1989. Teda okrem tradičných archívnych úloh plní aj významnú úlohu pri procese vysporiadania sa s komunistickou minulosťou. Fyzickým osobám sprístupňuje dokumenty podľa zákona o sprístupnení dokumentov štátnej bezpečnosti a bádateľom podľa archívneho zákona, zverejňuje evidenčné pomôcky štátnej bezpečnosti a v ne-

poslednom rade spolupracuje – poskytuje relevantné údaje a dokumenty štátnym orgánom k príslušným bezpečnostným previerkam v prípade šetrení podľa zákona o ochrane utajovaných skutočností a spravodajským službám.

ABS nie je na rozdiel od archívu Ústavu pamäti národa súčasťou Ústavu pro výzkum totalitních režimů. Aké sú výhody a nevýhody takéhoto usporiadania?

Už spomenutý zákon dosť špecificky upravuje postavenie Archívu bezpečnostních složek. Ako som už uviedol, sme samostatným správnym úradom, ktorý je priamo riadený Ústavom. Archív hospodári s vlastným rozpočtom, ale rozpočtovú kapitolu spravuje Ústav. Určite je to diametrálne odlišné postavenie, ako je to na Slovensku. Archív svoje úlohy vykonáva nie len v súlade so zákonom o Ústave pro studium totalitních režimů a Archívu bezpečnostních složek, ale i podľa platných legislatívnych noriem upravujúcich archívnictvo v Českej republike. Teda má celkom jasne definované postavenie a úlohy. Či je to najoptimálnejšie riešenie? Neviem, ale akceptujem rozhodnutie českých zákonodarcov.

Všimli sme si, že časť inventárov k fondom, uložených v ABS, je už dostupných na internete. Je to určite veľká pomoc pre bádateľov, minimálne v prípade, ak nebývajú v Prahe. Kedy by sme mohli očakávať sprístupnenie inventárov k všetkým fondom či zbierkam, ktoré sú uložené v ABS?



*PhDr. Ladislav Bukovszky, riaditeľ českého Archívu bezpečnostných zložiek
Zdroj : ABS/J. Reichl*

Dnes, keď už máme jasnú predstavu o digitalizácii archívnych dokumentov, sprístupnenie jednotlivých druhov archívnych pomôcok na webových stránkach je len samozrejmosťou. Je to obrovská pomoc pre bádateľov, ktorí priamo z domu môžu študovať, listovať jednotlivé pomôcky, a zároveň elektronicky objednať konkrétne dokumenty k štúdiu. V spolupráci s Ústavom postupne dopĺňujeme našu webovú stránku už existujúcimi inventármi. Predpokladám, že do polovice februára budú všetky existujúce inventáre Archívu sprístupnené. V druhom kroku však od polovice tohto roka chceme spustiť tzv. digitálny archív, kde budú môcť bádateľia on-line študovať dokumenty aj z domu. Je to jedinečný projekt, na ktorom sa podieľa Archív i Ústav spoločne.

Po vzniku Ústavu pamäti národa prebiehala delimitácia písomností do nášho archívu pomerne dlho. Ako je to v Čechách? Bol tento proces ľahší, prípadne je už ukončený?

Delimitačný proces na Slovensku mám hlboko v pamäti. Prežil som s kolegami niekoľko „dobrodružstiev“ a odchádzal som z Bratislavy sklamaný, lebo si myslím, že delimitačný proces nebol úplne dokončený. Situácia v Čechách je celkom iná - vďaka vtedajšiemu vládnemu zmocnencovi Pavlovi Žáčkovi. K vzniku Archívu, teda k 1. februáru 2008 delimitácia zákonom určených dokumentov z činnosti bezpečnostných zložiek a dokumenty KSČ a Národného frontu v týchto zložkách z Ministerstva vnútra, Ministerstva obrany, Ministerstva spravodlivosti, Bezpečnostnej informačnej služby a z Úradu pre zahraničné styky a informácie bola dokončená asi na 80%. Mojou úlohou bolo dokončiť rozbehnutý delimitačný proces, v prípade si vyjasniť niektoré nedostatky. Delimitácia bez väčších nedostatkov podľa zákona bola dokončená v priebehu roka a boli podpísané deklarácie s jednotlivými subjektmi o dokončení delimitácie a dohody o ďalšej spolupráci. V tomto procese Archív bezpečnostných zložiek prevzal archívne fondy a zbierky v rozsahu 2200 bm. V dôsledku zákona náš archív je jedinečný medzi podobnými archívami v bývalých štátoch východného bloku: disponuje archívnymi dokumentmi zväzkového i spisového typu bezpečnostných útvarov civilnej a vojenskej rozviedky i kontrarozviedky.

Vedeckovýskumná práca je podľa vyjadrenia predstaviteľov ÚSTR najdôležitejšou úlohou českého Ústavu. Čo v tejto oblasti vykonáva ABS? Venujú sa jeho pracovníci prevažne odbornej archívárskej práci, alebo im ostáva čas aj na publikovanie?

Úlohy Archívu, ako som už uviedol, sú veľmi rozsiahle. Vedeckovýskumná práca z oblasti archívniectva, pomocných vied historických (PVH) a príbuzných vied v odbore je, samozrejme, jedna z viacerých. Musím však podotknúť, že v súčasnosti je prioritou odborná archívárska práca: vytvoriť organizačné podmienky, jednotnú metodiku a technické predpoklady na usporiadanie, spracovávanie, inventarizáciu, resp. kataloizáciu archívnych fondov. Kvalitné archívne pomôcky sú najlepšou vizitkou každého archívu. V tom vidím obrovské rezervy u mojich kolegov. Na druhej strane zase podporujem všetky publikačné aktivity v rámci organizácie, ktoré zapadajú do koncepcie publikačných výstupov Archívu. Popri sprístupňovaní archívnych fondov a vybavovaní úradnej agendy sa pokúsime vytvárať aspoň skromné podmienky pre publikačnú činnosť našich pracovníkov.

ABS vydáva vlastný Zborník. Mohli by ste nám toto periodikum priblížiť?

Archív vydáva vlastné odborné periodikum, ktoré sme „zdedili“ v súvislosti s delimitačným procesom. Zborník Archívu bezpečnostných zložiek pôvodne vydával Archív MV ČR od roku 2003. Začiatkom minulého roku vyšlo posledné, 5. číslo, ktoré bolo pripravené ešte s kolegami z Odboru Archívu bezpečnostných zložiek MV koncom roka 2007. Z niekoľkých objektívnych dôvodov sme minulý rok nevedeli vydať ďalšie číslo, čaká nás na jar tohto roka. O obsahovú stránku periodika sa stará nová redakčná rada. Najnovšie číslo so svojou vnútornou štruktúrou sa čiastočne bude líšiť od predchádzajúcich čísel. Jednotlivé štúdiá a články sa, samozrejme, budú týkať doby neslobody, činnosti bezpečnostných zložiek a aktuálnych historických tém.

Aké aktivity pripravuje ABS na najbližšie obdobie?

Archív svoju činnosť a aktivity v tomto roku pripravuje v súlade s plánom činnosti,

ktorý bol začiatkom roka schválený Radou Ústavu. Z vyše päťdesiatstranového pracovného materiálu by som vyzdvihol ako prioritu: snahu zvýšiť odbornú úroveň archívnej činnosti, naše publikačné aktivity, konkrétne formy medzinárodnej spolupráce s partnerskými organizáciami a rozšírenie spolupráce s ostatnými archívami a vedeckými inštitúciami v Českej republike. V publikačnej činnosti by som vyzdvihol plánované vydanie krátkeho sprievodcu po archívnych fondoch v ABS, už spomenutý Sborník ABS, a keď sa nám podarí, tak jednu spoločnú pramennú edíciu k problematike tzv. nepriateľských osôb v štátoch bývalého východného bloku. V polovici tohto roka plánujeme zorganizovať stretnutie zástupcov zahraničných partnerských organizácií a vo forme work-shopu priblížiť problematiku správy a sprístupňovania archívnych súborov bývalých bezpečnostných zložiek v jednotlivých krajinách.

V ABS sa nachádza značné množstvo dokumentov, ktoré sa vzťahujú k dejinám Slovenska. Aký je záujem slovenských odborníkov o výskum u vás?

Archív bezpečnostných zložiek spravuje vyše 2000 bm. archíválií z činnosti teritoriálnych a centrálnych útvarov bezpečnostných zložiek. Fondy centrálnych útvarov unitárneho a federálneho Ministerstva vnútra, ale i účelovo spojené archívne zbierky, samozrejme,

obsahujú značné množstvo dokumentov a informácií o našich spoločných dejinách, ale i k dejinám Slovenska. A práve tieto fondy sú predmetom najväčšieho záujmu odborníkov zo Slovenska. Mohol by som spomenúť napr. Historický fond, fondy tzv. Študijného ústavu, ale aj dokumenty Vojenskej kontrarozvedky. Podľa štatistiky naše tri bádateľne v minulom roku navštívilo viac ako 1500 bádateľov, ktorí uskutočnili celkovo 5000 návštev. Je to dosť slušný záujem, pričom nás teší aj záujem bádateľov zo Slovenska.

Ako by ste si predstavovali spoluprácu medzi archívom ÚPN a ABS?

Spolupráca medzi našimi dvoma, resp. tromi inštitúciami bola zakotvená vo vzájomnej dohode o spolupráci v septembri minulého roka. Táto dohoda dáva široké možnosti spolupráce. Myslím si, že Ústav pamäti národa musí byť naším strategickým partnerom. Vychádzam z tých atribútov, ktoré pramenia z našich spoločných dejín z doby neslobody. Odpoveď na Vašu konkrétnu otázku dáva už spomínaná podpísaná dohoda. Po vzájomnej komunikácii sa všetkým stranám podarilo zabudovať základné požiadavky partnerov v otázke spolupráce. Ale za ABS by som ako prioritu vyzdvihol výmenu skúseností v odborných otázkach, a to myslím z archívnictva, a vzájomné využívanie archívnych fondov a zbierok.

Kariéry v službách ŠtB

Ján Jackuliak

Mgr. Pavol Pytlík

(1980), absolvent katedry archivníctva a pomocných vied historických FIF UK v Bratislave. Pracuje v Ústave pamäti národa



Ján Jackuliak
Zdroj: Archív ÚPN
Bratislava

Ján Jackuliak (nar. 5. decembra 1933 Kružno, okr. Rimavská Sobota). Syn roľníka a ženy v domácnosti.

Ludová škola Kružno (1939 – 1946), gymnázium v Rimavskej Sobote a stredná škola v Ožďanoch (1947 – 1949), Základná odborná škola pre kartografickú kresbu a reprodukčnú techniku pri vojenskom výchovnom stredisku Vojenského zemepisného ústavu v Prahe (1949 – 1952), Osemročná stredná škola v Banskej Štiavnici (1957), trojročný rezortný právnický kurz pri Ministerstve vnútra SSR na PF UK v Bratislave (1970 – 1973), pred nástupom na ZVS pracoval doma v poľnohospodárstve, pôvodné povolanie reprodukčný fotograf.

Vojenská služba:

ZVS (30.8.1952 – 10.3.1953), VÚ Vnútornej stráž Praha, (10.3.1953 – 15.1.1955) – poddôstojník z povolania, škola pre podd. z pov. Dobruška (1.1.1953 – 31.8.1953) – počas školy vykonával funkciu revízora máp, 2. VKÚ Harmanec PS 28 (5.1.1954 – 15.1.1955), dosiahol hodnosť rotného.

Priebeh služby:

15.2.1955 prijatie do ZNB – ml. ref. 2. odd. VII. odb. KS MV Banská Bystrica; 1.6.1955 – ref. na OO MV Poltár; 15.11.1955 – ml. ref. 2. ref. OO MV Banská Štiavnica; 1.7.1956 – ref. operatívnej skupiny OO MV Banská Štiavnica; 1.9.1959 – dočasne ustanovený za náč. OO MV Banská Štiavnica; 1.4.1960 – st. ref. KRO KS MV Banská Bystrica; 1961 – operatívna prax na 1. odd. II. odb. KS MV Bratislava; 1.9.1962 – st. ref. 2. odd. II. odb. KS MV Banská Bystrica; 1.8.1966 – st. ref. 1. odd. II. odb. S ŠtB Banská Bystrica; 1.1.1967 – vedúci skupiny 1. odd. II. odb. S ŠtB Banská Bystrica – problematika Veľká Británia, Francúzsko a OKŠ; 1.4.1969 – st. ref. III. odb. HS ŠtB SSR Bratislava; 15.5.1973 – st. ref. I. odb. HS ŠtB SSR Bratislava; 1.9.1973 – 30.11.1973 – poverený zastupovaním náčelníka I. odb. HS ŠtB SSR Bratislava; 1.7.1974 – st. ref. špecialista 1. odd. I. odb. XII. S FMV; 1.5.1975

– st. ref. 1. odd. I. odb. S ŠtB Banská Bystrica; 1.10.1975 – poverený zastupovaním náč. 3. odd. I. odb. S ŠtB Banská Bystrica; 1.4.1976 – náč. 3. odd. I. odb. S ŠtB Banská Bystrica; 1.1.1978 – zást. náč. Kádrového odboru a súčasne náč. 1. odd. Kádrového odboru KS ZNB Banská Bystrica; 1.12.1979 – náč. Kádrového odboru KS ZNB Banská Bystrica; 1.12.1983 – ustanovený náč. odb. s výkonom funkcie na odd. štátnej administratívy ÚV KSS a zaradený do činnnej zálohy MV SSR; 1.9.1985 – zástupca náčelníka XII. S ZNB Bratislava; 31.1.1990 – uvoľnený zo služobného pomeru príslušníka ZNB do starobného dôchodku.

14-denný odborný operatívny kurz na KS MV Banská Bystrica (1955), 2-roč. Stredná odborná škola MV F. E. Dzeržinského v Prahe (1960 – 1962, maturita), VUML pri KV KSS v Banskej Bystrici (1963 – 1966); 11-mes. kurz na VŠ KGB FED pri Rade ministrov ZSSR v Moskve (1971 – 1972), Nadstavbový kurz VUML pri HV KSS MV SSR: Súčasná ideológia a politika antikomunizmu (1973 – 1974), jazyková skúška I. stupňa z ruského jazyka na JŠ FMV Praha (1976), jazyková skúška II. stupňa z ruského jazyka na JŠ FMV Praha (1976), internátny kurz pre pracovníkov kádrového aparátu, členov poradných a zvláštnych komisií FMV, MV ČSR a MV SSR z úseku kádrovej a personálnej práce (1978), Fakulta štátnej bezpečnosti VŠ ZNB Praha – odbor právno-bezpečnostný (1981).

Za službu vlasti (1964), Za zásluhy o obranu vlasti (1970), Medaila 30. rokov ZNB (1975), Čestný odznak ZNB (1979), Medaila Za upevňovanie priateľstva v zbrani II. stupňa (1979), Rad Červenej hviezdy (1981), Strieborná medaila Za socialistickú výchovu mládeže (1981), Medaila Za rozvoj Stredoslovenského kraja (1982), Medaila 40. výročie vyvrcholenia národnoslobodzovacieho boja čsl. ľudu (1985), za iniciatívne plnenie úloh pri bezpečnostných opatreniach k 1.5.1969 a za sústavné dosahovanie dobrých pracovných výsledkov – 800 Kčs (1969), za dôsledné plnenie služobných úloh v akcii

„BŘECLAV“ – 1500 Kčs (1972), za iniciatívne a zodpovedné plnenie služobných úloh v akcii „BŘECLAV“ a „MORE“ – 1500 Kčs (1974), za riadiacu prácu pri MBO – 1800 Kčs (1976), za zásluhovosť v politickej angažovanosti, pracovnej výkonnosti a zdokonaľovaní štýlu a metód práce v uplynulom období – 3500 Kčs (1984), pravidelne finančne odmeňovaný: 2000 Kčs (1969), 7000 Kčs (1981), 14 750 Kčs (1983), 10 500 Kčs (1986), 17 000 Kčs (1988), 15 500 Kčs (1989).

Problematicky:

1957 – menovaný spracováva problematiku 2. referátu; v súčasnej dobe obsluhuje 5 A a 2 I; v tomto roku zaverboval doteraz 2 I a jedného majiteľa PB; v styku so spolupracovníkmi nemá ešte vždy potrebnú istotu a v niektorých prípadoch nedokáže ešte správne a hlavne okamžite reagovať na prípadné otázky a pripomienky spolupracovníkov – tento nedostatok odstraňuje zlepšenou prípravou na schôdzky, 1959 – v súčasnej dobe obsluhuje celkom 6 A, 1 I a štyri evidenčné zväzky; úlohy vytýčené v pláne na prvý štvrťrok splnil ako jediný z orgánov oddelenia, 1960 – málo používa vyššie formy agentúrno-operatívnej práce; po stránke pracovnej je hodnotený ako najlepší orgán na OO MV Banská Štiavnica; obhospodaruje 7 A, 3 evidenčné a 2 agentúrno-pátracie zväzky; od začiatku roka zaverboval 1 I; pomerne dobré výsledky dosahuje na úseku obsadzovania a rozpracovania vízových cudzincov, resp. ich stykov s našimi občanmi; má nedostatky v slovenskom pravopise a čiastočne tiež v štylizovaní spisových materiálov, 1961 – po dobu praxe pracoval na referáte USA (navrátilci); zúčastnil sa stavania plánov do prípadov agentúrnych schôdzok, operatívnych opatrení k osobám odchádzajúcim do cudziny, prevádzal vyhodnocovanie niektorých prípadov a ďalšie operatívne práce, 1964 – pracuje ako operatívny pracovník po línii Veľkej Británie a zahraniční študenti; pri budovaní novej agentúrnej siete plne uplatňuje nové smernice s prihliadnutím na výber typov z hľadiska možností, oddanosti a jazykovej vybavenosti týchto; zaverboval agentov „KAPITÁN“, „JANO“ a v problematike zahraničných študentov agenta „OFRAN“, s ktorým je počítané po skončení vysokej školy v ČSSR na predanie I. S FMV; pripravuje dvoch kandidátov na verbovku, s ktorými už prevádza styk a ktorý po zaverbovaní majú možnosti ku krátkodobému vysadeniu vo Veľkej Británii alebo

Kanady s cieľom plnenia úloh pre orgány MV; v súčinnosti s OO MV Žilina rozpracováva akciu „TECHNIK“, v ktorej je rozpracovávaná osoba podozrivá zo špionáže v prospech britskej rozviedky; rozpracovával akciu „AMINA“, v ktorej bolo potvrdené, že objekt neprevádza špionážnu činnosť – materiál bol predaný VKR k ukončeniu; v spolupráci s 1. odborom viedol rozpracovanie akcie „JUNIOR“ – rozpracovaný bude použitý pre spoluprácu s MV, 1968 – dosahuje dobré výsledky najmä v práci s agentúrou, a to u spolupracovníkov „MARKO“, „VÁCLAV“ a „BORIS“; pomerne dobré výsledky dosahuje aj pri riadení operatívnych pracovníkov, ktorí pracujú na 2. oddelení po problematike Veľkej Británie a Francúzska – slabšie výsledky v metodickom riadení operatívnych pracovníkov na jednotlivých OO ŠtB, 1969 – od roku 1967 bol riadiacim orgánom spolupracovníka „MARKO“ ev. č. 2644, ktorý v mesiaci júli 1969 emigroval do kapitalistického zahraničia a t. č. sa nachádza v Kanade, 1973 – problematika referátu spravodajských služieb Rakúska v rozsahu pôsobnosti staršieho referenta HS ŠtB SSR, 1976 – venoval sa problematike „Ochrana sovietskych vojenských objektov“; preventívnymi opatreniami ukončil rozpracovávané prípady „OBCHODNÍK“, „PROFESOR“ a spoločne s O ŠtB Liptovský Mikuláš prípad „HUBERT“; zabezpečovanie súčinnostných úloh s čs. a sovietskou VKR plnil zodpovedne, prejavoval vlastné iniciatívne návrhy, 1978 – v kádrovej práci dôsledne uplatňuje stranické zásady vyplývajúce z uznesenia Predsedníctva ÚV KSČ zo 6.11.1970 pri výbere, výchove a rozmiestňovaní kádrov, 1979 – vo funkcii zástupcu náčelníka kádového odboru sa osvedčuje, úlohy zabezpečuje zodpovedne, je dostatočne náročný na prácu ním riadených príslušníkov, 1988 – v práci je iniciatívny, dbá na včasné a zodpovedné plnenie služobno-politických úloh najmä na pracoviskách IV., V. a VI. odboru XII. S ZNB, ktoré priamo riadi.

Zväzky (výber):

reg. č. 2644 J. Cekota (I), reg. č. 13 975 V. Danek (A), reg. č. 14 424 V. Horváth (A).

Člen ROH; člen ZČSSP (1950); člen ČSM (1.9.1949), člen výboru ČSM počas poddôstojníckej školy, predseda útvarovej organizácie ČSM pri 2. VKÚ Harmanec (1954); kandidát KSČ (22.9.1954), člen KSČ (23.9.1956), inštruktor OV KSS pre DO KSS v Banskej Štiavnici, predseda I. ÚO KSS

KS MV Banská Bystrica (1964), člen CÚV KSS pri KS ZNB v Banskej Bystrici (1967 – 1969), aktivista CÚV pre II. ZO KSS S ŠtB Banská Bystrica (odbor techniky), 1968 – 1969 – pevne stál na pozíciách marxizmu-leninizmu, v tomto smere i vystupoval a vplýval na súdruhov na pracovisku, ako aj na všetkých členov II. ZO KSS, 1970 – ako člen CÚV KSS prenášal nesprávne závery CÚV i do dielčej organizácie, v dôsledku čoho prichádzal do rozporov s niektorými členmi DO KSS, ktorí obhajovali politiku strany na zásadách marxizmu-leninizmu, člen výboru XVII.

ZO KSS pri MV SSR (1973), 1976 – „Je stúpencom mierovej koexistencie presadzovanej ZSSR a ostatnými socialistickými štátmi, plne chápe a presadzuje závery KEBS prijaté v Helsinkách v roku 1975. V prípade výskytu nejakých oportunistických revizionistických či antikomunistických názorov proti týmto by otvorene bojoval, nech by sa prejavili u kohokoľvek.“; člen výboru IV. ZO KSS (1978), 1978 – je nezmieriteľný k prejavom buržoáznej ideológie, aktivista ÚV KSS, člen VI. ZO KSS (1987).

Michal Moroz



Michal Moroz
Zdroj: Archív ÚPN
Bratislava

Michal Moroz (nar. 20. októbra 1947 Vyšné Čabiny, okr. Humenné). Otec poľnohospodársky robotník, predseda MNV v obci Čabiny, predseda JRD v obciach Čabiny a Poloma, vedúci hospodárskeho dvora na ŠM Rokytovce a pracovník ŠM Humenné. Od r. 1948 člen KSS, člen ROH. Matka zamestnaná ako vedúca predajne Potraviny (Jednota-Ludové spotrebné družstvo) v Čabinách. Členka ROH a ČSČK.

ZDŠ Vyšná Radvaň (1954 – 1963), Stredná všeobecnovzdelávacia škola Humenné (1963 – 1966, maturita), strojní operátor vo VSŽ Košice (počas zamestnania vo VSŽ Košice sa dopustil krádeže šatstva, za ktorú bol odsúdený na 6 mesiacov odňatia slobody s podmieneným odkladom na 1 rok – prípad bol v roku 1968 amnestovaný), po skončení ZVS pracoval ako brigádnik na ŠM Krásny Brod.

Vojenská služba:

ZVS (1967 – 1969), VÚ 8872 Bilina – absolvoval 6-mes. poddôstojnícku školu, dosiahol hodnosť čatára.

Priebeh služby:

11.7.1969 prijatie do ZNB – ref. 1.skup. OO VB Vranov nad Topľou (skup. všeobecnej kriminalistiky); 20.12.1972 – ref. skup. ŠtB Vranov nad Topľou S ŠtB Košice; 1.2.1975 – ref. 2. odd. III. odb. S ŠtB Košice; 1.5.1975 – st. ref. 2. odd. III. odb. S ŠtB Košice; 1.2.1982 – náč. 2. odd. III. odb. S ŠtB Košice; 1.1.1989 – ved. st. ref. špecialista 4. odd. III. odb. S ŠtB Košice; 13.8.1990 – prepustený zo služieb ZNB – Občianska komi-

sia pri KS ZNB Košice neodporučila menovaného ponechať v službách ZNB.

Odborná škola MV v Spišskom Podhradí – základná škola (1969 – 1970), zdokonaľovacie školenie v Školskom pohotovostnom útvaru pri S-VB Košice (1971), útvar vnútrostraníckej výchovy pre mladých členov strany pri OV KSS (1972), Fakulta štátnej bezpečnosti VŠ ZNB v Prahe – študijný odbor právo (1977 – 1981), postgraduálny kurz VŠ ZNB v Prahe so zameraním štátnobezpečnostným po linii XI. Správy ZNB (1986), VUML pri Dome politickej výchovy MV KSS v Košiciach (1988).

Za službu vlasti (1976), Za zásluhy o obranu vlasti (1983), Medaila ZNB (1988), za aktívnu činnosť v mas. pol. práci a dosiahnutie veľmi dobrých výsledkov v štúdiu – písomná pochvala (1979), za iniciatívne a svedomité plnenie bezpečnostných úloh súvisiacich s konferenciou a zjazdom KSS a XVII. zjazdom KSČ a odhalenie pách. v akcii „ZAKLADAČ“ – 800 Kčs (1986), pravidelne finančne odmeňovaný: 2100 Kčs (1976), 3000 Kčs (1982), 4500 Kčs (1984), 3000 Kčs (1987), 5500 Kčs (1989).

Problematicky:

1970 – ako mladému orgánovi mu bol pridelený úsek mládeže; úzko spolupracuje s orgánom starostlivosti o mládež pri ONV a z jeho podnetu boli dve osoby zaradené do DD, 1971 – vhodne volenými preventívnymi opatreniami vplyva na zníženie kriminality mládeže v okrese, 1972 – dobré výsledky dosiahol v odhaľovaní delikvencie detí na

školách; zodpovedne sa postavil k plneniu úloh pri rozšírení siete tajných spolupracovníkov; úzko spolupracuje s komisiou mládeže pri ONV a s OV SZM; zúčastnil sa obšahovania siedmich prípadov všeobecnej kriminality, pri ktorých došlo k zadržaniu páchatel'ov, 1974 – pracuje po problematike I. odboru; vyhlíadal 2 KA na verbovku po problematike VC; po premiestnení na Skupinu ŠtB Vranov nad Topľou prevzal 3 TS; v práci na operatívnych zväzkoch, ako aj pri riadení TS si počína zodpovedne; je poverený i vedením administratívy – na tomto úseku si výborne počína a má vzorný poriadok, čo skonštatovalo aj Vnútorne oddelenie S ŠtB Košice, 1975 – začal pracovať po problematike kontrarozviednej ochrany výrobnéj sféry; vo vyčlenených objektoch vyhľadal KTS, ktorých rozpracováva a sústreďuje k nim materiály; získal 4 D a k 1 KTS predložil návrh na získanie k spolupráci; rozpracováva akciu „BAKE-LIT“; od augusta 1975 pracuje na problematike „HUTÍ“, kde riadi 6 TS a pripravuje na verbovku jedného KTS; rozpracováva štyri akcie v osob. op. zväzku po problematike „PRAVICA“, kde dosahuje dobré výsledky, 1976 – je hodnotený ako jeden z najlepších operatívnych pracovníkov 2. odd. III. odb. S ŠtB Košice, rozpracováva akcie „HUTIAR“, „ANTI“ a „JÚLIUS“ – exponentov ekonomickej pravice vo VSŽ Košice, 1982 – ako neskúsený náčelník oddelenia potrebuje neustále pomoc v riadiaco-organizátorskej a kontrolno-výchovnej činnosti od nadriadených náčelníkov, 1983 – kontrarozviedna ochrana ekonomiky; pri ochrane socialistickej ekonomiky sa snaží čo najviac uplatňovať nové formy a metódy práce s agentúrou; oddelenie pod jeho vedením dosahuje dobré pracovné výsledky, 1986 – na základe komplexnej previerky boli zistené nedostatky v riadiacej, organizátorskej a kontrolnej čin-

nosti vo vzťahu k podriadeným príslušníkom; došlo k poklesu efektivity práce hlavne po problematike „ZAHRANIČNÉ MONOPOLY“ a „OBRANNÝ PRIEMYSEL“, ktoré sú nosnými problematikami tohto oddelenia, 1987 – kladne možno hodnotiť jeho podiel na úseku inštrukčno-metodickej a rozborovej činnosti smerom k jednotlivým oddeleniam a vysunutým pracoviskám ŠtB vo Východoslovenskom kraji; v rámci kontrarozviedneho zabezpečenia nosných problematik na oddelení – boj proti negatívnej činnosti kapitalistických firiem a monopolov, strojárstvo a obranný priemysel, chémia a hute sa z jeho strany žiada viac koncepčného prístupu, 1988 – realizoval niekoľko akcií po problematike poľnohospodárstva; má významný podiel na skvalitňovaní AOP na O ŠtB v Humennom, Poprade a Spišskej Novej Vsi, 1989 – problematika ochrany štátneho tajomstva.

Člen ROH; člen ČSM (1962); člen ZČSSP (1976); predseda ZO SZM pri ZNB OO VB vo Vranove nad Topľou (1971), člen KSS (26.2.1971), 1970 – v čase vstupu spojeneckých vojsk na naše územie ako vojak základnej služby bol čiastočne dezorientovaný a nevedel zaujať k tejto veci žiadne stanovisko – po objasnení situácie však k tejto otázke zaujal kladný postoj, večerná škola pri ZO KSS (1970), 1971 – vo svojej práci uplatňuje stranícke uznesenia s aplikáciou na výkon bezpečnostnej služby, 1972 – „Môj postoj k príchodu spojeneckých vojsk – internacionálna pomoc bol a je kladný“, člen výboru XVI. ZO KSS pri S ŠtB Košice (1975), predseda XVI. ZO KSS pri S ŠtB Košice (1976), 1981 – v rámci učebnej skupiny viedol agendu socialistickej súťaže, pokladník výboru DO KSČ pri VŠ ZNB (1981), 1983 – za súčasnú politiku strany sa angažuje na pracovisku i na verejnosti, člen CÚV KSS pri KS ZNB Košice (1986).

Spomienky po 25 rokoch na exilovú náboženskú literatúru

PaedDr. Tomáš Konc, PhD.

(1963), absolvent
Gréckokatolíckej teologickej
fakulty UPJŠ v Prešove,
MFF UK v Prahe a FZ
a sociálnej práce na TU
v Trnave, pracuje ako
výpomocný duchovný
v bratislavskej arcidiecéze
a archivár kapucínov
na Slovensku

12. decembra 1983 sa na hraniciach s Poľskom odohrala nenápadná udalosť, ktorá ovplyvnila veľmi hlboko osudy desiatok ľudí na niekoľko rokov.

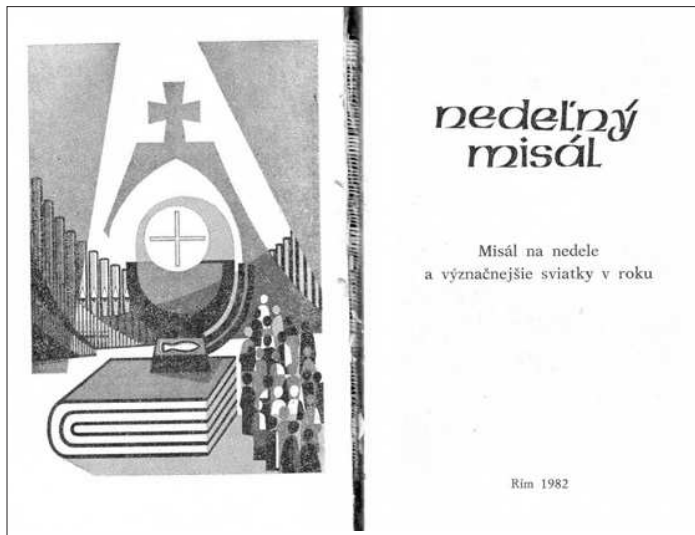
Traja priatelia či kamaráti Alojz Gabaj, Branislav Borovský a ja sme na hranici prevzali od troch poľských priateľov, kňaza Stanislava Lugowského a jeho dvoch pomocníkov, tri batohy náboženskej tlače a kaziet s nahrávkami kázni Antona Hlinku. Vzápäť sme boli zadržaní pri obciach Piwniczna a Mnišok nad Popradom asi 50 metrov na poľskej strane. Dodnes nie je celkom jasné, či išlo o náhodu alebo plánovanú akciu bezpečnostných orgánov. Predpokladám, že to bola skôr náhoda, lebo pri plánovanej akcii by zatkli desiatky ľudí. Nás trochu zadržala poľská pohraničná stráž WOP.

Obsah batohov značne rozčúľil veliteľov posádky WOP a navrhli prokurátorovi väzbu, v ktorej sme strávili niekoľko mesiacov, presnejšie do 19. apríla 1984, keď nás odovzdali košickej štátnej bezpečnosti. Nastal kolotoč výsluchov vo dne i v noci, striedanie samoväzby a nátlaku vo forme bitia v celách či výsluchoch alebo psychickej osvedčenej metódy med a bič vo forme empatických a agresívnych vyšetrovateľov. Ja som dostal pár uderov pod rebrá, lietali aj facky, a keďže sme mali len o málo viac než 20 rokov, tento ponižujúci spôsob výsluchov dodnes

nesieme ako jazvu v sebe. Každý svojim spôsobom. Násilia v celách sa dopúšťal napríklad väzeň R. a na výsluchoch major T. a podplukovník W. Je jasné, že po odchode z Poľska na nás naliehali, aby sme podpísali, že nič podobné sme nezažili a po odchode z bratislavského Justičného paláca 31. júla 1984, že o všetkom zachováme mlčanie. Mnohí to dodnes nevedia spracovať vo svojom. Mlčať, alebo hovoriť? Priznať zlyhanie, že som podpísal, že ma nebili? Bolo to vôbec zlyhanie, ak si uvedomíme nepomer sil? To sú otázky, na ktoré asi musia odpovedať iní, historici, psychológovia, morálne a etické authority národa, pokiaľ sa také nájdu. Na tomto mieste by som chcel upozorniť historikov na opatrnosť pri posudzovaní dokumentu, ak sa obeť podpísala, že fyzické násilie proti nej nepoužili. Proti mne použili. Na papieri je niekedy opak.

Ďalší okruh problémov spojených so spomienkami je názor, že vtedy bolo všetko v najlepšom poriadku. Biblie sa tlačili, veriaci chodili do kostola, štátna bezpečnosť, stranický aparát a súdy dodržiavali vtedy platné zákony, teda doslova idyla... Tak to celkom nebolo. Faktom je, že keby bola náboženská literatúra dostatočne dostupná, načo by chodili ľudia po ňu na poľskú hranicu, načo by ju tlačili v Ríme a v Kanade, a potom si lámali hlavu, ako ju dostať na Sloven-

Titulné strany kníh, ktoré
v batohoch prenášali Alojz
Gabaj, Branislav Borovský
a Tomáš Konc.
Zdroj: Osobný archív
Tomáša Konca



sko? Otázka zákonnosti, resp. socialistickej zákonnosti je ešte otáznejšia. Podľa môjho názoru je skôr pravda, že štát a jeho úradníci nielen mali v trestnom práve perzekučné zákony typu paragrafu 178, ale aj snaha kriminalizovať názorového protivníka bola bežnou praxou, i keď komunistické noviny dokazovali opak. Či túto metódu priniesli z Moskvy a naučili sa na školeniach pre príslušníkov štátnej bezpečnosti, alebo to bola len záležitosť neblahého domáceho zvyku, musí rozhodnúť korektná nefalšovaná história.

Na výsluchoch sa sice bezpečnosť správala naoak korektné, ale v ich očiach sme boli náboženski fanatici. Preto išli dôsledne po nás. Obžaloba bola podaná a čakali sme na rozhodnutie súdu, pretože v Starej Ľubovni nás nechceli súdiť z dôvodu príslušnosti bydliska. Súdil nás teda súd v Bratislave, najprv z prvého obvodu, potom mestský. Podmienečný trest nepripadal do úvahy. Najviac si odsedel Alojz Gabaj. Braňovi dali podmienečné prepustenie až dodatočne, ale mne nie. Bol som zavretý presne 12 mesiacov. To nebolo všetko, nasledovalo vylúčenie zo školy pre Braňa a pre mňa ako vedľajší efekt. A ako bonus vojenčina. Potom nasledoval robotnícky život. Až do môjho odchodu zo Slovenska na školu do Prahy, kde sa v r. 1988 začal proces pádu komunizmu bitkou na demonštráciách. Podobne ako na sviečkovej manifestácii v Bratislave 25. marca 1988. Ešte stále som vtedy dosluhoval vojenčinu v západočeskom meste Klatovy, a tak som o udalostiach počul len z Hlasu Ameriky od pána redaktora Negeleho a Hlinku.

Podakovanie patrí nielen im, ale aj vtedy tajnému biskupovi Korcovi a mnohým veriacim, či už prišli do súdnej siene alebo sa tam nedostali. Zastal sa nás verejne aj americký prezident Ronald Reagan na konferencii o ľudských právach. Zastali sa nás aj disidenti, osobne Fero Mikloško a Ján Čarnogurský, aj v knižke Vydajú vás, ktorá vyšla najskôr v exile. Zastal sa nás viackrát aj VONS Charty 77. Naše matky pisali protest prezidentovi Husákovi. Vtedy bolo toto všetko bezvýsledné.

Protokol o prehľadani osoby B.B.:
 jedna knižka s nápisom Cesty k živej viere 1982
 jedna knižka s nápisom Pred Bohom 1963
 2043 karty pohľadnicového rozmeru
 6462 obrázkov rozmeru 110x60mm
 list písaný na stroji v slovenskom jazyku- Moji milí bratia...
 Protokol o prehľadani osoby A.G.:
 18 kaziet magnetofónových /3x6/
 950 ks pohľadnic formátu 147x105
 10431 ks obrázkov 110x60
 Protokol o prehľadani osoby T.K.:
 modlitebná knižka z r. 1907- Z hlbín volám k tebe Pane
 Adhortácia apoštolska Ojca Świętego Jana Pawła II. 1982
 jedna knižka Comitio witam alele z r. 1975
 jedno skriptum pre študentov KUL Patrologia-sagađenien wybrane 1971
 jeden časopis Hejnal Mariacki maj 1982 vydaný ChSS Mariacký hudobný signál
 jedna knižka Ul unum-dokumenty katolíckej cirkvi na tému ekumenizmu 1982
 2 knižky Messe proprie dell ordina dei capuccini z r.1983
 jedna knižka Modlitebník - spevník
 jedna knižka Pred Bohom z r.1963
 jedna knižka Sv. Otec- pútnik na kalvárii z r. 1981
 jedna kazeta-Anno Sancto XXVIII Jubileum Redemptionis Roma 1983
 jedna knižka Nedelný misál z r. 1982
 387brožúr Všeobecná deklarácia ľudských práv 1981
 643 obrázkov malej veľkosti
 344obrázkov malej veľkosti
 pokrovec s obsahom valca s obsahom 8ks požehnaní Jána Pavla II.
 956 karty pohľadnicového formátu

Ostáva otázka, čo s právnou stránkou veci, čo so zážitkami, čo sa postaví k režimu a jeho výkonnej moci. Rehabilitácia prebehla nie celkom hladko, lebo sme boli kriminalizovaní. Farizejstvom bolo, že Štátna bezpečnosť neprenehala vec kriminálke. Nikdy neboli vymazané naše odpisy trestov, potrebné pre niektoré právne nároky. Bývalí aktéri sa správajú tak, akoby sa nikdy nič nestalo. Žiaľ, stalo sa. A treba sa aj s tým vyrovnáť, zmieriť, odpustiť. Všeobecne sa táto záležitosť obojstranne potláča. Vinník si nie a nie pripustiť čo len štipku viny a obeť by najradšej na všetko zabudla, ale to nejde. Dôstojný spôsob vyrovnania takmer nik nehľadá a každý je odkázaný sám na seba, ako sa s vecou vyrovnáť. Tu nás čaká hoci po 25 rokoch neľahká úloha a dlhá cesta.

Zoznam zhabaných vecí, ktorý Tomáš Konc v roku 1983 osobne vypísal z vyšetrovacieho spisu ako prípravu na súdne pojednávanie. Zdroj: Osobný archív Tomáša Konca

Sága jednej rodiny

Rodine Roháčkovcov boli v 50. rokoch venované nielen urážlivé protikulacké bleskovky, ale aj novinové články so zjavne nepravdivým obsahom. Radi by sme preto tejto rodine venovali článok s trochu iným tónom.

Anna A. Hlaváčová, PhD.

(1966), absolventka VŠMU, absolvovala aspirantské štúdium na umenovednom ústave SAV a na univerzite v Bayreuthe. Pracuje v Ústave pamäti národa

Na prelome 19. a 20. storočia sestry Royové zo Starej Turej založili misijný a abstinentný spolok Modrý kríž.¹ Vďaka jeho pôsobeniu aj sediaci žijúci ďaleko od Starej Turej zanechali alkohol, v dôsledku čoho sa im začalo aj hospodársky dariť. Jedným z nich bol Ondrej Halás v Beniakovciach pri Košiciach.

Hoci Ondrej Halás nadobudol majetok statočnou prácou, pod hrozbou povojnových čias – ale iste aj inšpirovaný ideálmi kresťanského bratstva – vstúpil do družstva.

Už rok bol Ondrej Halás v družstve, keď ho odsúdili – len preto, aby sa splnil plán počtu odsúdených kulakov. Družstvu chýbali jeho ruky a skúsenosť – preto orodovalo u vrchnosti. Odporúčanie mu vystavila dokonca aj dedinská bunka komunistickej strany, ale nič nepomohlo.

Po konfiškácii prišlo vyvezenie s cieľom zbaviť rodinu podpory dedinského spoločenstva, ktoré Halásovcov dobre poznalo. Keď odchádzali, „*bol tam plač ako o súdnom dni*“. Rodina niekoľko rokov pracovala v Čechách na štátnom majetku z vylastneného majera.

Vzácné je, že dedina Beniakovce sa Ondreja Halásu nielen zastala, ale že jej podpora tejto rodine bola vytrvalá. Komunita sa dokonca zložila, aby si Ondrej Halás finančný trest, pridaný k nepodmienečným rokom väzenia, nemusel odpykať. I keď mu tým darovali rok slobodného života, po návrate – slovami vnuka a starý otec reagoval príznačne pre šporovlivého hospodára: „*Však ste to mohli nechať, keď som tam bol už toľko, bol by som aj zvyšok odsedel. To bol môj starý otec, roľník Ondrej Halás.*“

A Vladimír Roháček pokračuje: „*Jeho zať, môj otec Emanuel Roháček, bol učiteľ. Jeho problémy sa začali, keď v sťažnostiach protestoval proti nespravodlivosti justície a zasťával sa svokra.*“

Keď Emanuela Roháčka pre „idealistický svetónázor“ prepustili zo školy, zostali mu do-

ma nevelké kríže z bieleho mramoru, pôvodne určené do tried. „*Raz sa bol o Veľkej noci prejsť v lese. Cestou natrafil na priesračnú vodu v potoku, ktorý pretínal chodník, po ktorom šiel. A tak tam on, romantik, v sviatočnom rozpoložení umiestnil jeden z krížov. V potoku kríž našiel stranícky funkcionár, ktorý bol katolík, a vzal si ho domov. Doma si kríž zavesil na stenu, kde ho uvidel iný učiteľ – udavač. Ten podal oznámenie na bývalého kolegu, že má takých krížov viac.*“ Začalo sa vyšetrovanie: učiteľa Roháčka obvinili, že svojím konaním dával znamenie Bielej légii, s ktorou nič nemal. Biela légia, Modrý kríž – vtedajší režim mal v tom zmätok. Oboje však zaraďoval medzi to, čoho sa treba báť.

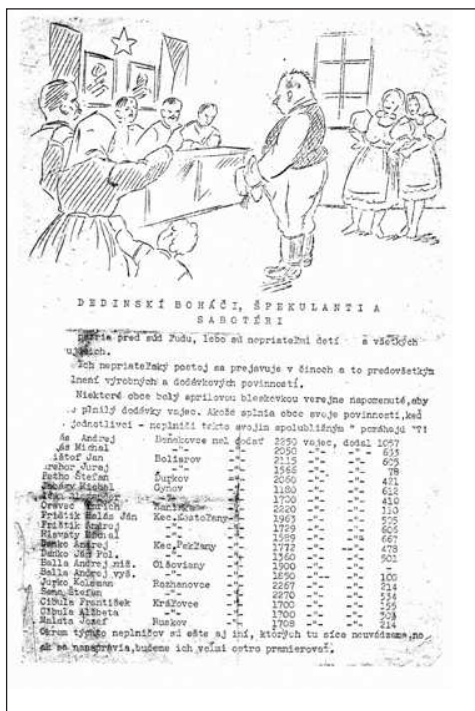
Neskôr dostal Emanuel Roháček predvolanie na psychiatriu. Bol tam však statočný primár, ktorý napriek príkazu tzv. akčnej trojky, aké fungovali v 50. rokoch, nechcel „politickým“ podávať psychiku deštruujúce preparáty. Upozornením rodiny zachránil „pacienta“, ktorého mal príkaz likvidovať. Psychiater kvôli podobným príkazom neskôr emigroval.

Vladimír Roháček, ktorý rozpráva nielen históriu niekoľkých generácií svojej rodiny, ale aj vlastný príbeh, sa narodil v roku 1940. Vyšetrovatelia ho obviňovali z činnosti v spolku Modrý kríž, hoci ten komunisti podľa jeho slov zrušili, keď mal obvinený 9 rokov. V rozsudku čítame: „*...odsúdený za utvrdzovanie sa v idealistickom svetónázore sa s priateľmi stretával v prírode, zvanej háj.*“ Išlo pritom o neformálne stretnutia veriacich mladých ľudí, v čom vtedajšia vrchnosť videla ohrozenie svojej ideológie a moci.

Takéto obvinenie stačilo, aby bol aj deväťnásťročný Vladimír súdený vo vykonštruovanom procese *Miloš Rataj a spol.* ako člen „protišťátnej“ skupiny tzv. podvracačov republiky. Miloš a Vladimír boli priatelia od detstva a ako vysokoškolskí študenti sa spolu dostali aj do Košíc. Tam sa zúčastňovali stretnutí veriacich takisto ako doma na Starej Turej. V tom

1 Pozn. redakcie: V spomínanom období bol Modrý kríž súčasťou Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku. Vedenie organizácie oznámilo jeho likvidáciu v máji 1952, už predtým však bol straníckymi orgánmi považovaný za zakázanú sektu.

Koniec šesťdesiatych rokov sprevádzala už slobodnejšia klíma. Preventívne preverky po roku 1968 sa však nedotkli len exponentov obdobia, ale preosiali celú spoločnosť. Znova nastala príležitosť zaprieť svoje presvedčenie.



Ministerstvo JRD Beninkovce vo veci
Ondreja Halása Tablanského.

Družstevníci v osci Beninkovce na svojej lenakej schôdzi,
konanej dňa 30. októbra 1952 sa uzniesli požiadať OV-KBS predsed-
níctvo ako aj štátnu prokuratúru vo veci Ondreja Halása Tablanského,
ktorý je dnes našim členom, ale bol pre neplnenie dodávok 1951 potres-
taný na 3 roky väzenia, konfiškáciu majetku a 100.000 Kčs pokuty, ktor
v prípade nezaplatenia majú byť promenené na ďalší rok straty slobody

Členovia družstva prosia, aby menovaný bol oslobodený a pone-
chaný na našom družstve, nakoľko sa menovaný vzorne zapojil a oved-
doval sa za družstvo hneď od začiatku a ktorý aj teraz po vynesenej
rozsudku ďalej vzorne pracuje a je svedomitý člen družstva.

Nakoľko vynesenie rozsudku nám môže spôsobiť narušenie pracovn-
morálky v našom zluone sa rozvíjajúcim družstve JRD ako to aj OV-KBS
nám potvrdil svojím diplomom že pracujeme s elánom a máme usilovať
dobytok a spoločne pekne pracujeme, preto a na dôkaz našej pomoci
bolo by veľmi potrebné, aby nám OV-KBS v tej veci pomohol a tak nám
umožnil naše JRD ešte lepšie vzpružiť, lebo členovia JRD by zase vi-
deli, že ozaj nám idete v ústrety a znovu by ešte s lepším elánom sa
dali do práce.

V tom, že dobre pracujeme, môže nám to potvrdiť aj JNV nakoľko
s nami nemajú žiadnej ostyzy, ale naopak, že ideme v ústrety a chceme
dobre budovať socializmus v našej vlasti.

Členovia správy veri, že našu prosbu iste vyhovieť a tak nám
pomôžete zvládnuť úlohy nám sverené a nášmu JRD.

Členovia správy JRD:

1662
(Hala)
Hala
Miklo
Gontala Isty

predseda

*V prospech Ondreja Halása
sa vyslovili aj členovia
miestneho družstva. Zdroj:
rodinný archív Vladimíra
Roháčka*

Preto sa človeka zmocňuje úžas nad tým, že niekoľko pokolení prechádza skúškami a vychádza z nich utvrdené v odovzdávaných hodnotách.

PhDr. Martin Lacko, PhD.

(1976), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, pracuje v Ústave pamäti národa

JANAS, K.: Trenčianska župa (1940 – 1945). K niektorým otázkam vzniku, existencie a fungovania verejnej správy na Trenčiansku. Trenčín : Trenčianska univerzita A. Dubčeka, 2007. 141 s.



V roku 2007 sa do rúk slovenskej historickej obce dostala publikácia historika Karola Janasa, v súčasnosti pedagóga na Trenčianskej univerzite A. Dubčeka.

Bez dlhších okolov možno konštatovať, že predkladané dielo (ktorého základ tvorí obhájená dizertačná práca autora) stojí svojím spracovaním na vysokej profesionálnej úrovni. Ako už naznačuje názov, možno ju označiť za novátorskú aj v smere tematického spracovania. Doteraz nijaký slovenský autor, spracúvajúci dejiny 20. Storočia, nepublikoval takú rozsiahlu, hĺbkovú, a predovšetkým komplexnú históriu slovenskej župy, ako sa to podarilo práve K. Janasovi. (Nemožno obísť knižnú prácu M. Pekára *Východné Slovensko 1939 – 1945* o Šarišsko-zemplínskej župe, Prešov 2007, ktorá však, napriek jej nespornému prínosu v komplexnosti, čiastočne zaostáva za Janasovou publikáciou.)

Hneď na úvod preto vyslovím názor, že také podrobné zmapovanie histórie Trenčianskej župy v predkladanej monografii možno istým spôsobom „odradiť“ ďalších potenciálnych záujemcov o odborné spracovanie tejto témy. V každom prípade latku nastavila tak vysoko, že pochybujem, aby sa v blízkej budúcnosti našiel kandidát na ešte komplexnejšie spracovanie ďalšej zo zvyšku slovenských žúp. Je preto veľká škoda, že monografia nevyšla v renomovanejšom vydavateľstve, z ktorého by sa (azda) skôr dostala na pulty predajní, a tým aj do rúk širšej verejnosti než len k študentom Trenčianskej univerzity a okruhu autorových známych.

Kniha prináša a čitateľovi predostiera obrovské množstvo faktografického materiálu, ktorý autor získal viacročným štúdiom prameňov z domácich i zahraničných archívov a literatúry. Len archívny záber (nehľadiac na publikované práce) je úctyhodný – pozostáva z 20 domácich a 5 českých archívov. Aj vlastný text práce je už na pohľad priam presýtený veľkým množstvom odkazov na pramene, čím sa stáva dôsledne vedeckým dielom, nie amalgámom prázdnych teórií či epigónskeho preberania „klasikov“.

Ako som už spomenul, prácu považujem za komplexné spracovanie histórie Trenčianskej župy, a to aj napriek jej podnázvu, ktorý avizuje zameranie len na otázky verej-

nej správy. V rámci siedmich kapitol knihy nachádzame totiž zachytenú oveľa širšiu problematiku: zahraničnopolitické i vnútro-politické aspekty SR, pohraničné spory so severným susedom – Poľskom, otázky kultúrne, sociálne i zdravotné, otázky tzv. každodennosti, problematiku menšín či podnes háklivú otázku medzikonfesionálnych vzťahov, ktorej by sa iní autori radšej vyhli.

Historické diela však nehodnotíme len zo stránky faktografického prínosu, ale tiež interpretačnej roviny. Možno pozitívne konštatovať, že autor sa snaží vyhýbať paušálnym, nespochybniteľným či príliš sebavedomým hodnoteniam. Z celej škály tém a problémov, ktorých sa dotkol, by som vyzdvihol aspoň niektoré aspekty. V prvom rade oceňujem trpezlivosť a kritický prístup k produkcii oboch, do roku 1989 ideologicky ostro rozdelených historických táborov – marxistického, ako aj profudáckeho. Na každom z nich nachádza pozitíva i nedostatky, čo otvorene vyjadril už v úvode (s. 6). Podľa jeho slov, profudáckych autorov (Đurica, Vnuk, Đurčanský a i.) diskvalifikovalo, okrem pomýleného prístupu paušálnej glorifikácie Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945 najmä to, že nemali dostatočnú znalosť slovenských prameňov a ignorovali výsledky domácej spisby. Na druhej strane pripomína aj fakt principiálneho skreslenia historickej skutočnosti domácou marxistickou historiografiou, ktorá toto celé, nadmieru zložené obdobie, jednoducho zredukovala na antinacistický odboj, ignorujúc ďalšie historické stránky.

Svojím postojom tak autor už na začiatku jasne potvrdil, že sa bude pridŕžovať odbornej platformy, historických prameňov a naznačil, že necíti potrebu byť epigónom nijakého z jestvujúcich ideovo-historických táborov, čím naznačil aj progresívny smer pre slovenskú historiografiu, podnes rozdelenú osobnými či ideologickými bariérami.

V prvej kapitole – „Vývin verejnej správy na Slovensku v rokoch 1918 – 1938“ (s. 9–19) sa dotýka širších mocensko-politických súvislostí. Obdobie 1. Československej republiky z hľadiska národného vývoja Slovákov autor hodnotí v zásade pozitívne, hoci nie nekriticky. Zdôrazňuje odlišný prístup českého a slovenského národa k samotnej existencii a pretrvaniu ČSR (s. 9). Neidealizuje ani politiku HSLS v jeseni 1938 a jej ťažiskovú rolu v politicko-mocenskom procese, keď boli zvyšné strany „zakázané, zrušené či spojené s HSLS“ (s. 15).

Pointou druhej kapitoly „Obnovenie Trenčianskej župy v roku 1940“ (s. 20–48) je poli-

tický zápas medzi Trenčinom, Žilinou a Piešťanmi o umiestnenie nového župného sídla, ale tiež zahraničnopolitické dimenzie, rola a vplyv Nemecka, ale aj Poľska na územné formovanie župy.

K. Janas vcelku trpezlivo, až opatrne hodnotí aj nálady spojené so vznikom Slovenského štátu (v 2. kapitole), vyhýba sa upadnutiu do krajnosti, typických pre niektoré staršie práce (paušálne nadšenie či naopak všeobecná nechť k samostatnosti). „*Slovenský štát bol prijatý medzi obyvateľstvom rôzne*“, píše, čo i dokladá množstvom dobových, často úplne protichodných hlásení. K počiatočnej nedôvere obyvateľstva v nový štát prispelo značnou mierou aj rabovanie nemeckých vojakov na Považí v marcových dňoch (s. 25-26).

Okrem pomerne známych vzťahov s Nemeckom, ktoré držalo nad stredoeurópskym priestorom jednoznačnú kuratelú, a ktoré sú v našej historiografii hodnotené v zásade „nekonfliktne“, sa autor podrobne venuje postoju Poliakov v roku 1938. Práve územie neskoršej Trenčianskej župy bolo totiž postihnuté expanzionistickou poľskou politikou. Aj napriek relatívne malým stratám na Kysuciach autor plasticky a fundovane zachytáva všeobecný odpor, ba priam nenávisť, aká sa vo vzťahu k Poľsku rodila najmä v severných častiach župy v jeseni 1938. Už v polovici októbra sa v Čadci spontánne konala veľká protipolská demonstrácia, takže Krajinský úrad musel ďalším podobným akciám zabráňovať. Práca delimitačnej komisie sa stretala so všeobecným odporom ľudí – poľských členov v novembri v Čadci dokonca fyzicky inzultovali (s. 35). Imperiálne sebavedomie Poliakov vyvrcholilo ozbrojeným vpádom 25. novembra v priestore Čierne – Skalité.

Prameňmi podloženou kapitolou o týchto aktivitách proti Slovensku tak autor dopĺňa to, čo sa nazýva „príčinno-následné súvislosti“, a tým nepriamo pomáha objektivizovať obraz aj o sporných udalostiach septembra 1939, keď sa slovenská armáda zapojila do ťaženia proti Poľsku. Pod váhou argumentov už bude len ťažko možné udržiavať jednostranné, i keď módne a čitateľsky pútavé tézy o „zákernom útoku“ proti Poľsku, prípadne živiť obraz Poľska ako obete zo strany Slovenska, ktoré prežívajú – žiaľ, aj v odborných dielach – slovenských autorov podnes.

Kapitoly 3 a 4 – „Fungovanie župných úradov“, „Orgány spolupracujúce so ŽÚ v Trenčíne“ – (s. 49-76) sú venované jednak samotnému fungovaniu župy, jej vnútornej štruktúry a podriadeným orgánom, adminis-

trativným, bezpečnostným či spravodajským zložkám. Tu neobišiel ďalšiu spornú tému – činnosť príslušníkov HG. Popri známej negatívnej činnosti HG, ktorú vykonávala prakticky od svojej legalizácie začiatkom októbra 1938 (ako inde, tak aj na území Trenčianskej župy), sa autor odvážil konštatovať aj druhú stranu, a to niektoré jej pozitívne črty. „*Činnosť HG nebola len negatívna. Členovia HG sa snažili aj o kultúrne a športové povznesenie obyvateľstva*.“ (s. 73).

V 5. kapitole – „Charakteristika života v župe“, venuje priestor menšinovej otázke, najmä tragickej antižidovskej politike ľudáckeho režimu. Tu sa Janasove zistenia nevyvíjajú z intencií starších odborných diel slovenských historikov (Kamenec, Lipscher a i.). Arizácia v Trenčianskej župe nespĺnila svoje ciele, ale priniesla „*podozrenia z protekcionárstva, no i vážne problémy*“ (s. 86). Podobne to bolo aj s postojom väčšinového obyvateľstva župy k hanebným deportáciám, voči ktorým neprejavilo v zásade nijaký verejný odpor: „*Nedá sa povedať, že ich s výnimkou niekoľkých radikálov schvaľovali, no neobjavili sa ani významnejšie verejné prejavy nesúhlasu*.“ (s. 87). No kým v oblasti protižidovskej autor už ťažko mohol vyskúmať čosi zásadne nového, viac pozornosti venoval cigánskej menšine.

Neláhkým orieškom pre každého autora píšuceho o pomeroch po 6. októbri je interpretácia slovensko-českých, no najmä medzikonfesionálnych vzťahov. Karol Janas aj tu ostal verný princípom historikovej práce, ktorý sa musí pridŕžavať predovšetkým dobových prameňov. Vychádzajúc z nich dospieva k trochu iným hodnoteniam, než napr. romantizujúca spomienková literatúra či publicistika. Čechov na Slovensku nevidí paušálne len ako „nepriateľov“ slovenského národa: („*mnohí ... pokladali Slovensko za svoj domov ... a úplne zapadli do slovenskej spoločnosti*“, s. 98), a preto títo svoj nútený odsun oprávnene chápali ako nevďak. Na vlne protičeskej averzie dochádzalo k takým lapsusom, že minister školstva štátu, ktorý neprestajne vyzdvihoval náboženský princíp (na čele župnej organizácie HSLS stál dokonca kňaz Andrej Marsina), vyhodil 9 rehoľných sestier-učiteliek z rímskokatolíckej ľudovej i meštianskej školy v Trenčíne len kvôli ich národnostnému pôvodu (s. 99). Iba intervencia nitrianskeho biskupa K. Kmeťka docielila ich ponechanie na pôvodnom mieste.

Ani boľavý historicky podmienený vzťah katolíkov a evanjelikov v napätom období po

Mnichove nehodnotí Janas podľa apriórnej ideologickej šablóny, ale na základe výsledkov vlastného dlhoročného výskumu, s nepopierateľnou snahou o maximálnu objektivitu a vyváženosť. Dospieva k tomu, že „*katoľici sa v mnohých prípadoch správali veľmi netolerantne ... na povrch vyrazila možno mnohoheneračná nevraživosť*“ (s. 101), no rovnako na druhej strane uvádza konkrétne príklady veľmi peknej vzájomnej spolupráce a zásluhou ŽÚ v Trenčíne sa až do nastolenia okupačného režimu v lete 1944 netolerantnosť zmierňovala (s. 102-103).

V kapitole 6 „Vplyvy 2. svetovej vojny na život v župe“ sa autor dotýka všetkých dôležitých aspektov súvisiacich so svetovou vojnou: dopadmi frontovej účasti, vojnovou atmosférou, bombardovaním územia župy, rolou najväčšej zbrojovky v Dubnici nad Váhom, krachom povstaleckých plánov v Trenčíne (na ktorom má levi podiel alibizmus, ba priam zbabelosť majora Jozefa Zadžoru), či kontroverzného fenoménu partizánskeho hnutia, ktoré značne zasiahlo aj územie tejto župy. V kapitole vychádza okrem archívnych materiálov aj z diel významnejších autorov píšucich o odboji a SNP, pričom však zdôrazňuje potrebu úplne nového spracovania niektorých kľúčových tém odboja, najmä spomenutej partizánskej činnosti, ktorú marxistická historiografia značne deformovala. Janas nie je zástancom glorifikácie tejto paramilitantnej zložky odboja, ale rovnako neskĺza ani do jej odsudzovania. Činnosť partizánov, aspoň vo vzťahu k obyvateľstvu, vidí úplne realisticky. „*Ludia, najmä v podhorských obciach, sa báli príchodu. Rovnako tak sa ale obávali partizánov, od ktorých im vo viacerých prípadoch hrozilo podobné nebezpečenstvo*“ (s. 111).

Ku knihe mám však aj niekoľko výhrad. V prvom rade používanie bohemizovaného názvu „Trenčiansko“ nepovažujem za šťastné. Vedeckej práci, ktorá (našťastie) uzrela svetlo sveta aj v knižnej podobe, by veľmi pomohol aj menný či vecný register. Určite by tým odstránil aj drobné chyby či skomolenia v názvoch niektorých obcí (Mnešnice-Mnešice, s. 66, aj opakovane).

Len ťažko môžem súhlasiť s niektorými tvrdeniami či interpretáciami vyslovenými (či prevzatými) v texte. Napríklad s vetou z 5. kapitoly, a to, že, „*druhou skupinou obyvateľstva, ktorej sa bezprostredne dotýkali perzekučné opatrenia, boli Rómovia*“ (s. 88). Hoci toto upresňuje na iných miestach (s. 90 a i.), uvedené tvrdenie čitateľovi evokuje, akoby slovenskí Cigáni (Rómovia) boli paušálne postihnutí perzekúciami.

Faktom pritom je, že nariadeniami režimu priamo utrpela (aj v porovnaní so židmi) len menšia časť tejto svojráznej komunity. Väčšiu opatrnosť by som zvolil aj pri terminologickom diapazóne. Nesúhlasím s používaním termínu „perzekúcie“ v súvislosti s opatreniami režimu v takých oblastiach, ako odbúranie cigánskeho kočovníctva či výstavba ich osád mimo centier obcí a miest. Podobné snahy vyvíjal aj demokratický režim 1. ČSR či predchádzajúce režimy, no za pozornosť stojí, že viacerí dnešní autori – nielen Janas – používajú termín „perzekúcie, perzekučný“ len v spojení s obdobím Slovenskej republiky z rokov 1939 - 1945. (Iná vec, pochopiteľne, je existencia táborov nútených prác či brutálna rasová politika nacistického okupačného aparátu od septembra 1944).

Trochu zjednodušene a stereotypne autor hodnotí aj postoj Čechov, ktorí ostali v SR. Preberá totiž tvrdenia starších autorov (ktoré majú korene, paradoxne, možno ešte v ľudáckej antipovstaleckej propagande) o akejsi všeobecnej antipatii tu žijúcich Čechov k SR, cito vrah „*veľkú lojalitu voči slovenskému štátu neprejavovali*“ (s. 100). Tým sa však paušálne zhadzuje zo stola (alebo aspoň sa nedoceňuje) jeden dôležitý rozmer, a to prvok prorežimistického aktivizmu. Niektorí Česi, napríklad v armáde, ale vôbec v štátnych službách, sa v roku 1940 oficiálne prihlásili k Nemcom či Slovákom a v snahe prekryť svoj pôvod, národnostný „hendikep“, vystupovali v období konjunktúry ľudáckeho režimu neraz až okato profudácky, resp. pronemecky.

V rámci predposlednej kapitoly autor takisto nekriticky preberá niektoré tézy marxistickej literatúry, ktoré však, treba dodať, pretrvali aj po roku 1989. Tak napr. tvrdenie, že účasťou vo vojne proti ZSSR išlo z hľadiska Slovenska o „*vojnu so slovanským národom*“ (s. 104). Označenie ZSSR za „slovanský štát“ je skôr mystifikáciou než realitou; vieme totiž, že v tomto štáte žilo asi 150 národov a národností a ani sám jeho vodca J. V. Stalin nebol Slovanom. Obraz ZSSR ako „slovanskej moci“ bol oveľa skôr dôsledkom aktuálnej vojnovnej propagandy než reality.

Naopak, správy o zločinnosti stalinského režimu, ktoré doslova zaplavili obyvateľstvo v lete 1944, neboli len produktom ľudáckej propagandy či redaktorov župných novín Trenčan, z ktorých Janas cituje. Boli skutočnosťou, ktorú si najlepšie overovali (a následne o nej informovali) na základe vlastnej skúsenosti tisíce slovenských vojakov priamo na území Stalinovho impéria.

Tadeusz Isakowicz-Zaleski:
Księża wobec bezpieki (Vzťah kňazov
k bezpečnosti). Wydawstwo Znak,
Krakov 2007, 589 str.

Málokterá kniha vyvolala ešte počas svojho vzniku toľko diskusií a búrlivých debát ako tá, v ktorej sa Tadeusz Isakowicz-Zaleski, kňaz krakovskej diecézy, rozhodol opísať, ako sa tí-ktorí kňazi dokázali postaviť zvodným lákadlám alebo vydieraniu a vyhrážkam tajnej komunistickej Služby Bezpieczeństwa (SB). Na začiatku bola len jeho túžba zistiť, kto stál za fyzickými útokmi na jeho osobu a zoznámiť sa s materiálmi, ktoré na neho zbierala SB počas jeho pastoračného pôsobenia a angažovania sa v opozícii v 70. a v 80. rokoch. Počas štúdia materiálov v krakovskom Inštitúte pamäti národa (IPN) však narazil aj na dokumenty, ktoré ho priviedli k rozhodnutiu napísať knihu. „Zoznámenie sa so zachovanými materiálmi bolo traumatickou skúsenosťou nielen preto, že spomínaná videokazeta mi pripomenula bolestivé zážitky. Najhoršie bolo zistenie, že medzi mnohými vynikajúcimi a horlivými kňazmi krakovskej arcidiecézy, v tom aj osobami, ktoré som poznal a vážil si ich, sa našli v časoch PŁR aj tajní spolupracovníci SB.“¹

Začiatkom roka 2006, po tom, ako sa verejne k spolupráci s SB priznal jeden člen Solidarity, a zároveň poprosil o prepáčenie, vyzval Tadeusz Isakowicz-Zaleski svojich kolegov kňazov k podobnému kroku. V tom istom čase začal v archive IPN pod vedením prof. Andrzeja Zwolińskiego spracovávať výskumný projekt „Proticirkevná činnosť 4. oddelenia SB“.

Cirkevní predstavitelia sa snažili tlmiť búrlivú diskusiu, ktorá okolo toho vznikla, aj vzhľadom na návštevu pápeža Benedikta XVI. v máji 2006 v Poľsku. Nechceli totiž, aby sa situácia vyhrotila natoľko, že by to mohlo viesť k istému rozkolu nielen medzi kňazmi, ale aj laickými veriacimi. Z toho dôvodu sa celá záležitosť nedala ani ututlať. Biskupi sa k nej vrátili na svojom plenárnom zasadnutí v auguste 2006 a vydali memorandum,² ktoré sa stalo oficiálnym stanoviskom k problému lustrácií a spolupráce kňazov s SB.

Krakovská kúria zakázala Zaleskému verejne vystupovať; musel zrušiť tlačovú konferenciu, na ktorej chcel ohlásiť niektoré výsledky svojho bádania. K problému chcela totiž pristúpiť „sine ira et studio“ a na tento cieľ zriadila historickú komisiu, ktorá mala skúmať dokumenty v IPN a zaujať stanovisko k miere spolupráce kňazov. Tento krok nasledovali aj iné poľské diecézy.

Zaleski však aj ďalej pokračoval v bádani a zhromažďovaní materiálu. Niektoré časti knihy publikoval už na jeseň 2006 v časopise „W drodze“ a opäť vyvolali vlnu búrlivých diskusií. Vydanie knihy očakávala celá poľská spoločnosť s napätím a väčšiu reklamu si ani nemohla želať.³ Otázne však je, nakoľko ovplyvnila takáto atmosféra aj kvalitu spracovania materiálu.

Cieľom jeho bádania a knihy nie je ukázať prstom na svojich kolegov kňazov, ktorí spolupracovali s SB. Na jednotlivých prípadoch však chcel znázorniť, ako bola katolícka cirkev v Poľsku rozpracovávaná a prenasledovaná, aké útrapy a problémy museli nielen kňazi, ale aj laici podstúpiť v jednotlivých obdobiach. Medzi tieto útrapy častokrát patrili aj styk s funkcionármi SB. Nie každý však dokázal návnadám alebo tlaku zo strany SB odolať, vyrovnal sa s ním. Napriek tomu, že poľskí kňazi mali povinnosť informovať svojich predstavených o návšteve príslušníkov SB, vydieraní alebo snahe získať kandidáta na tajnú spoluprácu, nie všetci si splnili túto povinnosť.

Ako sám autor v predslove uvádza, zhromaždený materiál predstaví v dvoch verziách; prvá, vedecká, s poznámkovým aparátom a druhá určená pre širokú verejnosť.

V populárnovedeckej verzii však dosť citíť práve absenciu poznámkového aparátu. Mnohé veci mohol autor uvádzať v poznámkach, čím by sprehľadnil základnú líniu práce, a zároveň by si vytvoril priestor na citácie, odkazy a vysvetlenia, ktoré môžu aj laikovi pomôcť orientovať sa v problematike. Zaujímavé by bolo porovnať túto knihu s vedeckou verzou.

Aj keď je táto verzia určená pre širokú a laickú verejnosť, pri svojom bohatom obsahu informácií a faktov si vyžaduje minimálne základnú orientáciu v problematike

Mgr. Peter Balún

(1977), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, pracuje v Ústave pamäti národa

1 ISAKOWICZ-ZALESKI, T.: *Księża wobec bezpieki*. Krakov 2007, s. 7-8.

2 Viď BALÚN, P.: K problému spolupráce kňazov s komunistickými tajnými službami v Poľsku. In: *Pamäť národa*. Roč. 2, 2006, č. 4, s. 91-95.

3 Nedávno vyšla v podobnej atmosfére napätia a očakávaných senzácií aj kniha z dielne IPN o Lechowi Wałęsowi, ktorá mala priniesť nové fakty o jeho spolupráci so SB.



práce komunistických tajných služieb a všeobecný prehľad udalostí v Poľsku v druhej polovici 20. storočia. V Poľsku sa však v poslednom desaťročí objavilo na trhu množstvo publikácií, ktoré dokážu čitateľovi tento základ sprostredkovať, pre nezorientovaného zahraničného čitateľa to však môže byť trochu problém.

Zhromaždený materiál rozdelil autor do ôsmich častí, nielen podľa časového hľadiska, ale aj

podľa miery, priebehu a typu spolupráce s SB. V úvode je len stručne načrtnutá metódika práce a delenia jednotlivých kapitol, kritériá zaeľovania osôb do konkrétnej kapitoly. Nie vždy je však jasné, prečo je jeden kňaz zaradený napr. do kapitoly Spolupráca a druhý Zdanlivá spolupráca, keď ich osudy sa zdajú byť až veľmi podobné, prečo do publikácie vybral z veľkého množstva práve osud tohto a nie niektorého iného.⁴ Výber bol sťažnený už len tým, že väčšina materiálov „cirkevného oddelenia“ (4. správa SB) bola v r. 1989 - 1990 zničená. Z toho dôvodu je aj identifikácia niektorých osôb komplikovaná. Nepochybne sa autor snažil čo najobjektívnejšie zhodnotiť materiály, ktoré mal k dispozícii, požiadal aj o písomné vyjadrenie dotknutých osôb (viď Prílohy), čerpal z dostupnej literatúry a svedectiev. Pre väčšiu objektivitu upustil aj od opísania svojho vlastného prípadu – sledovania a fyzických útokov, ktoré v súčasnosti vyšetroje oddelenie prokuratúry IPN.

V Poľsku nie je zverejnený zoznam tajných spolupracovníkov (TS) SB ani registračné protokoly (ako na Slovensku), preto sa z času na čas objaví nejaká senzácia, ktorá poodhalí minulosť niektorej významnej osobnosti. Autor sa rozhodol zverejniť mená funkcionárov SB, ale aj ich tajných spolupracovníkov. V prípade, že pravé meno tajného spolupracovníka sa mu nepodarilo jednoznačne identifikovať, uvádza len jeho krycie meno.

Kniha, aj keď má všeobecný názov, je časovo aj teritoriálne ohraničená. Vzhľadom na šírku a hĺbku problematiky nie je v silách jedného človeka dostatočne zmapo-

vať a spracovať ju na celopoľskej úrovni. Aj Tadeusz Isakowicz-Zaleski si preto vymedzil časové hranice od r. 1975 do r. 1989 a ohraničil sa len na územie Krakovskej arcidiecézy. Načrtol tu však nielen osudy kňazov, ktorí pochádzali z vymedzenej oblasti, ale aj tých, ktorí pochádzali z iných diecéz a do krakovskej boli včlenené, študovali tu (Katovická a Czeszochovská diecéza nemali svoje semináre) alebo čiastočne pracovali (rehoľníci, kňazi, ktorí pomáhali pri organizácii pápežských návštev).

Zaleski sa nevenuje komplexne metódam a praktikám SB, ich zdôvodneniu a vysvetleniu (zvyčajne uvádza len to, prečo mohol byť daný kňaz pre SB zaujímavý, v ktorom prostredí ho hodlala využiť ako TS, akými prostriedkami a metódami ho získať na spoluprácu), nerozpracováva štruktúry SB v jednotlivých obdobiach (70. roky, Solidarita, vojenský stav, vražda kňaza Popiełuszku, druhá polovica 80. rokov), nesleduje ani oficiálnu líniu vládnucej PZPR (Poľská zjednotená robotnícka strana) v proticirkevnej politike, dokonca sa nezaobrá ani vývojom na cirkevnej strane. To všetko nájde čitateľ v krátkom úvode, ktorý zostavili Józef Marecki, Filip Musiał a Ewa Zajac. Autor potom v ôsmich kapitolách predstavuje „medailóniky“⁵ kňazov, ktorí z rôznych dôvodov a za rôznych okolností odolali alebo podľahli lákadlám či vydieraniu zo strany SB.

V prvej kapitole *Doba otvorenej vojny proti Cirkvi* rozoberá na jednej strane prípady kňazov, ktorí v rámci snahy komunistov o totálnu likvidáciu katolíckej cirkvi prišli o život (napr. Michał Rapacz, Franciszek Flasiński, Władysław Gurgacz) alebo strávili niekoľko rokov v ťažkom väzení (v rámci procesu krakovskej kúrie napr. Józef Lelito, Wit Bryzcki, Józef Fudali, individuálne procesy proti kňazom, ktorí mali kontakty s AK – Armia Krajowa), na strane druhej prípady „pokrokových“ kňazov, ktorí podporovali komunistický režim svojím členstvom a prácou v provládnych organizáciách (Caritas, ZBoWiD⁶) alebo spoluprácou s SB.

V druhej kapitole pod názvom *Operatívna činnosť* autor trochu širšie opísal „opozičnú činnosť“ troch významných kňazov Kazimierza Janczara, Adolfa Chojnackiego a Andrzeja Zwolińskiego, ale aj to, akým spôsobom a prostredníctvom ktorých tajných spolupracovníkov (predovšetkým z radov kole-

4 Autor mal zrejme snahu predstaviť prípady známych osobností (alebo svojich známych a priateľov).

5 Krátky životopis od narodenia, cez štúdium a rôzne obdobia kňazského života až po súčasné pôsobenie, resp. smrť.

6 Związek Bojowników o Wolność i Demokrację [Spolok bojovníkov za slobodu a demokraciu] – organizácia vytvorená 2. 9. 1949 násilným zjednotením 11 vojenských a ... organizácií, podriadená vládnucej robotníckej strane.

gov kňazov) SB rozpracovávala ich osoby. Kapitulu ešte dopĺňajú údaje o rozpracovávaní jezuitského rádu v Krakove, nielen pre ich podporu Solidarity, ale aj prirodzené kontakty na vatikánske kruhy.

Tretia kapitola *Donášanie* prináša pohľad na rozpracovávanie takých osobností katolíckej cirkvi, ako boli krakovský kardinál Franciszek Macharski, významný vatikánsky diplomat Józef Wesołowski, kňaz Józef Tischner alebo tvorca oázového hnutia Franciszek Blachnicki. Samozrejme, autor sa venuje (formou „medailónika“) vo veľkej miere práve tajným spolupracovníkom, ktorí pomáhali SB týchto ľudí rozpracovávať, uvádza aj časti ich správ a poukazuje na to, čo mohlo byť pre SB najzaujímavejšie a prečo. Tieto prípady dopĺňa aj dodnes nevyjasnený prípad vraždy krakovského študenta Stanisława Pyjasa, resp. rozpracovávanie jeho rodiny v rodných Gilowiciach, kde sa jeho hrob stal pútnym miestom poľskej opozície.

Štvrtá kapitola pod názvom *Nedali sa zverbovať* prináša prípady kňazov, ktorí odolali lákadlám a hrozbám zo strany SB a odmietli tajnú spoluprácu. Netýka sa to len kňazov, ktorí sa neskôr stali biskupmi,⁷ prípadne tých, ktorí zastávali významné posty v biskupskej kúrii, na pápežskej akadémii alebo priamo vo Vatikáne, ale aj tých, ktorí celý svoj život strávili vo farnostiach. Osobitne sa venuje aj prípadom neúspešného verbovania v seminári.

V piatej kapitole *Zdanlivá spolupráca* sa autor vydáva na tenký ľad. Sám si uvedomuje, že zhodnotenie spolupráce, či bola naozaj skutočná alebo len zdanlivá, je veľmi ťažké, napriek tomu sa to podujal urobiť. Zaradil tu niektoré prípady kňazov, ktorí boli zaregistrovaní ako TS bez ich písomného alebo ústneho súhlasu, ale aj prípady, keď človek najprv súhlasil s kontaktmi s funkcionárom SB, potom však odmietal poskytovať informácie alebo dokonca sa aj stretávať. Trochu viac svetla by do týchto prípadov a svedectiev mohla vniesť smernica pre funkcionárov SB, ako aj proces verbovania a schvaľovania, v kapitole však chýba, čo vyvoláva pocit dosť subjektívneho hodnotenia a výberu autora (dotknutí by sa mohli cítiť predovšetkým tí kňazi, ktorí sú tiež presvedčení, že nespolupracovali, dokumenty však hovoria opak).

Niektoré také prípady by mohli byť zaradené skôr do šiestej kapitoly *Odstúpili od spolupráce*, v ktorej opísal autor príbehy kňazov, ktorí najprv súhlasili so spoluprácou s SB, neskôr ju však z rôznych dôvodov zrušili. Vybral tu najmä prípady známych osobností, ako sú napr. Stanisław Czarторыski, Jan Wolny, Bolesław Przybyszewski alebo Józef Gorzelany. Vydávajú svedectvo o tom, s akými ťažkosťami a problémami museli zápasíť kňazi, ktorých chcela SB získať na spoluprácu. Na druhej strane tu však vidieť aj prácu a snahu funkcionárov SB udržať kontakt aj s takými TS, ktorí sa vyhýbajú spolupráci.

Siedma kapitola nesie názov *Spolupráca*. Aj keď o nej bola reč vo všetkých predchádzajúcich kapitolách, tu sa autor zameria na prípady, ktoré „treba na základe zachovaných dokumentov kvalifikovať ako vedomú a tajnú spoluprácu s bezpečnosťou“.⁸ Nechce zovšeobecňovať; ku každému prípadu pristupuje osobitne a zohľadňuje rôzne historické fakty (chýbajúce, zničené dokumenty, svedectvá zainteresovaných, ale aj tretích osôb,...). Napriek tomu môže čitateľ nadobudnúť pocit, že ten či onen prípad mohol byť zaradený skôr do šiestej, piatej alebo inej kapitoly.

Pozornosť síce autor zameriava na osudy konkrétnych ľudí (prečo a za akých okolností sa rozhodli pre spoluprácu, ako dlho trvala, ako sa prehlbovala, aké správy podával, rôzne formy viazanosti – výhody pri vybavovaní pasu, stavani kostola, materiálne a peňažné dary,...), čitateľovi však ponúka aj obraz o rozpracovávaní niektorých inštitúcií budovaním agentúrnej siete. Môže sa tak trochu dozvedieť, ako to vyzeralo na krakovskej teologickej fakulte, v krakovskej kúrii, v okruhu pápeža, prečo mala SB záujem o informácie z dekanátov, niektorých rehoľných rádov, mladých krakovských farností, ale aj to, prečo bolo dôležité získať na tajnú spoluprácu kandidáta už počas štúdia v seminári.

Posledná kapitola má názov *Problémy*. Tu zaradil Tadeusz Isakowicz-Zaleski také prípady, ktoré z istých dôvodov nedokázal vtesnať do kritérií predchádzajúcich kapitol. Problémy mal napr. pri kňazoch, ktorí boli zaregistrovaní ako TS, ich informácie nemali však pre SB žiadnu hodnotu (svedčia o tom aj hodnotenia funkcionárov SB),

7 Je to spoločný menovateľ týchto prípadov, hoci v čase, keď o nich mala SB záujem, netušili, že raz budú zastávať funkciu biskupa.

8 ISAKOWICZ-ZALESKI, T.: *Księża wobec bezpieki*, s. 12.

ale ani jedna strana neprikročila k ukončeniu spolupráce. Okrem prípadov známych kňazov, ako napr. Stanisław Małysiak, Augustyn Jankowski alebo Kazimierz Suder, tu autor opísal aj príbeh jednej ženy (Zaleski sa rozhodol nezverejniť jej meno), ktorú SB získala na spoluprácu vďaka kompromitujúcim materiálom a na získavanie takých materiálov z prostredia kňazov ju aj využívala.

V *Doslove* vyjadruje autor nádej, že táto kniha pomôže vyhnúť sa takým chybám, ako na prelome decembra 2006 a januára 2007 vo Varšavskej katedrále.

Záver knihy tvoria *Prílohy*. V prvej časti sú odpovede na list, ktorý poslal Tadeusz Isakowicz-Zaleski svojim kolegom kňazom, ktorých dokázal identifikovať ako TS, aby sa k tomu problému vyjadrili. Informuje ich o svojom zámere vydať knihu a zverejniť v nej aj také listy. Samozrejme, nie od všetkých dostal odpoveď a tie, ktoré dostal, sa rôznia spôsobom, dĺžkou, ale najmä tónom. Vyzdvihnúť treba najmä tie, v ktorých sa oslovení kňazi rozhodli opísať situáciu tak, ako ju

oni vnímali, čo nepochybne prispieva k lepšiemu pochopeniu udalostí. V každom prípade však všetky tieto reakcie svedčia o vyrovnaní sa poľskej katolíckej cirkvi s problémom lustrácie a spolupráce s SB. V druhej časti *Príloh* je výber dokumentov, ktoré by najvýstižnejšie mohli popísať spôsob práce bezpečnosti, ale aj nebezpečenstvo, ktoré v sebe ukrývali podané správy tajných spolupracovníkov.

Kniha sa dostala do rúk verejnosti na jar 2007. Odvtedy však o nej ani o autorovi nebolo takmer nič počuť. Nenaplnila očakávania? Tadeusz Isakowicz-Zaleski sa nepochybne snažil spracovať daný materiál tak dobre ako len vedel (a určite aj „sine ira et studio“). Obavy, že chce všetkých, ktorých SB zaregistrovala ako svojich tajných spolupracovníkov, hodiť do jedného vreca, sa ukázali prehnane alebo zbytočné. Svojím úsilím a touto knihou prispel k spracovávaniu a lepšiemu pochopeniu ťažkých miest v moderných poľských dejinách.

Výzva

Máte doma zaujímavé zábery z Nežnej revolúcie?

Ústav pamäti národa pripravuje pri príležitosti 20. výročia Nežnej revolúcie sériu podujatí, medzi ktoré budú patriť diskusie, výstavy fotografií, ale aj premietanie archívnych a dokumentárnych filmov.

Organizátori privítajú, ak sa do priprav spomienkových akcií zapoja aj občania, a to tak, že poskytnú fotografie dokumentujúce udalosti tých dní. Mnoho z vtedajšieho diania zachytili objektívy profesionálnych fotografů, no množstvo neobjavených záberov aj naďalej ostáva v súkromných albumoch občanov.

Ak máte fotografie, negatívy alebo iný zaujímavý obrazový materiál (napríklad plagáty, transparenty, videozáznamy) zachytávajúci vtedajší spoločenský a politický pohyb, budeme radi, ak ho poskytnete Archívu Ústavu pamäti národa.

Zo zozbieraných originálov, kvalitných kópií a negatívov organizátori zostavia výstavu. Poskytovateľom a autorom obrazového materiálu zaručujeme, že pri šírení ich diela budú dodržané všetky autorské práva. Pred zaslaním obrazového materiálu kontaktujte kurátora zbierky Mgr. Patrika Dubovského.

Kontakty na kurátora zbierky:

Mgr. Patrik Dubovský

Archív ÚPN

Tel.: 02/ 555 71 764

E-mail: dubovsky@upn.gov.sk

Prehľad článkov uverejnených v roku 2008

1/2008

Na úvod, PhDr. Peter Musík, PhD.
 Generál Jozef Turanec, Mgr. Peter Jašek, s. 4 – 22
 Michail Gorbačov a koniec komunistického režimu v Československu, Dr. Beáta Katreblová-Blehová, PhD., s. 23 – 34
 Sviečková demonštrácia, Mgr. Patrik Dubovský, s. 35 – 51
 Hektický marec 1939 v kronikách Hlinkovej gardy, PhDr. Peter Sokolovič, s. 52 – 72
 Strážca utečencov – Jozef Karolík a spol., Mgr. Vladimír Palko, s. 73 – 85
 K projektu Osudy slovenských židov v rokoch 1939 – 1945, Mgr. Ján Hlavinka, s. 86 – 87
 Impulz na zmenu komunistického režimu. Rozhovor s Františkom Mikloškom, Ladislavom Stromčekom a Júliusom Brockom, Mgr. Michal Dzurjanin, s. 88 – 93
 Zabudnutá a prikrášená minulosť sa vždy pripomenie... Rozhovor s Nikitom Vasilievičom Petrovom, Mgr. Ján Hlavinka, s. 94 – 95
 Kariéry v službách ŠtB – Jozef Gonda, Miroslav Žalman, PhDr. Radoslav Ragač, PhD., s. 96 – 98
 V kultúrnej pamäti národa. O storočníci Ladislava Hanusa, Anton Baláž, s. 99 – 100
 Vyznamenanie skutočného rytiera, Mgr. Norbert Kmeť, CSc., s. 101 – 102
 Doskočil, Z.: Duben 1969. Anatomie jedného mocenského zvratu, Mgr. Katarína Strapcová, s. 103 – 105
 Securitas imperii, č. 14/2006, Mgr. Branislav Kinčok, s. 105 – 107
 Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII.
 Prehľad článkov zverejnených v roku 2007
 Spomienky na februárový prevrat, Jozef Lesák, s. 110 – 112

2/2008

Na úvod, Mgr. Matej Medvecký, PhD.
 Dekréty prezidenta republiky a nariadenia SNR – denacifikácia ČSR a ustanovenie demokratického Slovenska, Prof. JUDr. Jozef Beňa, CSc., s. 4 – 26
 Benešove dekréty, bezprávie a vysídlenie Maďarov z južného Slovenska 1944 – 1949, Prof. Dr. Lajos Iszák, s. 27 – 35
 Juloslav Janek – dobrodruh v osidlach spravodajských služieb, Mgr. Matej Medvecký, PhD., PhDr. Michal Schvarc, s. 36 – 49

Kríze uvnitř bezpečnostního aparátu na počátku 50. let. Kdo byl „zrádce“ podle Štěpána Plačka?, PhDr. Jan Kalous, s. 50 – 60
 Správa o organizovanom oslavovaní, Mgr. Matej Medvecký, PhD., s. 61 – 65
 Agentúrno-operatívne prostredie v agende čs. rozviedky, Mgr. Michal Miklovič, s. 66 – 70
 Rudolf Lančarič – obeť Stalinovej honby na Tita, Mgr. Vladimír Palko, s. 71 – 80
 Sekcia evidencii, Ing. Marian Gula, s. 81 – 83
 Archívne knihy vyšetrovacích spisov – spracovanie evidencie, Ing. Marian Gula, Ing. Stanislav Labjak, Mgr. Ján Maco, s. 84 – 94
 Objektové zväzky I. správy (rozviedky), Mgr. Michal Miklovič, s. 94 – 95
 Naším problémom bolo, že sme nemali archív... Rozhovor s Ladislavom-Antoniom Csendesom, Mgr. Ján Hlavinka, s. 96 – 97
 Slovensko je našim vzorom v lustrácii. Rozhovor s Arvydasom Anušauskasom, Mgr. Ján Hlavinka, s. 97 – 98.
 Kariéry v službách ŠtB: Štefan Martiška, Jozef Martinovský, PhDr. Radoslav Ragač, PhD., s. 99 – 101
 Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů, Mgr. Vladimír Palko, s. 101 – 103
 Almanach Slováci v Poľsku XI, Mgr. Pavol Matula, PhD., s. 103 – 105
 Spisový materiál SD ako jeden z dôležitých prameňov poznania dejín Slovenskej republiky 1939 – 1945, PhDr. Michal Schvarc, s. 105 – 108
 Briefe an Hitler – Listy Hitlerovi, PhDr. Martina Fiamová, s. 108 – 109
 Pohutý osud dvoch listov z kláštora v Podoľnici, Anna A. Hlaváčová, PhD., s. 109 – 110

3/2008

Na úvod, Mgr. Matej Medvecký, PhD.
 Týždenník „Novoje vremja“ ako prejav rusínskej otázky v rokoch 1940 – 1944, Mgr. Ján Hlavinka, s. 4 – 16
 Strana šípových krížov v Košiciach (1939 – 1945), Mgr. Vojtech Kárpáty, s. 17 – 32
 „Kariéry“ protižidovského radikála z Trnavy, PhDr. Peter Sokolovič, s. 33 – 46
 „Pravicoví oportunisti“ pod dohľadom Štátnej bezpečnosti, Mgr. Katarína Strapcová, s. 47 – 60

Úvaha nemeckého vyslanca Hannsa Elarda Ludina o systéme poradcov na Slovensku, PhDr. Michal Schvarc, s. 61 – 73

Tragický prípad Jarmily Pospíšilovej, Mgr. Ľubomír Morbacher, s. 74 – 76

Trestnoprávne vyrovnávanie sa s komunistickou minulosťou na Slovensku a úloha ÚPN v tomto procese, Mgr. Ľubomír Morbacher, s. 77 – 80

Husák robil nadprácu. Rozhovor s Miroslavom Kusým, Mgr. Michal Dzurjanin, s. 81 – 83

Musíme sa naučiť samostatne premýšľať. Rozhovor s Jaroslavom Fabókom, Mgr. Michal Dzurjanin, s. 84 – 85

Musíme stáť za pravdou a spravodlivosťou. Rozhovor s kardinálom Jánom Chryzostomom Korcom, Mgr. Michal Dzurjanin, s. 85 – 87

Kariéry v službách ŠtB: Ondrej Dovina, Ivan Jozefko, Mgr. Pavol Pytlík, s. 88 – 90

Soudobé dějiny 4/2007, Mgr. Matej Medvecký, PhD., s. 91 – 92

Ivanov, Miroslav: Justiční vražda aneb smrt Milady Horákové, Mgr. Michal Gregor, s. 92 – 96

Solženicyn v našej pamäti, Anton Baláž, s. 96 – 100

4/2008

Na úvod, Dr. Beáta Katrebová–Blehová, PhD. Postavenie židovskej komunity v Zlatých Moravciach v období po vyhlásení autonómie Slovenska, PhDr. Martina Fiamová, s. 4 – 18 „Občania druhej kategórie“ – zaradenci do PTP, Mgr. Peter Martinák, s. 19 – 40

Agentúrno – operatívna činnosť II. odboru Krajskej správy Ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1954 – 1959, Mgr. Branislav Kinčok, s. 41 – 55

Národnostné pomery na južnom Slovensku v situačných správach národnej bezpečnosti za rok 1945, Mgr. Branislav Kinčok, s. 56 – 68

Proces s „dedinským boháčom“ Jánom Šefčíkom, Mgr. Katarína Strapcová, s. 69 – 75

Referát Oral History, PaedDr. ThDr. Ondrej Krajňák, PhD., s. 76 – 79

Zamenil školu za GULAG... Svedectvo večného študenta, PaedDr. ThDr. Ondrej Krajňák, PhD., s. 80 – 82

Každý archív je otvorený systém, do ktorého preberaním a akvizičnou činnosťou neustále pribúdajú archivne dokumenty. Rozhovor s riaditeľom SNA Radoslavom Ragačom, Mgr. Matej Medvecký, PhD., s. 83 – 85

Kariéry v službách ŠtB: Štefan Havran, Jozef Lipcsey, Mgr. Pavol Pytlík, s. 86 – 88

Umgang mit der sozialistischen Vergangenheit – Prekonávanie socialistickej minulosti – v Nemecku, Ing. Marian Gula, s. 89 – 92

Na krídlach emigrácie – slovenský emigrant a vynálezca Karol Ligeti, Mgr. František Neupauer, s. 92 – 94

Pipes, R. Komunizmus, Mgr. Miroslav Vilhan, s. 94 – 97

Dekréty prezidenta republiky ČSR ako zástupný problém, PhDr. Ferdinand Vrábel, s. 97 – 100

Za Jozefom Vicenom, Prof. PhDr. Róbert Letz, PhD., s. 101 – 102